

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

FÖRHANDLINGAR

1912

 Meddelanden rörande *Nationalekonomiska föreningen* torde sändas till föreningens sekreterare, C. Törnebladh, Riksbanken.

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

FÖRHANDLINGAR

1912

STOCKHOLM
IVAR HÄGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
1913.

INNEHÅLL.

Sammanträdet den 24 januari.

Val af revisorer	1
Föredrag: <i>Brännvinsbränning och nationalekonomi</i> af disponenten E. J. LJUNGBERG	1
Anföranden af: häradshöfdingen KRONLUND (11), disponenten LJUNGBERG (11), jordbrukskonsulenten EKEROT (12), riksdagsmannen JESPERSSON (14), disponenten LJUNGBERG (14) och jordbrukskonsulenten EKEROT (15).	

Sammanträdet den 12 mars.

Val af nya ledamöter	16
Föredrag: <i>Billiga bostäder i Stockholm</i> af fil. d:r J. GUINCHARD	16
Anföranden af: arkitekten KLEMMING (36), fil. d:r GUINCHARD (38), arkitekten KLEMMING (39), ingenjören HIRSCH (40), arkitekten KLEMMING (42), direktören PALME (42), direktören MEURLING (44), ingenjören WINELL (47), arkitekten KLEMMING (50), fil. d:r GUINCHARD (50), direktören MEURLING (51) och ingenjören WINELL (51).	

Sammanträdet den 23 april.

Diskussionsämne: <i>Organisationen af en sedelutgivande centralbank, särskildt med hänsyn till Sveriges riksbank</i>	54
Anföranden af: docenten d:r BRISMAN (54), v. häradshöfdingen WALLEMBERG (66), bankdirektören SWARTLING (67), bankdirektören MOLL (69), borgmästaren RUNE (71), bankdirektören MOLL (73), riksdagsmannen SVENSSON (73), grosshandlaren d:r HÖGLUND (74), bankdirektören HEDENLUND (75) och bankofullmäktigen friherre LANGENSKIÖLD (76).	

Sammanträdet den 16 oktober.

Val af nya ledamöter	77
Föredrag: <i>Finansiell krigsberedskap</i> af professor G. CASSEL	77
Anföranden af: professor FAHLBECK (97), bankofullmäktigen friherre LANGENSKIÖLD (98) och redaktören d:r HILDEBRAND (104).	

Förteckning öfver föreningens ledamöter	107
2 diagram och 1 karta till föredraget: <i>Billiga bostäder i Stockholm</i> .	

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 24 januari 1912.

Ordförande: *Generaldirektören A. LAGERHEIM.*

Till revisorer för granskning af 1911 års räkenskap utsågos
v. Häradshöfdingen *P. R. Rabe* och Bankdirektören *A. Hallin.*

Disponenten **E. J. Ljungberg** höll härefter ett föredrag om:

Brännvinsbränning och nationalekonomi.

Titeln på detta lilla föredrag förefaller säkerligen mången mycket egendomlig, hvilket jag ingalunda undrar på. Jag vill ej upptaga tiden med förklaringar till denna titel utan börjar med:

Produktionen af sprit inom vårt land under tioårsperioden $\frac{1}{10}$ 1900 — $\frac{1}{10}$ 1910 uppgick i medeltal per tillverkningsår till 40,982,550 liter med 50 procents sprithalt, däraf pressjästfabrikerna bidrogo med 6,151,232 liter per år, erhållna som biprodukt. Råämnet för sprit-tillverkningen utgöres som bekant af spannmål och rotfrukter.

De olika slag af spannmål och rotfrukter, som under nyssnämnda tioårsperiod förbrukats såväl till brännvin som till pressjästfabrikationen, framgå af följande sammanställning:

1912 den 24 januari.

Spannmål.	Brännerier.	Jästfabriker.	Summa.
Hvete ..... kg.	4,373,565	601,838	4,975,403
Råg ..... »	8,054,197	45,788,571	53,842,768
Korn ..... »	25,245,547	69,561,067	94,806,614
Blandsäd ..... »	54,664,773	711,175	55,375,948
Hafre ..... »	1,976,855	2,188,338	4,165,193
Majs ..... »	50,356,399	6,445,495	56,801,894
Bohvete ..... »	2,250	982,393	984,643
Ris ..... »	37,970	161,305	199,275
Summa kg.	144,711,556	126,440,182	271,151,738
Potatis ..... hl.	15,620,667	284,746	15,905,413
Hvitbetor ..... »	1,777,762	—	1,777,762
Gråstärkelse ..... kg.	3,521,200	—	3,521,200
Melass ..... »	31,190,441	13,371,523	44,561,964

Under tillverkningsåret 1909—1910 användes dessutom 650,180 kg. maniokarot, hvaraf vid pressjästfabrikerna 53,600 kg.

Värdet af den för sprittillverkningen använda spannmål, rotfrukter m. m., med undantag af hvad som åtgår för pressjästfabrikationen, uppgår enligt sammanställning af direktör E. Hertz, Göteborg, för åren:

1900—1901 till	6,477,102 kr.
1901—1902 »	7,328,710 »
1902—1903 »	4,691,824 »
1903—1904 »	4,858,895 »
1904—1905 »	6,044,630 »
1905—1906 »	4,802,468 »
1906—1907 »	6,505,226 »
1907—1908 »	6,763,044 »
1908—1909 »	6,210,355 »
1909—1910 »	4,756,246 »
	<u>58,438,500 kr.</u>

Den areal inägojord, som erfordras att frambringa de för sprittillverkningen i vårt land erforderliga råämnen, uppgår enligt af agronomen L. G. Hagström verkställda beräkningar till omkring 30,000 tunnland.

Sedan vi nu angifvit landets produktion af sprit, torde vara af intresse att se några siffror om Sveriges spritkonsumtion*). Den är ju en af dagens brännande frågor. Vi anföra härnedan:

*) Med inräkning af importen och frånräknande af exporten.

Sveriges konsumtion af sprit under tioårsperioden 1900—1909.

	Till förtäring. Liter.	Denaturerad och öfrigt skatte- fritt brännvin. Liter.	Total. Liter.
1900	44,515,378	2,696,316	47,211,694
1901	44,538,905	2,711,352	47,250,257
1902	40,619,729	2,969,381	43,589,110
1903	38,904,979	3,125,214	42,030,193
1904	36,806,959	3,152,879	39,959,838
1905	37,314,693	3,773,591	41,088,284
1906	39,361,649	4,285,488	43,647,137
1907	39,656,781	4,730,716	44,387,497
1908	36,024,768	4,849,826	40,874,594
1909	32,931,842	5,156,076	38,087,918
	<u>390,675,683</u>	<u>37,450,839</u>	<u>428,126,522</u>

Häraf framgår det glädjande faktum, att förtärandet af brännvin sannolikt till god del till följd af nykterhetsverksamheten nedgått med ej mindre än 26 procent under tioårsperioden 1900—1909*). Om närmaste tvenne tioårsperioder komma att visa lika framsteg, vore målet vunnet utan rusdrycksförbud.

Användningen af sprit för tekniska ändamål har ökat med nära 100 procent under förenämnda tioårsperiod, och det är stora utsikter för att framtidens tekniska industri kommer att använda sprit till många för människan nyttiga ändamål, hvarom mera längre fram.

Då det ju är allmänt bekant, att man vid Skutskär och Domnarfvet samt vid Bergvik framställer sprit utan att därtill använda spannmål och rotfrukter, vill jag härnadan redogöra för denna nya sprittillverkning, dess uppkomst och utveckling.

På en järnvägsresa mellan Storvik—Stockholm för ett par tiotal år sedan hade jag nöjet sammanträffa med ingenjör C. D. Ekman, som var den förste, som inom vårt land började med sulficellulosa-tillverkning, nämligen vid Bergvik, ungefär samtidigt med professor Mitcherlichs arbeten i Tyskland.

Han meddelade mig, att han blifvit förbjuden utsläppa sulfitlut i Themsens och därför måste flytta den fabrik i London, för hvilken han

*) Under år 1909 rönste konsumtionen inverkan af spritförbudet. Under 1910 har konsumtionen varit mellan 35 och 36 mill. liter.

var föreståndare, från den plats, den hade, till en annan. Han hade gjort försök att koncentrera luten och vidare bearbeta den och visade mig några prof på de produkter, han lyckats framställa, däribland dextrin.

Något år efter reste jag till Berlin och besökte utgifvaren af *Papierzeitung*, Geheimerath Hofman, och rådgjorde med honom om de försök för tillgodogörande af biprodukter ur sulfitlut, som voro utförda i Tyskland (sprit och garfämnen), samt om någon fabrik för utvinning af dessa produkter i stort redan existerade. Jag fick den nedslående upplysningen, att man öfvergifvit försöken, enär de ej visat sig lönande. I början på 1900-talet anmodade jag föreståndaren för fabriken i Skutskär, ingenjör Sixten Sandberg, att försöka med neutralisering af luten med kalk och därefter sätta luten i jäsning, då sockerarterna på det sättet borde kunna förvandlas till etylalkohol. Detta försök lämnade icke lofvande resultat, hvarför frågan fick hvila.

Sedermera kom professor Buchners med Nobelpriset belönade upptäckt, att sockerarter kunna öfverföras till etylalkohol utan lefvande ferment, om man till sockerlösningen tillsatte en vätska (enzym), i hvilken jäst lefvat. Detta gjorde, att jag, då jag senare erhöll bref från den bekante ingenjör R. F. Berg i Limhamn, i hvilket han erbjöd mig att ingå som delägare i ett bolag, som skulle bildas för att fabriksmässigt framställa sprit ur sågspån efter en af ingenjör Gösta Ekström utarbetad och patenterad metod, svarade, att jag icke var hågad deltaga i ett sådant bolag, men om ingenjör Ekström vore ledig och ville taga anställning hos Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag för fortsättning af försöken att ur sulfitluten utvinna etylalkohol, vore jag villig antaga honom för ändamålet ifråga, hvilket anbud herr Ekström antog.

Ekströms arbete visade sig ganska snart gifva goda förhoppningar, och resultaten af laboratorieförsöken, kontrollerade af utomstående kemist, ledde till att Stora Kopparbergs bergslags styrelse först beslöt bygga en fabrik vid Skutskär, sedan utvidga densamma samt därefter bygga en fabrik äfven vid Domnarfvets pappersbruks sulfitfabrik. Tillverkningen i dessa båda fabriker är nu i full drift, och där tillverkas för närvarande 8,000 liter 50-procentig sprit per dag, hvilket gör 2,400,000 liter per år. Kvaliteten af den tillverkade varan synes, hvad renhet beträffar, fullt kunna jämföras med sprit, tillverkad af säd eller potatis, hvilket tydligen framgår af det intyg,

som professor Mörner i Upsala utfärdat öfver de undersökningar af råsprit från Skutskär, han verkställt för ändamålet. Professor Mörners intyg har i transsumt följande lydelse:

»På uppdrag af bolaget (i skrifvelse af $\frac{30}{4}$) har jag analyserat prof å råsprit (här nedan betecknad: A), enligt det förseglade provvet bifogadt intyg (här närslutet) tillverkad af sulfitcellulosa-affallslut från Skutskärs spritfabrik, och får jag härmed afgifva rapport öfver resultatet.

Till jämförelsematerial hafva från härvarande spritfabrik anskaffats prof å »råsprit» (här nedan betecknad: B) och »finsprit» (här nedan betecknad: C), båda tillverkade enbart af *säd*, hvaremot motsvarande material, tillverkad enbart af *potatis* — trots därpå inriktade försök — f. n. icke stått till att uppbringa.

1. Alkoholbestämning.

A. 95,2 % (vol.)

B. 91,0 » »

C. 96,3 » »

2. Utseende.

Alla klara och färglösa.

3. Lukt (framträdande under gnidning mellan händerna).

A. Nära nog ren alkohollukt; den svaga bilukt, som är för handen, kan karakteriseras som aromatisk, icke oangenäm.

B. Stark finkellukt.

C. Ren alkohollukt.

Slutomdöme.

Frånsedt den häröfvan under punkt 4 omnämnda föroreningen med fri svafvelsyra i tydlig, om ock ringa mängd, hvilken förorening måste antagas bero på någon tillfällighet (från vid rengöring af förvaringskärl använd svafvelsyra?) och icke härröra från något principiellt fel i tillverkningsmetoden, visar sig sulfitråspriten i alla afseenden vara renare än den till jämförelse använda sädesråspriten och i renhetsgrad närma sig finspriten.

Upsala $\frac{27}{5}$ 1911.

Carl Th. Mörner,

Professor i medicinsk och fysiologisk kemi
vid Upsala universitet.»

Sedan den råsprit framställts, som undersökts af professor Mörner, ha ytterligare förbättringar i tillverkningen utförts.

Destillations- och reningsapparaterna äro utarbetade af ingenjör Ekström i samråd med fabrikanten, Avenarius i Tyskland, och det är tack vare de för oss för ändamålet särskildt konstruerade reningsapparaterna, som det lyckats att nå sådant resultat. I saknad af vederbörligt tillstånd att i större skala rectificera framställd råsprit har intyg öfver sådan sprits renhet icke ännu erhållits.

Sedan man nu nått så långt, att man utan att förstöra födoämnen kan tillverka etylalkohol, som är minst lika ren, om ej renare, och således mindre eller åtminstone ej mera skadlig till förtäring än annan i handeln förekommande sprit, synes det vara en stor nationalekonomisk fördel icke allenast för Sverige utan äfven för andra länder att tillgodogöra sig de erfarenheter, som vunnits vid Skutskär, hvarigenom alla de födoämnen, spannmål och olika slag af rotfrukter, som nu användas till brännvinsbränning, kunna för bättre ändamål nyttjas, nämligen dels till människoföda, dels till kraftfoder åt kreaturen. Importen af dessa varor skulle därigenom minskas till fördel för vår handelsbalans.

Sveriges tillverkning af sulfittcellulosa närmar sig 600,000 ton. Från den affallslut, som erhålles vid denna tillverkningsmängd, kunna framställas cirka 60 millioner liter normalsprit af beräknad 50 procents sprithalt, och då brännvinstillverkningen i Sverige uppgick kalenderåret 1909 till *41,167,619 liter*, synes, att icke allenast hela behovet af sprit och brännvin kan erhållas från sulfittlut utan åtskilligt därutöfver till motorbränsle.

Ur sulfittluten kunna utvinnas många andra värdefulla ämnen. Den innehåller råmaterial för en storslagen kemisk industri, för hvilken en del pionjärarbeten äro utförda, men den vanligen svåraste delen af de många problemen: att ekonomiskt vinna dessa ämnen återstår.

Mången torde häpna öfver den stora kvantitet sprit, som på förenämnda sätt skulle komma att produceras inom vårt land. Särskildt torde detta blifva fallet med alla, som arbeta på nykterhetens framgång. Men spriten kommer helt säkert till annan ökad användning än till förtäring, nämligen till råämne för kemisk industri, som bränsle till explosionsmotorer, särskildt automobil- och spårvägsmotorer, i stället för benzin. Genom särskild af amerikanska regeringen tillsatt kommitté har konstaterats, att sprit mycket väl kan användas till motorbränsle, och försök på Uddeholms järnväg att framföra passagerarmotorvagnar har utfallit tillfredsställande. Vidare kan den an-

vändas till belysning i stället för fotogen med användande af särskildt konstruerade lampor. Det är ock tänkbart, att en passande dynamo, drifven af en liten spritmotor, kan genom användande af de strömbesparande metalltrådslamporna leverera elektriskt ljus till hvarje villaägare för väsentligt billigare pris, än man hittills vågat hoppas, och de luktfria afloppsgaserna från en spritmotor kunna användas till rumsuppvärmning eller kokning.

Ett utdrag ur »Wood-Waste Distilleries News», West Virginia, Ohio, U. S. A., för oktober 1911 torde intressera:

»Värdet af sågspån.

För endast några få år sedan ansågs sågspån af sågverksägare för bara affall, som man ville bli af med på hvilket sätt som helst och så fort som möjligt. Hvem som ville kunde få taga den och var välkommen. Det förekom t. o. m., att man betalade folk för att få sågspånen bortkörd. Häri har emellertid en ändring inträdt. I stället för att sågspånen betraktas som skräp, är den i hög grad uppskattad och med fördel använd på hundra olika sätt inom industrien.

Socket t. ex. tillverkas af sågspån. Äfvenså alkohol, hvilken som bekant är grundämnet i alla spritdrycker. Vid en nyligen hållen bankett, bevidad af berömda kemister från alla världens länder, serverades utmärkt konjak, destillerad ur sågspån. Den var fyllig och mild i smaken, af angenäm lukt och fullkomligt fri från lukt eller smak af terpentin, och ingen af gästerna visste annat, än att det var genuin drufsajt, förrän saken berättades.

Grundämnet i öfver 20 olika slags explosiva varor utgöres äfven af sågspån. Det s. k. hvita eller gula krutet är blott och bart sågspån, mättad med vissa syror.

Alla sorters färgämnen tillverkas numera af sågspån och äro både billiga och varaktiga. Ett kilogram sågspånsfärg kostar sålunda blott ungefär hälften så mycket som samma kvalité af färgämnet, extraheradt ur kampsjträ, under det att sågspånsfärgen är fyra gånger starkare vid färgningen.

Framställning af alkohol ur sågspån.

1) I våra dagar produceras och förstöras milliontals ton sågspån dagligen.

Förenta staternas regering har redan jämnat vägen genom sina

uttömmande bränsleprofningar, som visa spritens öfverlägsenhet öfver alla andra slag af bränsle, oljor och gasolin för ljus, värme och kraft. Genom att ställa sin erfarenhet af redan gjorda försök till förfogande understöder landtbruksdepartementet enhvar, som vill engagera sig i denna lagliga industri.

2) Spriten är världens blifvande bränsle. Man löper aldrig fara, att den skall taga slut. Så länge som solen skiner på våra fält, komma de att producera densamma i evärdliga tider, och människan behöfver icke längre frukta, att kolförråden skola uttömmas. Tiden för användningen af sprit till kokning, belysning och uppvärmning har kommit, och användandet af denaturerad sprit för dessa och andra husliga ändamål torde säkerligen bli allmän öfver hela landet. Hitills har kostnaden varit det förnämsta hindret, men detta har nu blifvit undanröjdt. Obeskattad sprit tillverkas nu faktiskt så billigt, att den framgångsrikt kan undantränga fotogen, gas och elektricitet i lampor, ugnar och värmeelement, och, då den har många fördelar framför dessa, betyder spriten en positiv förbättring för konsumenterna.

3) En apparat har installerats hos the United industrial alcohol company i Cleveland, Ohio, som öfverför sågspån till etylalkohol, och analyser visa, att denna etylalkohol har högre värmevärde och är af högre renhetsgrad än sädessprit. Den kommer att uppträda icke blott som en billigare konkurrent till sprit ur spannmål och potatis utan äfven som en mäktig konkurrent till fotogen och gasolin, enligt hvad de påstå, som studerat förhållandena. Frånse dt detta komma milliontals hektoliter säd och potatis, som nu brännas till sprit, att kunna användas för näringsändamål.

Vinstbringande utnyttjande af affall.

4) Vi lefva i ekonomiseringens tidevarf. Vi eliminera icke blott affallet, utan vi utfå äfven vinst däraf. Vi koncentrera våra ansträngningar på att nyttiggöra produkter, som förr ansågos vara skräp.

En känd kemist har lyckats med att äfven i ekonomiskt hänseende lösa problemet att framställa sprit i kristallisk form.

För en femöring sprit i fast form kan man hålla ett 3-kilos strykjärn varmt i 55 minuter, koka fyra koppar kaffe, hålla en 8-tums stekpanna varm i sju minuter eller nog länge för att steka en biffstek, koka upp en liter vatten eller värma en flaska barnmjölk två gånger, göra färdig en »Welsh-rarebit» i en glödpanna på bordet,

hålla en 7-tums grillpanna varm i tolf minuter, hålla en värmedyna varm i två timmar, hålla en pannkakslagg varm i 8 minuter, hålla en fotvärmare varm en half timme, värma ett halster nio minuter, vulkanisera en lapp på en automobilring.

Hemligheten med tillverkningen af denna sprit i stycken är mycket enkel och billig. Den kan erhållas mot en ringa penning. Spriten kan tillverkas billigt i hemmet och säljas i butiker med god förtjänst. En profburk med 26 bitar sprit i fast form och ett kök därtill sändes franko per post mot insändande af 2 dollar.

WOOD WASTE DESTILLERIES Co

Inc. Wheeling, West Virginia, U. S. A.»

Utom Sverige, som per år tillverkar nära 600,000 ton sulfitcellulosa, tillverkas i Förenta staterna 1,200,000 ton, i Norge 200,000 ton, i Tyskland 600,000 ton, i Frankrike 200,000 ton, i Österrike-Ungern 200,000 ton, i Ryssland och Finland 200,000 ton. Om vid alla dessa länders sulfitfabriker vidtagas anordningar för framställning af sprit ur sulfitluten, skulle per år erhållas 320 millioner liter 50-procentig sprit och af spannmålsproduktionen besparas en kvantitet potatis och spannmål i värde af omkring 30 millioner kr., under förutsättning att samma råämne användes för brännvinstillverkning i andra länder som i vårt land. Den för födoämnens framställande nyttiga arealen skulle genom spritframställning ur sulfitlut ökas med 150,000 tunnland. Canada, England och Japan ej här inräknade.

Trehundratjugo millioner liter sprit per år synas som en enorm kvantitet, men, då man jämför denna kvantitet med världsproduktionen enligt »Jahrbuch des Vereins der Spiritusfabrikanten in Deutschland 1909», finner man, att kvantiteten ifråga motsvarar endast omkring hälften af världsbehovet af denaturerad sprit. Beräknad 50-procentig uppgifves tillverkningen af sprit i förenämnda årsbok i tusen liter:

	Alkohol.	Denaturerad sprit.
Tyskland.....	803,600	318,640
Österrike.....	324,440	58,700
Ungern.....	207,784	28,430
Ryssland.....	836,400	14,854
Frankrike.....	505,800	108,760

	Alkohol.	Denaturerad sprit.
Italien	55,480	—
Storbrittanien och Irland.....	282,680	31,600
Förenta staterna	505,880	8,576
Nederländerna	70,700	—
Belgien	61,900	—
Danmark	28,000	—
Sverige	45,764	4,730
Norge	7,776	—
Bulgarien	130	—
Rumänien	21,944	—
	<u>Summa 3,758,278</u>	<u>574,290</u>

En omläggning af sprittillverkningen i vårt land torde från jordbrukets synpunkt vid första påseende förefalla mindre önskvärd, men vid närmare granskning torde man finna, att öfvergången kan ordnas utan förlust för vår modernäring, ty säden kan ju användas för andra bättre ändamål utan vidare, och, hvad potatisen beträffar, kan man som i Tyskland inrätta potatistorkerier, vid hvilka 62,5 procent af totalvikten torkas bort, och den erhållna produkten uppgifves kunna med fördel ersätta kraftfoder till svin och nötkreatur men särskildt till att ersätta hafre åt hästar.

Kostnaden för en potatistorkanläggning med afverkningskapacitet af 60 ton potatis, motsvarande cirka 16,5 ton torkad vara med endast 12 procents vattenhalt, är angifven till 62,000 mark.

För att på 100 dagar torka all den potatis, som nu användes till sprit (1,562,067 hl. à 66 kg. per hl.), 103,096,4 ton, skulle erfordras anläggningar af 17 gånger större kapacitet än den ofvan angifna och en nyanläggningskostnad af omkring 1,054,000 kr. — endast ungefär fyra tiondedelar af taxeringsvärdet för nuvarande brännerier. Taxeringsvärdet för Sveriges brännerier med undantag af Hurfva och Alestad lär uppgå till 2,595,986 kr. En ersättning till bränneriägarna torde kunna beredas på det sätt, att, om brännvinsskatten exempelvis höjes med 5 öre per liter och »sulfitspriten» i försäljningsafseende legalt likställes med vanlig sprit, framställd af säd och potatis, så erhåller staten en ökad inkomst af omkring 1¹/₂ millioner kr. per år, med hvilket belopp landets alla brännerier kunna inom två år inlösas. Så snabb öfvergång torde icke vara önskelig eller ens möjlig, enär det

tar tid att ordna tillräckligt ökad produktion af »sulfitsprit», hvilket dock bör kunna utföras inom högst fem år. Då spriten ifråga framställes af sulfitlutens sockerhalt, borde den egentligen kallas sockersprit.

Vid ett af de största bolagen för tillverkning af sulfitcellulosa i Förenta staterna är aftal afslutadt om uppförande af en spritfabrik, och det är utsikt, att denna fabrik snart skall komma att efterföljas af flera.

För de värdefulla bidrag, direktör Eric Hertz, Göteborg, lämnat till detta föredrag beträffande statistiska sammanställningar, anskaffande och sammanförande af bränneriernas taxeringsvärden och slutligen uppgifter angående potatistorkningen, ber jag härmed få uttala min tacksamhet.

Jag har härmed framlagt resultatet af våra arbeten med att ur affalls-luten från sulfitfabrikerna utvinna sprit, och jag hoppas, att de personer och institutioner, som närmast leda våra inre ekonomiska angelägenheter, skola vidtaga åtgärder, nödiga för att vinna den fördel för vårt land, som här påvisats, en fördel af så pass betydelse, att den torde räcka att hvartannat år sjösätta en F-båt, ja, kanske en G- eller H-båt.

I anledning af föredraget yttrade sig:

Häradshöfdingen **G. A. E. Kronlund**: Jag tillåter mig interpellera herr Ljungberg, huruvida tillverkningspriset för sulfitsprit ställer sig så billigt, att denna vara kan upptaga konkurrensen med benzin. Detta skulle för oss vara särskildt glädjande och bereda oss en stor nationalekonomisk vinst af sådan betydelse, att vi hade alla skäl att vara tacksamma mot den, som tagit initiativet till lösning af frågan.

Disponenten **E. J. Ljungberg**: Efter hvad jag från kompetent håll erfarit, uppgår tillverkningskostnaden för sädessprit till 50 öre per liter och för potatissprit till 30 öre. Vi sälja vår sprit till spritringen för 25 öre litern, således motsvarande hälften af hvad sädesspriten kostar och ungefär 20 procent under det pris, potatisspriten betingar. Det är den fördelen med användning af sprit för tekniska ändamål, att den icke transporteras som eldfarlig olja, utan att fraktkostnaderna bli jämförelsevis billiga, samt att den kan förvaras utan särskildt tillstånd, och att man icke behöfver höja brandförsäkringspremierna.

När sprit blir antänd, kan den släckas med vatten, hvilket icke är fallet med olja, då ju denna flyter ofvanpå vattnet och brinner lika bra.

Med detta har jag velat säga, att jag tror, det vi liksom amerikanarna kunna ha god förhoppning om att spriten skall kunna konkurrera med benzin för tekniska ändamål.

Jordbrukskonsulenten **V. Ekerot**: Af föredragshållarens sista yttrande framgick, att man får taga sig noga i akt, ty i annat fall kan denna förträffliga vara komma att bli en fara för det svenska folkets nykterhet. Ty då spriten ifråga kan användas till alla möjliga goda och njutbara saker, så är det ju en viktig fråga särskildt ur nykterhetssynpunkt, huruvida man skall våga släppa den i marknaden, enär den på grund af sin smaklighet kunde bli farlig för det spritförbud, som vi litet hvar gå och vänta på!

Det var emellertid icke detta jag egentligen ville säga, utan jag begärde ordet särskildt med tanke på potatisodlingens förhållande till denna nya spritfabrikation, som naturligtvis inom de distrikt, där potatisodling och brännerihandtering äro synnerligen omfattande och ingå som ett viktigt ekonomiskt moment för hela landtbruket, kommer att väcka blandade känslor. Emellertid är det så, att potatisodlare och brännvinsbrännare, bortsedt från detta, undra, hvad framtiden bär i sitt sköte. Man är ju redan beredd på att inskränka bränningen högst afsevärdt, hvilket framgår icke minst af de siffror, som nämndes i början af inledningsföredraget, nämligen att brännvinsbränningen i hög grad minskas, så att den på några år nedgått från öfver 44 millioner liter till 30 millioner senaste året. Följaktligen stå vi under alla förhållanden inför en nedsättning. I Kristianstads län ha vi det så ställdt, att potatisodlingen i stället för att gå tillbaka går framåt icke minst därigenom, att de stora arealer torr sandjord, som förut icke lämnat någon skörd, genom lupinodling blifvit mer och mer användbara i kulturens tjänst, så att man på dessa förut värdelösa jordar kan producera mycket stora mängder potatis. Sålunda skulle från potatisodlingens synpunkt en ökad produktion af sprit eller andra af potatis framställda produkter vara önskvärd. Emellertid har man just icke någon förhoppning om att kunna utveckla sprittillverkningen, utan det enda man har att göra är att i stället söka använda potatisen till andra ändamål.

Ett ändamål, som man redan tänkt på, är att afsätta matpotatis till Stockholm och de större städerna i mellersta Sverige och Norrland, där ju icke alltid tillräcklig tillgång på sådan finnes. Emellertid är det ju en vansklighets sak att afsätta dylik matpotatis, detta bland annat med hänsyn till den tyska konkurrensen, hvartill i år kommer konkurrensen från Östersjöprovinserna. I allmänhet tyckes det vara så — det vill jag säga er, herrar stockholmare! —, att, om potatis kommer från Skåne, den må vara aldrig så god, så vill man icke gärna veta af den. Man säger i allmänhet, att den skånska potatisen är dålig, och jag är därför öfvertygad om att det möter så stora svårigheter att afsätta matpotatis till mellersta Sverige, så att vi kanske få uppgifva den tanken.

Då uppstår frågan: hvad skola vi göra med den? Det har anvisats en annan väg, som också redan blifvit delvis beträdd, nämligen att torka potatisen och använda den till fodermedel. Där ligger utan tvifvel framtidens väg. Men om torkningen af potatis är lika lönande för jordbruket som brännvinsbränningen, är en fråga, som jag icke vågar inlåta mig på att besvara. Det tyckes emellertid vara så, att bränslefrågan här spelar en stor roll. Vid Vidtsköffe har inrättats ett försökstorkeri, och där ha ur 18- à 19-procentig potatis kunnat utbringas flingor till ett pris af knappt 2 kr. per hektoliter potatis. Då vi i allmänhet måste räkna med minst detta pris, för att potatisodlingen skall bli lönande — helst ville man ha något mera —, så är ju denna affär icke särskildt lysande.

Det framhölls, att man skulle kunna afveckla brännvinsbränningen på några få år. Ja, det kunde nog gå för sig, om man kunde omändra brännerierna till torkerier på den tidrymden. Men härtill kommer äfven en annan sak, nämligen att man måste ha afsättning för den stora mängd potatisflingor, som härigenom kommer i marknaden. Jordbruket är icke så ordnadt, att man kan utfodra dessa flingor på egendomarna, utan de måste försäljas, afsättas äfven på andra håll. Det måste sålunda bli ett foderämne, som sprides nästan Sverige rundt, för att det skall kunna finna afsättning. Under sådana förhållanden kommer en annan viktig fråga till, nämligen fraktfrågan. Som kanske någon af herrarna har sig bekant — det är i hvarje fall ett faktum —, så äro potatisflingorna i allmänhet ganska lätta och skrymmande. Man kan utan extra åtgärder packa endast 25, högst 30 kg. i en vanlig säck. De äro sålunda lättare än kli. Deras

vikt närmar sig en tredjedel af kliets vikt. Dessa potatisflingor äro sålunda dyra att frakta, och skall det bli någon afsättning, kräfvdes det därför, att järnvägarna, som väl få anlitas vid transporten, åstadkomma billiga frakttariffer, för att detta inhemska, billiga fodermedel skall vinna spridning. I annat fall komma dessa potatisflingor icke att kunna med fördel spridas öfver Sveriges bygder.

Det är sålunda en hel del saker att tänka på. Potatisodlingen kan icke nedläggas i något distrikt, utan att jordbruket går en mycket svår framtid till mötes, åtminstone tills man hunnit inrikta sig på andra vägar. Följaktligen bör man trots allt söka upprätthålla potatisodlingen och att utnyttja potatisen på ekonomiskt sätt. Skall så ske, krävas målmedvetna fortsatta experiment för dess tillgodogörande äfvensom frakttariffer, som tillåta, att varorna sändas Sverige rundt. Och i öfrigt spela här in förhållanden, som nu icke kunna överblickas.

En annan sak är, att, om denna torkning kommer till stånd och man där kunde som bränsle använda denna härliga drufva från sulfittfabrikerna, så vore det en underlig ödets skickelse, att den ene konkurrenten skulle tjäna den andre på så sätt nämligen, att torke-rierna därigenom skulle undgå att importera stenkol, hvaraf eljest kommer att åtgå stora mängder. Det vore en fråga att utreda, om spriten kan användas äfven till detta ändamål. Den skulle då minska importen af stenkol, kanske rent af onödigöra den.

Jag har tillåtit mig att göra detta lilla inpass och kunde nog ha åtskilliga andra saker att tillfoga. Så t. ex. utgör i de trakter, där brännerinäringen står högt, biprodukten, dranken, ett mycket värdefullt och uppskattadt fodermedel.

Riksdagsmannen **J. P. Jespersson**: Jag anser, att man bör gå försiktigt tillväga, innan man börjar använda de nya metoderna, så att man icke sätter i gång en stor fabrikation af sulfitsprit, innan man har någon garanti för att, om det blir spritförbud, staten lämnar något slags vederlag till fabrikerna.

Disponenten **E. J. Ljungberg**: De uppgifter, jag lämnade angående produktionskostnaderna för sprit, har jag af en framstående medlem af spritringen. Jag sade, att vi sålde vår sprit för 25 öre per liter, men jag nämnde icke någonting om tillverkningskostnaderna, som jag hoppas skola ställa sig mycket billigare.

Huruvida vi skola ha utsikt att konkurrera med stenkol beror på den användning, som afses. För storindustriens del torde det icke vara möjligt, men gäller det småindustrien, framdrifvande af tröskverk o. s. v., är jag säker på att det går.

Jordbrukskonsulenten **V. Ekerot**: Då jag antydde möjligheten af att spriten skulle kunna uttränga stenkol, tänkte jag närmast på att den skulle kunna användas som bränsle vid de fabriker, där potatisen skulle förädlas.

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 12 mars 1912.

Ordförande: *Direktören S. PALME.*

Till ledamöter af föreningen invaldes:

Direktören *N. P. Mathiasson,*

» *K. Anderson,*

» *S. A. Lovén,*

Disponenten *C. Sandström,*

Jägmästaren *E. Andersson,*

Godsägaren *E. Weinberg* och

Disponenten *V. Folin.*

Fil. Doktor **J. Guinchard** höll härefter ett föredrag om:

Billiga bostäder i Stockholm.

Herr ordförande, mina herrar! I väl hvarje stads lif återkommer med vissa mellantider en fråga, hvilken man brukar beteckna såsom särdeles brännande. Det är bostadsfrågan. Vi veta alltför väl, att denna fråga på sista tiden dryftats synnerligen lifligt hos oss. Så är äfven förhållandet i en stor del andra städer, och den indirekta anledningen till detta föredrag har utgjorts af en förfrågan, som afläts till stadsfullmäktiges i Stockholm ordförande från en i Paris för ändamålet tillsatt kommunal kommitté. I Paris gå bostadsfrågans vågor

högt. Tidningarna debattera den, parlamentet, stadsfullmäktige likaledes, och frågan har där visat sig vara af synnerligen vidtomfattande natur. Det har bland annat talats om upptagande af lån på 200 à 300 millioner francs. Den förfrågan, jag omnämnde, hade riktats till stadsfullmäktiges ordförande antagligen därför, att parisarna, som voro här för några år sedan på ett »kommunalbesök», funno behag i staden med dess prydliga byggnader och nu ville höra våra erfarenheter i bostadsfrågan. En anmodan om utredning riktades till mig, och ju mera jag studerade denna fråga, desto större intresse fann jag, att en fylligare utredning skulle äga. Resultatet blef en enquête. Den kunde ju icke innehålla någonting speciellt nytt utan måste utgöra ett *sammanställande* af kända fakta, men i själfva sammanställningen ligger något att taga vara på. Man öfverskådar ju ej lätt en så vidtomfattande fråga och de åtgärder, som däraf föranledts. Den franska förfrågan var särdeles detaljerad — den innehöll allt under solen från bostadsfrågans synpunkt sedt. För att klargöra dessa förhållanden och gifva en bättre förståelse af spörsmålet gjordes en exposé mot bakgrunden af de faktorer, i vilkas belysning bostadsfrågan bör ses. Till denna har jag jämväl låtit utarbета diagram och tabeller samt en karta, som icke är reproducerad i förevisningsskick, men hvaraf små exemplar här utdelas.

Jag vill då till en början påpeka, att den bakgrund, mot hvilken bostadsfrågan, bostadsproblemet, bör skådas, gifvetvis i främsta rummet är befolkningsrörelsen. Under det nyss tilländagångna seklet har Stockholm haft att uppvisa en synnerligen liflig befolkningsrörelse. Om man betraktar det första diagrammet: »Folkökningen i Stockholm åren 1721—1910», så stiger kurvan först åren 1721—1735, löper sedan under många år nästan horisontellt och stiger från år 1840 skarpare. De första siffrorna datera sig från år 1721 — egendomligt nog finnes det siffror för Stockholm så långt tillbaka. Men vi kunna börja omkring år 1800. Stockholms folkmängd utgjorde då vid pass 75,000 personer. Om vi söka den punkt, där kurvan visar, att folkmängden fördubblats, d. v. s. uppgår till 150,000 personer, skola vi finna, att denna punkt ungefär motsvarar året 1875. På sjuttiofem år har alltså Stockholms folkmängd fördubblats. Under 1800-talets sista årtionden blef folkökningen starkare. Under åren 1875 till 1900 skedde ännu en fördubbling af folkmängden från 150,000 till 300,000 personer, och från år 1900 till närvarande stund hafva vi kommit

upp till en siffra af närmare 350,000 personer — det sista representerande visserligen en svagare men dock en betydlig folkökning äfven detta. Det sagda tyder på hvad man skulle kunna kalla en amerikansk utveckling, åtminstone hvad beträffar senare delen af nittonde århundradet. Såsom naturligt är, har folkökningens stegrade hastighet framkallat motsvarande byggnadsverksamhet, och utan allt tvifvel har det i Stockholm under senare årtionden byggts lika mycket som under flera århundraden förut. I *stort* sedt har också bostadsproduktionen kunnat hålla jämna steg med folkökningen. Om man emellertid följer kurvan, finner man, att det i själfva verket förekommit en växlande folkökning af ettusen ända upp till tiotusen personer per år. Folkökning och bostadsökning hafva ibland icke följts jämnt åt, utan temporära rubbningar hafva förekommit. En starkare folkökning betyder bostadsbrist, stagnation i folkökningen åter ökad bostadstillgång. Detta har framkallat förhållanden, som äro af alla kända. Exempelvis rådde år 1870 och i början af följande decennium utpräglad bostadsbrist. I midten och slutet af 1880-talet och början af följande decennium rådde bostadsöfverflöd, hvilket under slutet af 1890-talet och under större delen af innevarande århundrades första decennium efterföljts af större eller mindre bostadsbrist igen. Jag upprepar det kända faktum, som ligger inför våra ögon, att en vågrörelse gör sig gällande ifråga om dessa förhållanden. För närvarande hafva vi lefvat uti stark bostadsbrist ända tills på sistone, då bristen såsom bekant gifvit efter något. För att få en öfverblick af dessa förhållanden betrakta vi diagrammen. Vi finna, att de återgifvas rätt väl på diagram 2: »Bostadstillgång och medelhyra». Bostadstillgången är här satt lika med lediga bostadseldstäder i procent af hela antalet bostadseldstäder. Man brukar anse en siffra på mellan 3 och 4 procent såsom motsvarande normal tillgång (det är den streckade linjen, dragen midt öfver diagrammet). Denna normalsiffra får icke förväxlas med den siffra, som motsvarar normaltillgången på lediga lägenheter, hvilken uppgår till 2 å 3 procent. Förstnämnda siffra sjunker till år 1898, då den är nere vid minimum, knappast en half procent, stiger åter, sjunker därpå något och är nu åter i stigande. Den utgör nu omkring $2\frac{1}{2}$ procent, d. v. s. vi äga nu icke fullt normal bostadstillgång, men siffran tenderar mot den normala. Den andra kurvan, som på diagrammet utgöres af en prickad linje, motsvarar uppgifter, hämtade ur J. H. Palmes arbete: »Stockholms bostadsfråga», tryckt

år 1903. Denna kurva eller den approximativa kurvan för medelhyra är så målande i förhållande till bostadskurvan, att jag med flit lagt in den i diagrammet. Man kan iakttaga en tydlig korrespondens mellan de båda kurvorna: när den ena stiger, sjunker den andra. De äro så att säga hvarandras spegelbilder. Hyreskurvan stiger, när ledighetskurvan sjunker.

Jag har därmed berört hyresförhållandena. Det är bekant, att åren 1870—1885 stego hyrorna med 60 procent. 1886—1893 skedde en regress med 25 å 30 procent. Åren 1894—1910 inregistrerades åter en ökning af 70 procent. Siffrorna ha erhållits på det sätt, att man mätt hyresbeloppet per eldstad: rum och kök. De absoluta siffrorna år 1894 äro 118 kr. per bostadseldstad, år 1900 154 kr. och år 1905 172 kr. samt 1910 i det närmaste 200 kr. Detta representerar en ökning från 1894 på närmare 70 procent och från år 1905 på omkring 15 procent. Jag vill påpeka, att det är blott en faktor, som jag berört, nämligen bostadstillgången, men en mängd andra faktorer spela äfven in såsom tomtpriser, byggnadspriser och konjunkturer i allmänhet. Jag lämnar därhän de skilda faktorernas relativa inflytande, resultatverkan är emellertid den nu angifna.

Stockholm är icke ensamt om dessa erfarenheter. Man har gjort dem i alla storstäder och särskildt där den förhärskande hustypen blifvit den stora hyreskasernen. Anledningen till att denna hustyp framkallat dylika förhållanden har ofta påpekats. Jag citerar Palmes ofvannämnda arbete, där han säger: »Det ligger nära till hands att antaga, att en sådan gruppering» — å ena sidan ett jämförelsevis ringa antal husägare och å den andra den öfriga delen af befolkningen, hyresgästerna — »är i hög grad ägnad att hos båda parterna väcka ökad benägenhet att till det yttersta utnyttja gynnsamma konjunkturer, vare sig för hyresstegring eller hyresnedsättning. I denna endast sällan och då endast för korta tider afbrutna intressekamp har minoriteten — d. v. s. husägarna — de största utsikterna att kunna hastigt återeröfra förlorad mark, under det att majoritetens — hyresgästernas — nederlag vanligen blifva till sina följder mera varaktiga och framför allt genom därmed förbundna mänskliga lidanden för samhället i dess helhet mera skadliga».

Med afseende på bostadskasernerna vill jag påpeka några siffror. Vi veta, att i England, Amerika, Förenta staterna och Belgien använder man småhuset, enfamiljshuset, karakteriseradt bland annat där-

med, att i London medeltalet invånare per hus är sju till åtta (och i öfriga engelska städer t. o. m. endast fem å sex). Medeltalet invånare i en af Stockholms fastigheter går upp till sextio. Detta innebär en väsentlig skillnad i byggnadssystem. Följden af detta system är, att fastighetsspekulationen i högre grad gör sig gällande hos oss. Den är för allmänt känd för att man skulle behöfva närmare ingå på frågan. Jag kan emellertid icke underlåta att angifva några siffror, som äro karakteristiska. Under högkonjunkturen åren 1903—1907 beviljades i Stockholm lagfart å fastigheter, värda 800 millioner, en siffra, som representerar ungefär hälften af stadens hela fastighetsvärde, som är en och en half milliard. I dessa siffror ingå visserligen sådana fång, där fastigheterna bytt ägare på grund af arf och giftorätt, men en mängd köp och försäljningar äro å andra sidan icke däri inbegripna, nämligen sådana, där köpen transporterats med så korta tids mellanrum, att lagfart ej särskildt sökts vid de olika transportererna. Siffrorna äro sålunda sannolikt för små i stället för för stora. Ett därmed sammanhängande förhållande är äfven fastigheternas exekutiva försäljning. I vanliga fall brukade försäljningssummorna utgöra omkring 1,000,000 kr. om året, men under krisåren stego de till 10,000,000 kr. per år.

En annan faktor, som påverkas, är tomtprisen, hvilka, särskildt med hänsyn till kasernbyggandet, undergått stark stegring, såsom jämväl allmänt är bekant. Det har sagts af en auktoritet, att åren 1880—1903, då goda tider rådde, tomtprisen ha stigit med ända till 100 kr. eller mera per kvadratmeter, och det är säkert, att många tomter, som på 1880-talet såldes för 35 å 50 öre per kvadratmeter, nu icke kunna köpas för lika många kronor.

Jag lämnar kasernbyggandets inflytande på bostadsförhållandena och nämner i förbigående några ord om kreditförhållandena, innan jag går in på en del detaljer. Kreditförhållandena voro förut rätt illa ordnade. Det fanns inga särskilda banker för beviljande af fastighetskredit. Nu hafva vi sedan år 1869 »Stockholms inteckningsgarantiaktiebolag» och sedermera »konungariket Sveriges stadshypotekskassa» äfvensom »aktiebolaget Stockholms tomträttskassa». Till dessa skall jag återkomma senare. Problemet är ingalunda löst.

Jag vill nu göra en resumé, innan jag öfvergår till detaljerna, och visa utvecklingen af Stockholms bostadsförhållanden under de senare åren med några få hufvudsiffror. Gången af det hela är ungefär följande. Hyreskasernbyggandet dref upp tomtprisen och häm-

made byggnadslusten. Bostadsbrist uppstod. Hyrorna stego. Det blef åter gynnsamt att bygga trots ökade kostnader. Den nuvarande perioden kännetecknas af höga hyror, höga tomtpriser och rätt liflig byggnadsverksamhet. Det torde vara af intresse att höra den utveckling, Stockholms bostadstillgång tagit under dessa år. År 1894 hade Stockholm 182,000 bostadseldstäder, år 1910 258,000. Ökningen är 76,000 bostadseldstäder på sexton år, en ökning af öfver fyrtio procent. Under samma tid har folkmängden ökats med ungefär trettio-tre procent. Bostadseldstädernas antal har således ökats mera än folkmängden. Man bor betydligt rymligare och komfortablare nu, och det är af stor betydelse.

Jag skall närmare precisera detta genom siffror. År 1894 bodde 138 personer per hundra bostadseldstäder. År 1910 var motsvarande siffra 127 personer. Det låter icke så mycket denna nedgång från 138 till 127, men man får ett begrepp om hvad denna siffra vill säga, om man räknar öfver, huru många lediga bostadseldstäder man skulle äga nu, om man bodde lika trångt som år 1894. Vi äga nu ungefär 6,000 lediga bostadseldstäder, men, om vi bodde så som år 1894, skulle vi nu hafva 25,000 sådana lediga. Vi skulle med andra ord äga till vårt förfogande tre gånger flera bostadseldstäder, än hvad i normala fall behöfves, eller 8,500 stycken. En mäktig utveckling i detta hänseende har alltså ägt rum.

Naturligtvis hafva vi icke erhållit denna förmån gratis — långt därifrån. Ganska karakteristiska äro de siffror, som mäta, hvad hvarje person betalade i hyra i genomsnitt förr, och hvad han betalar nu. År 1894 betalade man i personlig hyra 83 kr., nu betalar man 154 kr. Detta utgör en ökning under nämnda tid af åttiosex procent. Ökningen i hyresstandarden enbart var, såsom vi erinra oss, sjuttio procent. Således kan man — vagt uttryckt — säga, att sexton till sjuttionio procent af hyresökningen gått åt för att höja den personliga komforten. Man frågar sig, huru Stockholms invånare hafva kunnat hålla ut med detta, och svaret ligger i den kraftiga ekonomiska utveckling, som karakteriserar hufvudstaden. Jag vill i detta afseende lämna några siffror, hvilka, när man sammanställer dem, måhända torde verka öfverraskande. Jag väljer då standardsiffror såsom »uppskattadt fastighetsvärde», »uppskattad inkomst» och »påförda utskylder» samt drager därpå några konklusioner. År 1894 utgjorde Stockholms fastighetsvärde något öfver en half milliard kr. Nu har

det stigit till en och en half milliard. År 1894 uppgick den uppskattade inkomsten till något öfver etthundra millioner kr. Nu uppgår den till omkring trehundra millioner. De påförda utskylderna belöpte sig år 1894 till åtta millioner kr. men nu till omkring trettio millioner kr. Det är en väldig utveckling, som ligger bakom dessa siffror. Intressant är att se, huru de fördela sig per invånare. Man kan säga, att år 1894 på hvarje invånare kom ett fastighetsvärde af nära 2,000 kr. Nu kan hvarje invånare sägas rå om fastighet till ett värde af 3,700 kr. Hvarje invånare hade år 1894 — barn och tjänstefolk inräknade — en medelinkomst af omkring 400 kr., nu är den 850 kr. Allt detta låter mycket vackert, men nu komma vi till medaljens frånsida. Utskylderna uppgingo år 1894 till 32 kr. per individ. Vi betala nu ungefär 86 kr. per individ. Detta innebär en ökning af närmare tre gånger beloppet från 1894. Sådan är den ekonomiska bakgrund, mot hvilken förhållandena böra ses.

Jag skulle också vilja tillägga inkorporeringsförhållandena. Dessa skall jag beröra i förbigående såsom jämväl en faktor, hvilken i detta fall inverkar. Jag skall närmare vidröra dem sedermera.

Jag ber därefter att få gå in något på detaljer. Hvad har då gjorts för att förbättra bostadsförhållandena i Stockholm? Jag vill förutskicka en generell anmärkning. Man har i staden den föreställningen, att mycket litet blifvit gjordt för bostadsförhållandenas förbättring. Detta är emellertid en felaktig uppfattning! Man har gjort en hel del, om än *systemet* medfört, att icke allt blifvit utfördt från det allmännas sida, som möjligen varit önskligt. Men man kan icke heller begära detta med den nuvarande kommunala organisationen, huru duktiga än de personer äro, som sköta densamma. Maskineriet är för trögt, när det gäller att taga emot så väldiga befolkningsvägor som 150,000 personer på 25 år.

Jag vill indela ämnet i åtgärder från stadens sida, statens sida och enskildas sida.

För att då börja med åtgärder från *stadens* sida vill jag såsom en inledning visa på, att staden låtit sig angeläget vara att angripa problemet på en mängd punkter. Jag tager det område, som ligger mitt hjärta närmast: statistiken. Staden har icke underlåtit att låta »statistikens lykta» lysa på dessa förhållanden, och tack vare denna statistiska strålkastare har mycket godt kunnat göras, ehuru det icke är omedelbart klart för hvar och en, att statistiken influerat. Om till

exempel en stadsfullmäktig, som tilläfventyrs högtidligt förklarar sig aldrig läsa statistik, får se en tidningsnotis af innehåll, att 22 procent af smålägenheterna i staden äro öfverbefolkade, så tror jag icke, att han behöfver läsa mera. Man kan vara förvissad om att denna siffra kommer att vara ganska utslagsgifvande för hans röstning i bostadsfrågan. Bakom denna lilla siffra ligger å andra sidan en god del arbete.

Staden har icke blott låtit verkställa bostadsräkningar utan äfven mera ingående enquêter angående hygieniska förhållanden, sociala förhållanden, golfyta och luftrymd per person äfvensom en hel del andra åtgöranden, hvilka man måste känna till, för att bilden skall blifva fullständig. Dessa frågor ha sedermera handlagts af en kommunal bostadskommitté under åren 1903 till 1907. Kommittén har afgifvit en mängd förslag, hvilka icke genast realiserats, men som i många fall utgjort utsådda frön och burit frukt. Åtgärderna kunna delas i direkta och indirekta.

De direkta åtgärderna äro:

uppförande af bostadshus för stadens egna arbetare äfvensom för arbetare i allmänhet;

uthyrande till billigt pris af bostäder i stadens gaturegleringsfastigheter samt

inrättande af härbärgen och asyler åt husvilla.

Indirekta åtgärder äro i första rummet

inköp af landtegendomar i Stockholms närhet för upplåtelse af jord till egna hem — en storartad rörelse — och vidare:

understöd i form af billiga tomter och lån åt företag för byggande af billiga bostäder;

understöd i form af obligationsgaranti åt penninginstitutioner, som stödja byggnadsverksamheten, eller åt kommunikationsföretag;

förbättrande af kommunikationer genom byggande af hissar, införande af arbetartåg med billig afgift m. m.;

inrättande af kommunal bostadsinspektion.

Härtill kan läggas, att staden nu står i begrepp att inrätta kommunal bostadsförmedling.

Detta är ju en rätt vacker meritlista.

Jag vill nu nämna några ord om de särskilda punkterna för att så att säga sätta något kött på det torra skelettet. Till att börja med några ord om stadens arbetarbostäder. Jag hänvisar i detta afseende till tabellen: »Billiga bostäder i Stockholm vid slutet af år

Billiga bostäder i Stockholm

G r u p p e r.	Antal fastigheter.	Areal, hektar.	Värde, ¹⁾ mill. kr.	L ä g e n .			
				I allt.	D ä r a f		
					rena bostadslägenheter.	blandade lägenheter ²⁾ .	öfriga lägenheter.
Stadens arbetarbostäder.....	27	15.82	7.22	778	761	—	17
Stadens billiga bostäder (gaturegleringsfastigheter; äldre siffror, år 1902).....	722	³⁾ 168.44	³⁾ 33.25	4,877	4,038	342	497
Af staden understödda billiga bostäder.....	29	8.04	6.66	1,705	1,661	14	30
Statens arbetarbostäder.....	13	6.20	4.55	450	443	2	5
Enskilda arbetsgifvares arbetarbostäder.....	46	28.42	16.47	1,455	1,409	9	37
Kooperativa bostäder.....	77	5.89	16.22	2,184	2,041	68	75
Summa billiga bostäder	914	232.81	84.37	11,449	10,353	435	661
Hela staden ⁴⁾	5,702	1,008.9	1,446.08	93,732	76,448	4,109	13,175

G r u p p e r.	H y r o r.					
	I allt, kronor.	D ä r a f f ö r			M e d e l .	
		rena bostadslägenheter.	blandade lägenheter.	öfriga lägenheter.	1 rum.	2 rum.
Stadens arbetarbostäder.....	398,092	265,266	—	132,826	150	400
Stadens billiga bostäder (gaturegleringsfastigheter; äldre siffror, år 1902).....	1,530,719	880,873	330,183	319,663	114	191
Af staden understödda billiga bostäder.....	461,772	433,844	14,454	13,474	178	699
Statens arbetarbostäder.....	201,959	168,412	3,625	29,922	204	400
Enskilda arbetsgifvares arbetarbostäder.....	881,878	422,102	16,570	443,206	154	135
Kooperativa bostäder.....	1,121,932	1,002,250	63,357	56,325	.	.
Summa billiga bostäder	4,596,352	3,172,747	428,189	995,416	139	312
Hela staden	87,777,060	48,253,847	8,247,346	31,275,867	202	482

Anm. Tabellen afser billiga bostäder inom stadens administrativa område. Exempelvis Ensoner (år 1911) är ej här redovisad. På grund af primärmaterialens beskaffenhet kan redovisningen

¹⁾ Värdet är i allmänhet taxeringsvärdet; för gaturegleringsfastigheterna dock det bokförda nerade bostads- och butiks- m. fl. lägenheter. — ²⁾ Mycket approximativt. — ⁴⁾ För hela staden

vid slutet af år 1910.

h e t e r.								Boningsrum och kök (bostadseldstäder).		
D ä r a f		Specifikation af bostadslägenheter.						I allt.	D ä r a f	
utan central- värme.	med central- värme.	1 rum.	2 rum.	1 rum och kök.	2 rum och kök.	3 rum och kök.	4 och flerorum och kök.		i rena bostads- lägen- heter.	i blan- dade lägen- heter.
732	46	53	2	557	109	18	22	1,728	1,728	—
4,877	—	1,150	111	1,646	661	243	227	10,136	9,060	1,076
1,473	232	500	31	913	199	10	8	3,114	3,069	45
442	8	29	1	338	57	5	13	997	988	9
1,311	144	302	2	858	166	36	45	3,012	2,968	44
2,184	—	97	2	824	741	305	72	5,747	5,579	168
11,019	430	2,131	149	5,136	1,933	617	387	24,734	23,392	1,342
90,180	3,552	10,492	1,786	23,090	18,402	8,601	14,077	258,367	242,957	15,410

H y r o r.					F o l k m ä n g d.			
hyra kr. per					I allt.	per fastighet.	per 100 m ² tomtyta.	per 100 bostads- eld- städer ⁵⁾ .
1 rum och kök.	2 rum och kök.	3 rum och kök.	4 och flera rum och kök.	bostads- eldstad.				
307	434	434	.	153	3,197	118	2	192
169	260	403	.	97	20,953	29	1	202
253	397	660	.	141	6,421	221	8	207
334	482	563	.	170	1,730	133	3	174
278	409	571	.	142	5,632	122	2	192
.	.	.	.	.	8,184	106	14	143
242	330	435	.	122	46,117	50.4	2	185
314	511	753	.	199	343,832	60	3	127

skede med 324 fastigheter, innehållande 1,604 bostadseldstäder och en befolkning af c:a 2,500 per-
för öfrigt i allmänhet ej vara alldeles fullständig.

värdet (inköpspriset för hela arealen, äfven den obebyggda). — ²⁾ Blandade lägenheter afse kombi-
redovisas endast bebyggd areal. — ⁵⁾ I rena bostadslägenheter.

— 1910». Det finnes där en uppdelning i grupper: stadens arbetarbostäder, stadens billiga bostäder i gaturegleringsfastigheter, af staden understödda billiga bostäder, statens arbetarbostäder, enskilda arbetsgifvares arbetarbostäder och kooperativa bostäder. Siffrorna äro approximativa. Materialet har varit heterogent att bearbeta och anger mera den inbördes storleksordningen än faktiska siffror. Siffrorna ge dock ett ungefärligt begrepp om hvad det här är fråga om.

Hvad beträffar stadens arbetarbostäder, så har staden sedan gammalt sysslat med frågan om uppförandet af dylika. På 1870-talet uppförde staden arbetarbostäder åt stenhuggare vid gatuarbetena, hvilka byggnader flyttades allt eftersom dessa arbeten skredo fram. Vid kyrkogårdarna uppfördes bostäder för arbeterskorna där ute. Staden har på senare tider afsatt betydande belopp för byggande af dylika arbetarbostäder. Det är till dato, om jag icke misstager mig, fyra och en half millioner kr., som nedlagts i byggnadskostnader för arbetarbostäder inom staden. Taxeringsvärdet för dessa fastigheter är något högre eller omkring sju millioner kr. I dessa arbetarbostäder, som innehålla 1,728 bostadseldstäder, härbärgerar staden en befolkning på öfver 3,000 personer, en siffra, som icke är liten. Räknadt per 100 bostadseldstäder blir antalet där boende 192, d. v. s. närmare två personer per bostadseldstad. Dessa billiga bostäder röra sig således med en rätt stor befolkningstäthet.

Kommer jag så till billiga hyror i stadens gaturegleringsfastigheter, så innebära hithörande åtgärder en väldig apparat. Litet hvar känner, att staden rör om 400 hektar eller en tredjedel af stadens planlagda område, hvilket man köpt in för att reglera gatorna. Af detta område äro 188 hektar bestämda till gator, och resten kan disponeras för bebyggande. Under tiden tills gaturegleringen äger rum, söker staden exploatera fastigheterna. Man hyr ut dem till barnrika familjer för billiga hyror. Jag nämner hufvudsiffrorna, hvilka äro karakteristiska. En undersökning, gjord för några år sedan — det är de siffrorna, som finnas här — har visat, att i 722 dylika fastigheter funnos öfver 10,000 bostadseldstäder. Dessa gäfvos i hyra en och en half millioner kr., och där bodde nära 21,000 personer. Det är sålunda ganska betydande siffror, det rör sig om. Lägenheterna voro närmare 7 procent af samtliga stadens lägenheter. Hyresbeloppet var öfver tre procent af samtliga hyror. Folkmängdstätheten i dessa »stadens kåkar», som man kallat dem, var rätt hög

eller 202 personer per 100 bostadseldstäder. Detta utgör öfver två personer per bostadseldstad — en särdeles stor befolkningsanhopning, beroende gifvetvis på den stora barnrikedomen hos de där boende familjerna. Jag vill icke förneka, att dessa bostäder i många fall varit af ganska dålig beskaffenhet, men de hafva likvisst varit bättre än inga alls, och de hafva tjänstgjort såsom reserv. En värre olägenhet, som jag icke vill eskamotera bort, är den, att staden genom att slå under sig kolossala arealer och draga undan tomter från den allmänna marknaden, höjt tomtpriisen. Staden har skördat betydlig vinst af detta. Bokförda värdet å dessa fastigheter var 53 millioner kr., och staden torde hafva förtjänat 20 millioner på dessa affärer. Siffrorna äro »bokföringssiffror». Emellertid har en frisk fläkt kommit in i dessa förhållanden, i det att motioner väckts i stadsfullmäktige, i syfte att ifrågavarande tomter må exploateras med fästande af lämpliga villkor vid bebyggandet, såsom restriktioner för skapande af enhelliga bostadskvarter, snabb byggnadsskyldighet o. s. v. Dessa områden skulle kunna blifva trädgårdsstäder, och man afser att upplåta dem med tomträtt — allt frågor, som på sista tiden kommit fram på stadsfullmäktiges bord.

Öfver stadens härbärgen och asyler skall jag gifva en historisk återblick. Under den stora bostadsbristen på 1870-talet inrättade staden härbärgen, där de fattiga fingo tak öfver hufvudet. De, som kunde betala, erlade en krona i veckan, de andra bodde afgiftsfritt. Ur hygienisk och moralisk synpunkt kunde man emellertid mot dessa härbärgen hafva åtskilliga anmärkningar att framställa, och de gäfvo äfven anledning till sådana betänkligheter, att de slopades, så snart bostadsbristen gifvit efter. År 1899 kom denna fråga åter upp i form af stadens asyler för husvilla, hvilka då inrättades. De äro en icke liten institution och ge husrum åt familjer, män, kvinnor och barn, vid flyttningar. För erhållande af bostad fordras remiss från fattigvårdsmyndigheterna. I härbärgena kommo vederbörande åter in utan remiss. År 1905 inrättades ett natthärbärke, där husvilla ogifta män få bo högst fem dygn mot det att de såga och hugga ved i en till härbärget hörande vedgård. Å asyl får husvill person stanna högst fyra veckor. År 1910 åtnjöto 1,223 personer tillfällig bostad å asyler och 3,620 tillfällig bostad å härbärgen. Siffrorna angifva antalet fall och icke antalet särskilda personer. Det är alltså icke uteslutet, att samma person kan hafva haft sin bostad å inrättningen

flera gånger. Hela verksamheten kostade sistnämnda år 70,000 kr. och gaf en inkomst på 6,000 kr.

I detta sammanhang kan jag icke underlåta att påpeka, huru som stadens fattigvårdsanstalter i öfrigt lämnat tak öfver hufvudet åt en mängd personer. Så har arbetsinrättningen närmare 1,500 platser, och där kunna arbetsföra personer vinna inträde mot kontrakt på viss tid. Härigenom få de arbete och tak öfver hufvudet. Omställningen utgjorde 2,675 personer år 1910.

Staden har på nu sagda sätt utvecklats till att blifva en af de allra största fastighetsägarna, och det kräfvades därför en fastighetsförvaltning med ordnad organisation. Som bekant förestår drätsel-nämnden fastighetsförvaltningen i hufvudsak. Det är de s. k. »stadens hus», som sortera under drätsel-nämnden. Denna har som bekant mycket göromål. Ett särskildt kontor för ändamålet, hyreskontoret, med en chef samt 22 tillsyningsmän eller vice värdar har därför inrättats. Kontoret upptager hyrorna direkt kvartalsvis. Staden står alltså här själf såsom hyresvärd, och detta har förväntat utlänningar, som kommit hit.

För landtegendomarna har inrättats ett särskildt organ, landtegendomsnämnden. Den är af något senare datum, och skall jag något uppehålla mig därvid. Jag fäster de närvarandes uppmärksamhet vid en karta, som här finnes. Den är tagen ur Stockholms kommunalkalender och bär titeln »Stockholms stads landtegendomar i början af år 1912». Inköp af dylika landtegendomar är icke någonting nytt. Redan på 1800-talet inköptes vidsträckta marker mest för vattenlednings- och hälsovårdsändamål, men från 1900-talets början ha inköpen företrädesvis afsett utvidgning af stadens byggnadsmark, på kartan betecknad med rött. Detta kunna vi kalla för skapande af bostadsmöjligheter. Några siffror äro här på sin plats. I slutet af år 1910 rådde staden om landtegendomar på en areal af öfver 8,000 hektar, eller mera än dubbelt så mycket som Stockholms öfverståthållarskap omfattar. Inköpen ha betingat en summa af i det närmaste 11 millioner kr., således betydande belopp. Af dessa uppgå de för stadsområdets utvidgande afsedda egendomarna eller det röda området på kartan till omkring 3,000 hektar. Dessa områden, som ligga närmare staden, ha kostat mera än det öfriga, nämligen öfver 8 millioner af de 11. Bland dessa är det mest kända namnet Enskede, hvilket nu är föremål för exploatering. Egendomen innehåller

öfver 600 hektar och inköptes år 1904 för ett pris af 2 millioner kr. eller omkring 33 öre per kvadratmeter. Jag skall uppehålla mig något vid frågan om Enskede, ty det är en rätt egendomlig företeelse detta, att en stad i så stor utsträckning uppträder såsom företagare på bostadsanskaffningens område. De första försäljningarna i Enskede skedde år 1906 och afsågo som bekant upplåtelse med full äganderätt. Det på senare tider tillkomna tomträttsinstitutet hade då ännu icke blifvit lagfäst. Man ansåg det emellertid vara en stor fara, att staden afhände sig äganderätten till marken, och på kommunalt initiativ genomfördes en ändrad lagstiftning i detta hänseende. Det tyska institutet Erbbaurecht — arfsbyggnadsrätten — omplanterades i svensk jordmån och blef vår tomträtt. Vi behöfva emellertid icke taga tyska exempel för att få förebilder, ty vi hade äfven i Sverige vårt byggande på »ofri grund», en upplåtelseform, som icke var något annat än »tomträtt». Denna företer dock betydligt förbättrade former och går i princip ut därpå, att marken skall förblifva i ägarens hand, hvaremot nyttjanderätten öfvergår till annan person genom köp. Upplåtelse tiden är minst 50, högst 75 år. Det karakteristiska för tomträtten är jämväl, att den kan in-tecknas och fastigheten således blifva föremål för belåning. Tomträtten motsvarar mycket nära äganderätt till fastighet. I regel har det uppställts den bestämmelsen, att den, som innehar tomträtten, är vid upplåtelse tidens utgång berättigad att under vissa förhållanden erhålla lösen för uppförda byggnader af markägaren med flera bestämmelser, hvilka åsyfta att gifva tryggare former åt exploateringen. Tomträttsinstitutet har användts för bebyggande af Enskede i den största utsträckning. Stadsfullmäktige hafva fixerat upplåtelse tiden för bostadstomter till sextio år. En viss tomtafgift, uppgående till 15 å 40 öre för enfamiljshus, 15 å 75 öre för mindre flerfamiljshus och 75 öre å 1 kr. 50 öre för större flerfamiljshus, allt per kvadratmeter och år, har bestämts. Stadsfullmäktige hafva anslagit betydande belopp för ändamålet: år 1908 öfver 1 million kr. äfvensom ytterligare 300,000 kr. Inalles hafva t. o. m. år 1910 af staden uppförts icke mindre än 117 byggnader å Enskede, af hvilka 68 sedermera försålts. Staden har jämväl använt sig af vissa bolag såsom mellanhänder. Dessa ha erhållit lån dels för att uppföra byggnader dels ock för att i sin tur understödja enskilda, allt på vissa villkor. Resultatet är, att vid 1911 års ingång funnos vid Enskede uppförda 324 byggnader med 1,604

eldstäder — ett rätt betydande antal —, och där bodde en folkmängd på 2,500 personer eller motsvarande en svensk småstad. Onekligen har en ganska kraftig utveckling ägt rum på det fåtal år, under hvilka denna verksamhet utöfvats. År 1906 skedde nämligen den första försäljningen. För att underlätta verksamheten har staden använt sig af en annan mellanhand, aktiebolaget Stockholms tomträttskassa, hvilken år 1908 grundades på kommunalt initiativ och med ändamål att gifva byggnadskredit. Denna beviljas till 70 procent af byggnadens beräknade värde. Amorteringslån erhållas intill 70 å 80 procent af lösensvärdet — således är latituden där mycket stor. Staden har iklädt sig en garanti för tomträttskassans obligationer af 5 millioner kr. och är alltså indirekt främjare af hela företaget.

I och med Enskedes bebyggande har kommunikationsspörsmålet blifvit akut, och där ha framträdt de svårigheter, som alltid inställa sig, då kommunikationerna icke äro i stadens hand. Staden begärde visserligen koncession men öfverlät denna på södra spårvägsbolaget. Norra bolaget skall trafikera den af staden byggda spårvägslinjen till Äppelviken och Bromma, där man afsett att exploatera ett område bland annat till egna hem åt stadens tjänstemän. Trafiken har på grund af formella svårigheter dock icke kunnat komma i gång men torde öppnas i dagarna.

Jag nämnde i exposén, att staden upplåtit tomter och gifvit lån åt vissa företag. År 1879 erhöll byggnadsaktiebolaget S:t Erik ett dylikt lån å 100,000 kr. Staden har understödt flerfaldiga andra företag af samma art, såsom t. ex. aktiebolaget Billiga bostäder, aktiebolaget Stockholms arbetarhem och aktiebolaget Vanadislunden, såväl med lån som med upplåtelse af billig tomtmark. Lånebeloppet har fått stå inne mot köpeskillingsreverser, löpande med låg ränta. Såsom villkor för understöd har emellertid uppställts skyldighet för vederbörande bolag att uppföra smålägenheter med billiga hyror. Bolagen hafva gifvit en genom föreskrift begränsad utdelning — byggnadsaktiebolaget S:t Erik högst eller 6 procent. En betydande mängd bostäder har på detta sätt åstadkommits. Jag hänvisar till tabellen. I dessa af staden understödda billiga bostäder finnas öfver 3,000 bostadseldstäder, och de härbärgera en folkmängd på öfver 6,000 personer. Bostadstätheten är naturligtvis stor — 207 personer per 100 bostadseldstäder, men hyrorerna äro tämligen låga. I denna kategori ingå äfven donationsstiftelser, såsom »arbetarbostadsfonden till minne

af den 9 februari 1853», »Vilhelm Gowenii minne» samt »B. A. Danelii donationsfond», den sistnämnda afsedd att bland annat bereda tillgång till billiga bostäder för arbetande kvinnor.

Beträffande stadens obligationsgarantier i samband med gynnandet af kommunikationerna, så har staden iklädt sig sådana till belopp af inalles 10 millioner kr. för Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg och 1,7 millioner kr. för Stockholm—Nynäs järnväg. Härigenom ha kommunikationerna främjats, och staden har äfven i detta afseende gjort en stor insats för förbättrande af en af de viktigaste faktorerna i bostadsfrågan. Jag återkommer såsom synes, och på goda skäl, ständigt till kommunikationsfrågan. Jag tror, att man skulle kunna likna en stads kommunikationer vid blodkärssystemet i samhällskroppen, hvilket för de syremättade blodkropparna i samhället, de arbetsfriska människorna, till sitt arbete och fraktar de syrefattiga, de trötta, tillbaka. Så länge denna cirkulation af friska och trötta människor sker på ett väl afvägdt sätt, är samhällskroppen vid god hälsa. Om man icke har makt att behärska detta blodkärssystem, inträder ohälsa, och fråga är, huruvida icke åtskilliga förhållanden i det kommunikativa blodkärssystemet råkat i olag. Staden har dock gjort en del för att förbättra det. Den har tillstyrkt koncessioner för spårvägar, och dessa hafva sedan utnyttjats, men själf har staden ej direkt ingripit. Min egen uppfattning är den, att kommunikationerna böra vara i stadens hand. Jag har redan angifvit detta i mina inledningsord, men det är förklarligt, hvarför de icke kommit att handhavas af staden. När det norra spårvägsbolaget startades, var man allmänt öfvertygad därom, att de människor, som där placerade sina penningar, voro galna. Hellre kunde man då kasta penningarna i sjön. Så resonerade man på 1870-talet. Det nya spårvägsbolaget fick så en trafik på en eller annan million passagerare om året, och det visade sig, att detta var en briljant affär. Man blef i hast missunnsam mot aktieägarna, men dessa borde ju äga rätt till sin företagarvinst. Staden borde dock hafva passat på, när denna koncession gick ut, ty, äfven om staden hade gjort ett ekonomiskt ofördelaktigt köp då, hade köpet blifvit fördelaktigt i längden. Förr eller senare inträder nämligen rentabilitet. I Göteborg gick staden så till väga, att den betalade, hvad säljarna fordrade. Trafiksiffrorna på Stockholms spårvägar äro enorma. Under 1880-talet befordrades en eller annan million passagerare om året, under hästspårvagnarnas

senare år 12 à 13 millioner människor om året, under de första åren för elektrisk drift 20 millioner om året, och den dag, som i dag är, öfver 50 millioner passagerare om året. Dessa siffror afse endast de norra spårvägarna, men siffrorna äro ju dock enorma. Hela den lokala spårvägstrafiken omfattar en transport af 60 till 70 millioner människor årligen. Såsom jag nämnde, har staden gjort mycket för bostadsfrågans lösning, men den har gjort för litet för att lösa kommunikationsfrågan och för att behålla kommunikationerna i stadens hand. Emellertid har staden på sistone blifvit varse vikten häraf. Detta spörsmål har behjärtats af en mängd utländska städer. Staden tillsatte år 1908 en kommunikationskommitté, som år 1910 afgaf ett stort betänkande. Det är själfklart, att, när staden står inför frågan om inkorporering af åtskilliga grannsamhällen, måste en del hithörande spörsmål ses ur en vidare synvinkel, enär det ena griper in i det andra, och, om än kostnaderna — jag menar nu icke kommittékostnaderna — äro höga, så utgöra dock kommunikationerna de viktigaste bland de faktorer, som bidra till lösning af bostadsfrågan. De medel, som i detta hänseende läggas ned, torde icke vara bortkastade, huru stora de än för ögonblicket förefalla.

Jag lämnar nu kommunikationsfrågorna och öfvergår till frågan om bostadsinspektion. Den är äfven en faktor att taga vara på. För icke länge sedan, år 1906, inrättade stadsfullmäktige en sådan. Denna myndighet inspekterar och lämnar godkännande åt nya bostäder samt biträder hälsovårdsnämnden. År 1910 företog den inspektion af öfver 15,000 rum, deltog i 260 slutbesiktningar och pröfvade 762 klagomål öfver osunda bostäder. En mängd dåliga lägenheter utrangerades, och förbättringar vidtogos i andra.

Frågan om bostadsförmedling kom upp år 1906 genom motion i stadsfullmäktige, att staden borde införa en dylik, när den nu redan hade kommunal arbetsförmedling. Frågan föll men har sedermera ånyo upptagits och blifvit föremål för utredning genom en kommitté, hvilken förbereder ett förslag om att stadens arbetsförmedling skall förmedla uthyrning af smålägenheter — således bostadsagentur — afgiftsfritt.

Detta är i korthet, hvad staden åstadkommit. Kapitlet kunde utföras mycket mera. Det finnes intressanta detaljer, men jag har här endast velat beröra några af frågans olika hufvudfaser.

* * *

Staten har direkt medverkat till bostadsfrågans lösning genom att uppföra arbetarbostäder, men dess viktigaste insats är en förbättrad lagstiftning. I detta afseende må anföras utfärdandet af en stadsplanelag, bestämmelser om tomträttsinstitutet, beviljande af koncessioner för kommunikationslinjer, stadfastande af bolagsordningar för lämpliga fastighetsbanker o. s. v.

Jag öfvergår nu till åtgärder från *enskildas* sida. Vi kunna då nämna enskild verksamhet, företagen med understöd från stadens sida i former, som jag förut berört. Vidkommande åtgärder från enskilda arbetsgifvares sida och åtgärder af kooperativa bostadsföreningar ber jag att få hänvisa till tabellen. Man finner af denna, att enskilda arbetsgifvares verksamhet för anskaffande af billiga bostäder är rätt betydande. Dessa bostäder äro värda 16 och en half millioner kr., de rymma 3,000 bostadseldstäder och härbärgera i det närmaste 6,000 människor. (Siffrorna torde vara mycket lågt räknade!) I regel är det aktiebolag, som bedrifva denna verksamhet.

En annan form häraf är den kooperativa verksamheten. Jag tror, att alla här närvarande torde erinra sig, hur denna form uppkom. Vid bostadsbrist slogo flera personer sig tillsammans och byggde större hus, där hvar och en erhöll sin egen ägande bostadslägenhet. Denna byggnadsverksamhet var i början ganska populär men torde nu vara mindre använd, då man är i tillfälle att erhålla de små stugorna utanför stadens hank och stör. På sistone synes emellertid tanken åter ha börjat komma till heders, i det man föreslagit byggande af kooperativa bostäder utanför stadsområdet, då det alltid är billigare med större bostäder än med mindre. Såsom synes innehålla dessa kooperativa bostäder (lågt räknadt!) 6,000 bostadseldstäder och härbärgera öfver 8,000 människor. Naturligen är det de mera välsituerade, som bebo dem. Folkmängdstätheten är heller icke fullt en och en half person per bostadseldstad.

Med afseende på hyresbeloppen vill jag nämna, att i allmänhet för alla »billiga bostäder» hyrorna äro icke obetydligt reducerade. I stadens billigare äldre bostäder äro de cirka en tredjedel billigare än vanligt i hela staden. Hyrorna i öfriga af mig nu angifna bostäder äro icke så mycket men dock ej oväsentligt billigare än hyrorna i öfrigt i staden.

Med några ord vill jag äfven beröra frågan om befolkningstätheten. Det är nämligen så, att, om man räknar såsom tillåtet, att

två personer få bo per bostadseldstad — man kan göra detta, ty rummens kubikinnehåll är närmare 34 kubikmeter i genomsnitt och 15 kubikmeters luftkub är minimum för hvarje person —, skall man finna, att omkring 22 procent af smålägenheterna äro för tätt befolkade. Jag vill därmed hafva sagdt, att trots det starka ingripande, som gjorts från det allmännas sida, ofantligt mycket återstår att göra på detta område. Vi få ingalunda lägga händerna i kors och tro, att allt är bra, som det är.

Äfven några ord om det kapitel, som rör byggnadskapitalets förrentning. Detta är något, som mindre intresserar mig såsom inledare, men som i den följande diskussionen torde kunna komma till synes. Jag vill då nämna, att stadens fastigheter i vissa fall icke äro så dåligt förräntade, som man påstår. Äfven om man räknar med gängse byggnadspris, kommer man upp till en afkastning af närmare fyra procent, allt enligt uträkning, som verkställt af stadens hyreskontor och byggnadskontor. Underhållskostnaderna äro beräknade till 1,3 procent. Ett respektabelt afdrag har sålunda blifvit gjordt.

Till sist några slutord såsom sammanfattning af det hela.

Genom undersökningar — äfven statistiska och kommittéarbeten — hafva de faktiska förhållandena blifvit noggrannt utredda. Genom omfattande åtgärder, direkta och indirekta, har staden sedermera sökt praktiskt bota bristerna och häfva olägenheterna. Nästan ingen sida af problemet har lämnats oangripen. Staden har uppträdt som byggmästare af arbetarbostäder för egna och andras arbetare, den har uppträdt direkt såsom hyresvärd för en stor del af stadens befolkning, den har i asyler, härbärgen och andra anstalter gifvit tillfälligt tak öfver hufvudet åt husvilla eller behöfvande, den har skapat egna hem åt en stor befolkning ute på landet i den friska naturen, den har uppträdt som långifvare, borgensman och understödjare i en mängd former, den har själf byggt spårvägar, hissar och andra kommunikationsmedel eller medgifvit koncessioner för dylika för att möjliggöra exploaterandet af mera aflägsna bostadsområden, den har skapat organ för öfvervakande af bostädernas sundhet, och den står slutligen till äfventyrs i begrepp att uppträda såsom officiell bostadsförmedlare. Detta är ju en rätt lång meritlista, om den också måste ses mot bakgrunden af det faktum, att åtskilligt ännu återstår att göra. Men det är min plikt såsom statistiker, den där rannsakar hjärtan och njurar, att framhålla både förtjänster och brister. Staden har emeller-

tid, såsom jag äfven framhållit, rönt understöd i sin verksamhet såväl af staten som af enskilda, hvilka senare besjälats af en verklig kommunalanda och därför ställt sina personliga krafter till förfogande. Sålunda har det lyckats att, om ej hindra, dock förmildra bostadsnöden. Denna måste gifvetvis ändock tidvis framträda i en stad, hvilken fördubblat sitt invånarantal på den korta tiden af ett par decennier. Utan det gjorda ingripandet från det allmänna skulle det största elände kunnat framkallas, under det att man nu t. o. m. kunnat påvisa goda frukter af de redan vidtagna åtgärderna. Vi kunna som exempel hålla oss till de sanitära förhållandena, folkhälsan. Bostadsförhållandena — begreppet vidsträckt taget — äro som bekant en primär faktor i detta hänseende. Stockholm torde numera vara en af de sundaste städer i Europa. Till dess ringa dödlighetssiffra, som endast uppgår till 14 å 15 pro mille, kunna endast ett fåtal europeiska städer uppvisa motstycke. Utvecklingen framgår bäst däraf, att för ett par decennier sedan dödligheten var 20 pro mille och i början af 1800-talet ända upp till 50 pro mille. Eftersom nu i Stockholm dö 5,000 personer om året, betyder detta, att hufvudstaden, om den fortfarande hade samma dödlighet som i slutet af 1800-talet, årligen skulle förlora 7,000 personer genom döden och med dödlighetssiffran för 100 år sedan ej mindre än 17,000. Detta innefattar sålunda ett räddande af c:a 12,000 lif om året! Jämför denna siffra därmed, att Stockholms årliga tillväxt på senare år endast varit 2,000 personer. Gifvetvis spela äfven andra faktorer in än bostadsförhållandena, men dessa äro, som sagdt, grundläggande härvidlag. Äfven för brottsligheten har staden fördelaktiga siffror att uppvisa. Det besannas sig, att man genom förbättrade bostadsförhållanden skapar korrektiv både mot fysisk och moralisk ohälsa. Det är emellertid af vikt att fortgå på denna väg, ty, såsom sagdt, trots de vunna resultaten återstår ännu mycket att göra, icke minst af kommunen, hvilken såsom en samhällsenhet af högre ordning både har makt och skyldighet att här ingripa.

Jag tror mig ha påvisat, särskildt med hvad jag sist anförde, att betydelsen af bostadsfrågan såsom grundläggande för ett sundt och blomstrande samhällslif icke kan öfverskattas. Man kan sammantränga dess betydelse i följande kanske något paradoxala fras, hvilken emellertid i mitt tycke är lika kort som betecknande: »Goda bostäder ersätta både sjukhus och fängelser».

I anledning af föredraget yttrade sig:

Arkitekten **W. Klemming**: Såsom var att vänta af en stadens tjänsteman, ägnade d:r Guinchard icke någon kritik åt stadens åtgärder, utan han gaf snarare en blomstermålning. Han talade om statistikens lykta, och det är ju ett mycket lämpligt uttryck, men det finnes också blindlyktor, och säkert är, att på den lyktan finnas blinda sidor.

Det är åtskilliga faktorer, som af de statistiska uppgifterna icke belysas men gifvet måste belysas, om man skall få en klar bild af de s. k. bostadsförhållandena och bostadsfrågan. Då man talar om hyrorna och deras stegring, får man naturligtvis först och främst tänka på det utrymme, som hyres, hur det förhåller sig vid olika tidpunkter, hur det är inrättadt och beskaffadt, och hvad det kostar att framställa detta utrymme, med andra ord, frågan kan icke lösryckas från sådana synpunkter som arbetslöner, materialpris och det upptagna utrymme, som människorna disponera. Det har i viss mån framhållits men dock ej, synes det mig, tillräckligt tydligt betonats, hvilken roll dessa faktorer spela in med.

Nu hafva emellertid framförts andra synpunkter; det har talats om hvad staden gjort för att åstadkomma billiga bostäder, men det har förklarligt nog icke talats om hvad staden underlåtit. Det har framhållits, att staden köpt för 11 millioner kr. markområden, och herr Guinchard ansåg, att denna siffra var stor. Den synes mig snarare vara synnerligen liten. För jämförelses skull kan jag nämna, att ett enda villabolag i Stockholms närhet köpt mark för cirka 4 millioner kr. och till billigare arealpris, än hvad staden köpt sina områden för. Tar man i betraktande stadens förvaltning af dess markområden, skall man gifvetvis finna, att den står långt tillbaka för villaområdenas förvaltning; jag vill nu frånse de dåligt förvaltade och endast se på de väl förvaltade.

I sammanhang med det måste man gifvetvis tänka på stadens åtgärder för kommunikationerna, som villaområdena äro beroende af. D:r Guinchard yttrade, att staden tillstyrkt koncessioner. Jag vet väl, att staden också gjort allt möjligt för att motarbeta koncessioner och icke skytt några åtgärder därvidlag, ett förhållande, som Stockholms stad för öfrigt icke är ensam om. Man har förfarit på samma sätt mångenstädes utomlands, men man har till sist funnit det orik-

tigt; man har funnit, att ett samhälles kommunikationer ha en viss likhet med blodkärssystemet — de förbrukade partiklarna söka sig genom dessa kommunikationer till en punkt, där det finnes möjlighet till kraftförnyelse. Den bästa punkten för kraftförnyelse är utanför staden, i naturen.

Jag vill framhålla, med hvilka oerhördt mycket mindre resurser områden utanför staden, de enskilda villaområdena, röra sig och hvilka oändliga svårigheter de haft att bekämpa.

Därmed har jag kommit in på den ekonomiska frågan, kreditfrågan, i hvad den rör bostadsväsendet. Det nämndes om denna fråga, att den numera var ordnad. Mig synes denna fråga fortfarande vara synnerligen oordnad. Det behöfver blott vara en liten uppsjö på pengar, genast stimulerar man, så godt man kan, byggnadsverksamheten genom kreditgifning. Från samma håll kan man vid första nedgång i konjunkturerna konstatera de mest moraliserande admonitioner öfver osundhet i byggnadsverksamheten, och man yrkar på de strängaste restriktiva åtgärder mot de såsom äfventyrare betraktade personer — man kallar dem »jobbare» —, hvilka syssla med bostadsfrågans praktiska sida, framställandet af det mest primära för såväl hygienien som för handel, industri, näringar, ja, för hvad vi öfverhufvud taget behöfva. Vi känna mycket väl till, hurusom fastighetsbesittare i allmänhet klandras mycket skarpt och skäras öfver en kant med delta ord »jobbare».

Hvad beträffar de allmänna åtgärderna, så nämndes i fråga om lagstiftningen, att man förbättrat den genom stadsplanelagen. Ja, vi ha fått en stadsplanelag, men jag lämnar därhän i hvad mån den förtjänar betyget bra. Jag vill framhålla, att jag för min personliga del har bitter erfarenhet af att det, tack vare stadsplanelagen, kan dröja årtal med meddelandet af det enkla tillståndet att få bygga om ett gammalt hus och göra det till ett hygieniskt ordentligt hus. Vi sakna i våra författningar en så enkel och naturlig bestämmelse som att det borde åligga byggnadsnämnd att inom viss kort tid fatta beslut rörande inlämnade byggnadsritningar. I Londons byggnadsordning är denna tid satt till ett maximum af 60 dagar. Där kan det inträffa, att en och samma person begär att få bygga ett hundra hus på en gång, en hel gata således. Och har icke byggnadsnämnden gifvit sitt tillstånd inom 60 dagar, anses det ändock vara gifvet. Vidare finnes där den bestämmelsen, att nämnden vid

eventuellt afslag skall ange alla skäl för afslaget. Här kan det inträffa och inträffar allt emellanåt, att byggnadsnämnden afslår på ett skäl, den sökande går till kungs, vinner målet och kommer tillbaka, och då är byggnadsnämnden färdig med att afslå på ett annat skäl. Det finnes icke något hinder i författningarna för en byggnadsnämnd att afslå på det ena skälet efter det andra; författningarna ha stora brister i detta hänseende. Man hade kunnat vänta, att kommunalstyrelsen i Stockholm gjort något för att afhjälpa dessa brister, då det nya lagförslaget hänsköts till densamma, men den har intet gjort.

Jag hade väntat, att d:r Guinchard skulle litet närmare gått in på möjligheterna att inom vårt samhälle framställa billiga bostäder. Som illustration till svårigheterna härvidlag vill jag ytterligare nämna, att jag sysslar med en ny byggnadskonstruktion, afsedd att åstadkomma prisreduktioner i våra bjälklagskonstruktioner. Den är godkänd af de stränga tyska byggnadsnämnderna, och den har bland annat i Wien fått mycket stor utbredning. Efter ofantligt många svårigheter blef här i Stockholm tillstånd beviljadt för mig, men det behöfdes icke mera, än att en annan person i en obetydlig detalj icke utförde konstruktionen rätt utan fuskade bort den — han hade försummat en sak —, det behöfdes icke mera för att byggnadsnämnden skulle förbjuda utförandet af konstruktionen. Jag står där nu med mina inköpta materialier och med ingångna entreprenader inför ett sådant förbud. Man saknar här känslan af hvad som är de första, de mest grundläggande faktorerna, då det gäller att skapa billiga bostäder. Man stirrar sig blind på tomtprisen och jobberiet och glömmer, att det icke finnes något område, där en så fullkomligt fri konkurrens råder som på byggnadsområdet. Där finnas inga truster, och någon sammanslutning för att hålla prisen uppe kan det icke vara tal om.

Med det sagda vill jag hafva framhållit, att, för att billiga bostäder skola kunna åstadkommas, kräfvos det, att myndigheterna se till, att de själfva ställa sig förstående inför det problemet, det må gälla författningar eller annat. Det är på detta som på andra områden af största vikt, att man lär sig inse, att tid är pengar.

Fil. Doktor **J. Guinchard**: Jag ber att få replikera med några ord. Jag trodde, att jag tillräckligt pointerade, att min ställning till

saken ingalunda var den skönmålade tjänstemannens, utan att jag är genomträngd af en ganska kritisk anda mot åtskilligt, som sker i staden från de styrandes sida, men jag har dock ej kunnat underlåta att framhålla, att den nuvarande kommunalstyrelsen trots sina fel dock gjort en hel del, och det ville jag föra fram, men jag betonade ganska starkt de felaktigheter, som blifvit begångna från kommunalförvaltningens sida i fråga om kommunikationer samt därigenom att man hållit inne stora tomtområden. Hvad jag i det sammanhanget hufvudsakligen ville framhålla, var oformligheten i förvaltningsorganisationen, hvilken var till hinder för utvecklingen.

Herr Klemming har utmålade, hvilka olägenheter det gnisslande maskineriet medför. Det enda glädjande är, att systemet är sådant, att det slår ihjäl sig själf, hvilket ju är en tröst, till den verkan det hafva kan. Vi vänta ju en reform.

Att staden gjort så litet, när den köpt in 8,000 hektar, tror jag icke, att man kan göra gällande.

Kreditförhållandena skisserade jag helt lätt, och det är för visso mycket att göra i det afseendet.

Med mitt föredrag ville jag hvarken åstadkomma någon skönmålning eller en svartmålning, och jag ville icke taga byggherrarna för hufvudet, för det de skulle skapat de höga hyrorna. Med nuvarande byggnadskostnader kunna till äfventyrs bostäderna icke åstadkommas billigare. I de nuvarande byggnadsprisen har man att söka en af orsakerna till de höga hyresprisen. Jag har ofta understrukt detta faktum, att afhjälpa olägenheterna det blir en senare fråga. Det är icke blott hyrorna, som stegrats under de senare åren, utan äfven byggnadsprisen ha stigit med 70 procent, enligt hvad som uppgifves.

Jag sökte framställa en objektiv bild af förhållandena och ville fördela skuggor och dagrar rättvist. Och jag anser, att man hvarken bör lägga all skuld på den förkättrade kommunala förvaltningen ej heller på byggherrarna, alias jobbarna.

Arkitekten **W. Klemming**: Det var roligt att höra, att d:r Guinchard själf inser, att det råder sammanhang mellan arbetslönerna och de höga byggnadskostnaderna å den ena sidan och hyresstegringen å den andra. Emellertid tyckte jag mig under föredraget finna, att detta sammanhang icke i tillräcklig mån beaktades.

D:r Guinchard uttryckte den förhoppningen, att den förkättrade

kommunala organisationen skulle taga död på sig själf, och det ser nästan ut, som om det skulle vara nödvändigt, att det blir ett själfmord, ty det har af stadsfullmäktigekandidater bortåt ett tiotal år utlofvats, att de skulle taga som sin förnämsta uppgift att sätta in sina krafter på en omorganisation, men ändå har det icke blifvit någonting af en sådan. Det är bra underligt, att icke kommunen undan för undan afsöndrar organ, som bilda själfständiga korporationer. Vi ha sådana på en del håll. Ibland har man till och med så brådtom, att organet kommer till, innan föremålet för dess verksamhet blir färdigt: slakthusstyrelsen konstituerades ju, innan vi hade något slakthus. Vi ha en gasverksstyrelse men icke någon vattenledningsstyrelse, trots det en sådan skulle behövas, och hvad vi framför allt sakna i förvaltningen, det är en styrelse för stadens fastigheter, där vi nu endast ha en landegendomsnämnd för landegendomarna.

Jag har velat framhålla detta till närvarande stadsfullmäktiges uppmärksamhet. Jag tror, att det vore mycket vunnit, i synnerhet för bostadsfrågan, om vi kunde få mening och reda i det kommunala arbetet.

Ingenjören **O. Hirsch**: Hufvudorsaken till att arbetarhusen blifva dyra och hyrorna i följd däraf höga är den osunda byggnadsverksamheten. De, som bygga dessa hus, äro vanligen tomtägarna, enär de s. k. byggmästarna i regel intet kapital äga. En och annan byggnadsbas, som ingenting har att förlora men allt att vinna, blir ägare till tomten. Han behöfver oftast icke betala något kontant för densamma utan skaffar sig ett byggnadskreditiv mot i bästa fall 7 men vanligen 8 procent. Han får betala alla byggnadsmaterial dyrare än andra, då ju alla leverantörer måste lämna lång kredit eller taga underhålliga inteckningar som betalning. På så sätt blir huset dyrare, än det vid en sund byggnadsverksamhet behöfde blifva. Efter ett par år blir kanske två tredjedelar af huset uthyrdt. Detta har nu stigit i kostnad genom räntor, och ägaren är då tvungen att taga höga hyror. I många fall går fastigheten på exekutiv auktion efter några år.

Jag är en af stiftarna af »Stockholms arbetarhem». För 20 år sedan rådde i Stockholm stor bostadsbrist, en hel del familjer hade t. o. m. fått slå upp tält i Humlegården och bodde där. Jämte några andra intresserade fick jag då af staden upplåten kolerabaracken i

Albano, och där inrättades så att säga bås för ett 20-tal familjer, som icke hade tak öfver hufvudet. Det var på den tiden Karlavägen drogs fram, stora hus, där arbetarfamiljer bodde, måste rifvas, och dessa blefvo därigenom husvillan. Sedan dess kan man icke säga, att det rådt någon bostadsbrist i egentlig mening. Staden har upprättat asylor för husvillan, och flera filantropiska bolag ha uppfört arbetarbostäder. *Den* sjukdomen är häfd, men det har kommit en annan i stället: husen blifva alldeles för dyra för arbetarbefolkningen. Aktiebolaget Stockholms arbetarhem, som har till uppgift att bygga billiga och sunda bostäder åt den mindre bemedlade befolkningen, har sökt göra dem billigare. Vi ha nyligen uppfört ett stort hus vid Fleminggatan för 120 familjer, som kostat oss 507,500 kr. Hyrorna uppgå till 32,000 kr. Detta visar, att det går att bygga billigt. Vi ha fått tomten billigt af Stockholms stad, nämligen mot in-teckningar för hela köpeskillingen, löpande med 4 procents ränta och 1 procents amortering, äfven ha vi haft billigt byggnadslån. Vi ha byggt under de år, bolaget existerat, för tillsammans 1,501,000 kr. Hyrorna uppgå nu till 91,000 kr. per år. På hyrorna ha vi icke förlorat mera än ett par hundra kronor. Det synes däraf, att arbetarbefolkningen, när den får sunda och billiga bostäder, kan och vill göra rätt för sig. Vår förtjänst under år 1911 har varit 31,337:45 kr. eller mer än 6 procent å aktiekapitalet. Vårt aktiekapital uppgick för 18 år sedan till 100,000 kr. men utgör nu 507,500 kr. Utdelningen är begränsad till högst 4 procent. Cirka 1,400 personer bo i våra hus, vi hafva 117 barn på sommarkolonier och hafva i öfrigt vidtagit en hel del åtgärder till hyresgästernas nytta och trefnad. Hyrorna ställa sig olika i olika hus. På Sibyllegatan kostar ett enkelrum med spiselkakelugn 108—168 kr., 1 rum och kök 180—264 kr., 2 rum och kök 360—402 kr. samt 1 rum med kök 165—180 kr. På Frejgatan kostar ett enkelrum med spiselkakelugn 162—192 kr., 1 enkelrum med spiselkakelugn 120—168 kr., 1 rum och kök 216—280 kr. samt 2 rum och kök 440—486 kr. På Fleminggatan kostar 1 rum och kök 264—318 kr., ett enkelrum 180—210 kr. samt 2 rum och kök 240—500 kr.

Vi ha fått tomterna mot in-teckningar på hela köpeskillingen och billig ränta. Staden skulle ytterligare kunna främja uppkomsten af billiga bostäder, om den åstadkomme billig belysning och billigt vat-

ten och bestämde, att man icke behöfde betala skatt för fastigheter, afsedda för arbetare.

Jag är af princip emot att staden själf bygger bostäder, men bör staden på allt sätt understödja filantropiska bolag och föreningar, som vilja bygga för arbetarna. Att resultatet i vårt bolag varit så fördelaktigt beror därpå, att vi i hvarje hus haft en värdinna, som varit mycket lämplig för sin uppgift. Hon har besjälats af kärlek till arbetet, hon tager emot hyran när som helst och söker på allt sätt höja hyresgästerna i ekonomiskt och moraliskt hänseende. Värddinnorna äro oafönade men åtnjuta fri bostad och vedbrand. Staden har haft nytta af vår verksamhet, enär den minskar fattigvården. Det är för öfrigt lätt för dessa värdinnor att vara förmedlare mellan den enskilda och offentliga fattigvården.

Jag vill sammanfatta min ståndpunkt sålunda, att staden bör vara tillmötesgående mot enskilda företag, som vilja bygga billiga bostäder.

Arkitekten **W. Klemming**: Herr Hirsch tyckes önska, att staden skall visa utsträckt tillmötesgående i fråga om åstadkommande af billigt vatten till bostäderna. I det afseendet måste jag ge staden det erkännandet, att den är generös, ty den säljer vatten till bostäderna betydligt under hvad det kostar staden själf. Men den tager af industrien, hvad som fattas och hvad den behöfver för att utvidga sitt vattennät.

Beträffande det ofta hörda uttalandet, att staden borde sälja tomter med byggnadsskyldighet, vill jag betona nödvändigheten af att den, som fordrar byggnadsskyldighet, äfven tillser, att det finnes penningar att bygga för, och ombesörjer, att det finnes byggnadskredit och fastighetskredit. Om villasamhällena vilja fordra af tomtköparna, att de skola bygga inom viss tid, få de också sörja för att de få behöfliga pengar.

Direktören **S. Palme**: Då ingen annan begärt ordet, ber jag att i denna fråga få säga ett par ord, och jag vill då hänvisa intresserade till en uppsats af landtegningsnämndens direktör, herr Meurling, hvilken uppsats ingår i Social tidskrift och bär titeln »Exploateringsverksamheten å Stockholms landtområden». Jag vill också påpeka ett par erfarenheter, som han anser framgå ur den hittillsvarande exploateringsverksamheten, om hvilken han förmäler, att, om man

tager den 26 juli 1908 som utgångspunkt, då det första spadtaget till den första stugan på Enskede togs, det två år därefter voro uppförda 1,742 eldstäder, hvilket representerar icke mindre än 2,2 påbörjade och 2,1 färdigbyggda eldstäder per dag under hela denna tid af tre år.

Han framhåller, att det oförtydligt visat sig, att ett ensidigt fasthållande uteslutande vid tomträtt hvarken visat sig nödigt eller lämpligt. Han påpekar de svårigheter, som äro förbundna med ett alltför kraftigt framdrifvande af tomträttsinstitutet dels för själfva sakens skull och dels äfven för de enormt uppdrifna lånebehof för staden, som däraf framgå. Vidare framhåller han, att stadens krafter icke alltför mycket böra inriktas på det direkta husbyggandet utan på andra åtgärder. Jag kan nämna, att det i drätselnämndens första afdelning gång på gång tagits i öfvervägande, hvad man kan göra för att få en för visst ändamål upplåten tomt använd för det afsedda ändamålet, så att den icke, ifall vederbörande inte längre vilja använda den för ändamålet, efter någon tid afyttras och kommer ut i handeln för helt andra ändamål. Det har försökts med inteckningar på särskildt sätt belägna och utan betydelse, så länge ändamålet med tomtupplåtelsen eller tomtförsäljningen fylles, men hvilka inteckningar, ifall fastigheten går i köp, träda i kraft. För mig har det emellertid alltmera stått klart, att hvad hvarje kommun skulle behöfva vore ett återupptagande af den gamla återköpsrätten, hvilken fanns förr i svensk rätt. I fall en tomt för billigt pris öfverlämnades för visst ändamål, kunde man med hjälp af dylik rätt i kontraktet stipulera, att, om det längre fram visade sig, att tomten icke användes för ändamålet, skulle staden äga rätt att återköpa densamma. I det afseendet ha också stadsfullmäktige skrivit till kungl. maj:t härom året.

Med afseende på egnahemsbyggandet så ha två själfklara men ganska betydelsefulla påpekanden gjorts af herr Meurling. Det ena är, att man redan från början af exploateringsverksamheten måste ha kreditfrågan löst, innan man på allvar söker bjuda ut tomterna. Det andra är, att ingen i regel bör söka skapa eget hem utan att disponera 10 à 20 procent af den beräknade byggnadskostnaden i kapital. Man hör ofta framställas den fordran, att det icke är de *mindre bemedlade* utan de *obemedlade*, som skola beredas tillfälle att förvärfva eget hem. Att bereda egna hem för obemedlade är emellertid nästan ogörligt. Den erfarenheten har man gjort med afseende på

exploaterandet af Stockholms landtegendomar, och jag tror, att den erfarenheten gjorts på alla håll, att det icke går att bilda ett eget hem, där inga pekuniära förutsättningar härför finnas.

Direktören **C. H. F. Meurling**: Jag vill tillägga några ord till ordförändans relatering af de erfarenheter, jag gjort under stadens exploateringsverksamhet.

D:r Guinhard har i sitt föredrag på ett belysande sätt framhållit, hvad som blifvit gjordt af Stockholms stad för bostadsfrågans lösning, och det kan icke nekas, att de åtgärder, som blifvit vidtagna, måste betecknas såsom ganska talrika. Jag är icke säker på huruvida allesammans gått i rätt riktning, och jag har ett intryck af att de äro väl splittrade; jag tror, att hela bostadsfrågan hade gagnats af att den intensiva verksamhet, som staden ägnat densamma, bedrifvits mera planmässigt och på ett mera ensidigt sätt, än fallet varit. Skall staden i fortsättningen verka för frågans lösning, är det nödvändigt, att man gör klart för sig, i hvilken riktning verksamheten måste gå, och att man icke splittrar sitt arbete på så många försök att angripa frågan från olika håll, som hittills skett. Det torde väl äfven bli fallet, att man får en sådan mera raklinjig verksamhet, därest kommunalförvaltningen ordnas på ett bättre sätt. Att förvaltningen för det ändamålet skulle behöfva underkastas en så grundlig omgestaltning, som här framhållits, tror jag icke, utan jag tror, att denna förvaltning i det hela är en god institution. Jämför man våra förhållanden med utlandets, blir man förbluffad öfver hur god den svenska kommunalförvaltningen är, och jag tror därför, att de åtgärder, som äro erforderliga för att erhålla en bättre *tillämpning* af de gamla grunder, på hvilka den hvilar, icke behöfva vara af alltför revolutionerande natur. Hvad stadens verksamhet för bostadsfrågan angår, tror jag, att den i hufvudsak bör inriktas på ett förståndigt stimulerande af byggnadsverksamheten; *däri ligger problemets kärnpunkt*. Detta stimulerande af byggnadsverksamheten kan ske på många sätt, men framför allt gäller det därvidlag att skapa byggnadsmark. Det måste vara grundtanken i all kommunal politik för bostadsfrågans lösning: att ställa byggnadsmark disponibel och hålla den tillgänglig. Det är emellertid ingalunda en lätt uppgift. Vi veta, huru de kommunala problemen ständigt och jämt ingripa i hvarandra, samt att man kan draga konsekvenser ur den ena frågan med afseende på den an-

dra, och det blir då icke någon svårighet att sammanbinda en stads, som Stockholm, alla sväfvande kommunala problem i en lång kedja, i hvilken man icke kan lösrycka en enda fråga utan att rubba någon af de andra. Ett intensivt arbete måste nedläggas på att vid lämplig tidpunkt lösa de olika problemen från hvarandra, och genom en sådan politik kan man lösa stadsplanefrågorna, hvilka äro en förutsättning för att mark skall blifva disponibel. Således: ett intensivt, förståndigt stadsplanearbete, däri inbegripet kommunikationsfrågornas lösning, är den viktigaste åtgärden från stadens sida, hvilken man med synnerlig kraft bör inrikta sig på. Genom att ställa mark till disposition för byggnadsverksamheten, genom inrättande af kommunikationer och genom stadsplaners uppläggande i god tid får man den bästa grunden för ett fortsatt byggande. Jag är icke säker på att en dylik verksamhet kommer att afsevärdt sänka den nuvarande prisnivån på marken. Det talas om att tomtpriserna äro så kolossalt uppjobbade. Ja, det torde nog vara förhållandet i en hel del fall. Men jag tror icke, att man som regel får ställa alltför stora förhoppningar på att få tomtprisen lägre, än de för närvarande äro. Undersöker man kostnadssiffrorna för Stockholmska fastigheter i olika stadsdelar och för olika kategorier bostäder, skall man finna, att den roll, som markkostnaden spelar för dessa olika kategorier bostäder, icke är väsentligt varierande. Jag har anställt en undersökning för Stockholms stad, omfattande olika kategorier bostäder och olika stadsdelar, och jag har kommit till det tydliga resultatet, att, om man undantager extrema fall och rör sig med normalfall, är markpriset i förhållande till den totala hyran en konstant faktor, och man har tydligen svårt att komma från detta medelvärde. Man kommer till sådana medeltalsvärden, som att markvärdet motsvarar ungefär 20 procent af hela kostnaden för bostäderna, och, då för marken naturligtvis kan beräknas något lägre ränta än för byggnadskostnaden, så blir resultatet, att i hyrorna ingår markkostnaden med cirka 15 procent. Den siffran, omkring 15 procent, med hvilken markkostnaden således ingår i hyrorna, finner man förbluffande likformig för de dyraste och de billigaste fastigheter, och jag tror icke, att man skall komma ifrån densamma. Äfven beträffande stadens landtegendomar, där man lyckats erhålla ett synnerligen lågt pris på marken, har man icke kommit undan denna kostnad. Således, för en hyra af 150 kr. per eldstad beräknas 22 å 24 kr. motsvara markkostnaden. Jag tror därför icke, att man

kan *afsevärdt sätta ned markkostnaden i förhållande till den totala hyreskostnaden* genom att ordna tillgången till mark på ett bättre sätt, utan att man når målet att skaffa drägliga bostäder och åstadkomma en viss *allmän* sänkning af hyresnivån på det sätt, att man ställer mark till disposition och därigenom stimulerar byggnadsverksamheten.

Hvad stadens egna fastigheter angår, tror jag i likhet med herr Klemming, att det viktigaste är, att vi få en fastighetsförvaltning. De siffror, som d:r Guinchard anförde, tyda ju på att fastighetsförvaltningen dock är stadens onekligen största affär; det är icke endast den *största* utan äfven den *viktigaste*. Det sätt, hvarpå den skötes, är synnerligen betydelsefullt, och jag tror icke, att vi komma till full reda, till fullt ordnade förhållanden utan en fastighetsförvaltning, som på ett enhetligt och förståndigt sätt kan sköta denna sak. Det förefaller mig själfklart, att under sådana förhållanden *samtliga stadens egendomar* böra ligga i en enda hand, ty staden lider af att dessa, såsom för närvarande är fallet, ligga i olika händer.

Ett annat sätt att främja bostadsfrågans lösning är att stimulera byggnadsverksamheten genom anläggande af *kommunikationer* och genom att ordna *kreditväsendet*. Krediten är, som herr Palme påpekade, en synnerligen viktig sak vid all byggnadsverksamhet, i synnerhet när det gäller billiga bostäder, och jag tror fullt och fast, att det är ett af de viktigaste villkoren för att få ordnade bostadsförhållanden, att man har en god fastighetskredit. Jag anser, att staden härvidlag kan göra åtskilligt, och att den insats, som staden gjort i det fallet beträffande sina landtegendomar, är en af dess fruktbaraste åtgärder i bostadsfrågan. Den uppblomstring, som Enskede haft, är så godt som uteslutande att tillskrifva det förhållande, att man haft en god och ordnad fastighetskredit från början.

I det sammanhanget vill jag vända mig mot ett uttryck af herr Klemming, däri han sade, att *staden* i jämförelse med *enskilda* gjort så litet af landtegendomarna. Jag tror, att man icke behöfver slåss så förfärligt mycket om *äran*. Jag erkänner den utomordentligt stora insats, som enskilda gjort för lösande af bostadsfrågan utanför Stockholm, och en del företag, som stå herr Klemming nära, förtjäna de amplaste vitsord för den framgång och den kraft, hvarmed de bedrifvits. Men därmed vill jag icke säga, att man bör förkasta de åtgärder, som staden vidtagit, och ställa dem på ett lägre plan. Det kommu-

nala maskineriet är ganska tungrodt, och att komma med åtgärder på kommunens verksamhetsområde lika raskt och snabbt som på enskildas erbjuder svårigheter, som den utomstående icke ens kan ana. Under sådana förhållanden tror jag, att man får anse, att exempelvis Enskedeverksamheten har att uppvisa ett resultat, som man har rätt svårt att uppleta maken till i Stockholms omnejd. D:r Guinchard nämnde några siffror i det fallet och angaf, att exploateringsverksamheten började 1906, samt att det i slutet af 1910 fanns 1,600 eldstäder. Men möjligen är resultatet ännu vackrare! Från 1906 till 1908 bebyggdes endast 28 tomter. Byggnadsverksamheten påbörjades på allvar egentligen i slutet af 1908, således har den nu pågått i något mer än tre år, och under denna tid har man kommit upp i ett antal villor därute på öfver 450, och eldstadsantalet är icke mindre än 2,600. Detta representerar, som herr Palme framhöll, öfver 2 eldstäder per dag, och, då ett sådant resultat icke kan uppvisas af något förstadssambälle kring Stockholm, får det icke utan vidare sägas, att icke staden gjort någonting. Man har att arbeta bland en befolkning, som är ekonomiskt synnerligen svag, och äfven det förhållandet får man taga hänsyn till, när man bedömer resultatet. Och i det hänseendet skulle jag också vilja påpeka, att vi haft ett glädjande resultat därute. Belåningen är ganska hög; den uppgår till 80 procent af fastighetens värde, och det har med afseende på densamma icke saknats onda spådomar. Nu är fastigheternas värde efter tre år uppe i närmare 5,000,000 kr.; belåningen är uppe i öfver 3 millioner. Dock stå vi för närvarande i den situationen, att under dessa 3 år en enda villa behöft återtagas af den anstalt, som lämnat kredit, och denna villa är dessutom redan såld. Den bank, som lämnat 3 millioners kredit, har sålunda hittills icke behöft vidkännas någon förlust på hela sin låneverksamhet. Jag tror, att det kan betecknas som ett synnerligen vackert resultat.

Ingenjören **E. Winell**. Till en början ber jag att för egen del få bekräfta, hvad herr Meurling nyss yttrat i fråga om att markkostnaderna här i Stockholm och i omgifningarna i stort sedt uppgå till ungefär samma belopp per individ af den bosatta befolkningen, vare sig det såsom inom stadsgränsen är fråga om tätare eller det såsom i omgifningarna är fråga om mindre tätt bebyggande. Jag vill dock på det bestämdaste bestrida, att man med anledning häraf

skulle få lof att draga den slutsatsen, att markkostnaderna icke äga någon större betydelse, eller att det rent af icke skulle gå för sig att skaffa billigare mark. Detta herr Meurlings påstående synes icke böra stå oemotsagdt.

Den bebyggda marken inom stadsgränsen uppgår i närvarande stund till i rundt tal 10,000,000 kvm. Om den konstlade värdeuppskrufningen utöfver det normala värdet, som denna mark undergått, uppskattas så lågt som, låt oss säga, till 40 à 50 kr. per kvm., så motsvarar detta en samlad extra uppskrufning i kapitalvärde för Stockholms fastigheter af 400 à 500 millioner kr., hvilket icke motsvarar något som helst arbete för byggnadernas uppförande eller dylikt. Den årliga räntan på ett så oerhördt kapital ha sålunda Stockholms invånare att i form af hyresersättning betala för mycket med anledning af den företeelse, som yttrar sig i för höga tomtpris. Ingen bör väl rättmätigt kunna påstå, att detta är småsaker.

Anledningen till de abnorma förhållandena är, att den tillgängliga marken af olika orsaker — hvilka gynnats bland annat af stadens vattenomflutna läge, som gjort omgifningarna liksom ock vissa af de egentliga stadsdelarna svårtillgängliga — varit för mycket monopoliserad, så att tomtpriset icke bestämts genom fri konkurrens, d. v. s. genom rikligt markutbud från olika håll och från ett större antal olika ägare. Tomtprisen ha i stället kunnat bestämmas så, att de i själfva verket blifvit en direkt följd af, ett direkt uttryck för bostadshyrornas abnorma höjd.

Det är säkerligen många af de närvarande, som kunna kontrollera riktigheten af denna min uppgift, ifall jag erinrar om det normala, det så att säga »klassiska» sättet att här i Stockholm gå till väga, då en enskild tomtägare salubjuder en tomt till dem, hvilka uppträda som byggherrar och uppföra husen. Den, som salubjuder sin tomt — denne har i många fall någon tid förut inköpt tomten för ett mycket facilare pris af Stockholms stad —, låter en arkitekt göra upp ritningar och kostnadsförslag till det hus, som å tomten skall uppföras, samt en plan till uthyrning, baserad på de i närheten rådande hyresprisen, icke taxerade efter precis allra lägsta norm utan snarare något högre än den högsta. Genom att kapitalisera den sålunda väntade hyresinkomsten och från detta kapitalvärde afdraga kostnadsförslaget byggnadssumma, så erhåller man en differens, hvilken man låter utgöra tomtens värde och bestämma salu-

priset. Något tydligare bevis för sammanhanget mellan de höga tomtpriisen och de höga hyrorna torde icke erfordras. Det är klart, att, så länge vederbörande tomtspekulanter på grund af tomtmarkens begränsning och monopolisering äga möjlighet att så att säga »flytta efter» med sina fördringar och höja dessa, så betyda prisreduktioner i själfva byggnadskostnaden — genom billigare arbets- och materialpris, bättre byggnadsorganisation och billigare kreditförhållanden — rakt ingenting, ty dessa prisreduktioner kunna tagas igen af tomtspekulanten genom att denne i motsvarande mån höjer tomtpriiset.

I motsats till herr Meurling har äfven inteckningsbanken i ett utlåtande för kort tid sedan erkänt tomtpriisens stora betydelse. Detta har dock tyvärr skett endast i den formen, att banken velat framhålla, att vi här i Stockholm icke ha möjlighet till några billigare hyror, bland annat just af det skälet, att några billiga tomter icke skulle stå till att få.

Om man emellertid ställde så till, att ett obegränsadt markutbud äfven från omgifningarna blefve rådande, då blefve förhållandena helt annorlunda. Monopoliseringen upphörde, och man finge betydligt lägre markpris. Detta komme att verka som en premiering för tillkomsten af nybyggnader, hvarigenom hyresmarknaden alltså blefve lättad och lägre hyror komme i utsikt.

Det enda, som behöfs för tomtmarknadens sänkning, är tillkomsten af ett ändamålsenligt planlagdt kommunikationssystem, hvarigenom rikligt med mark och billig mark fritt blefve tillgänglig åt olika håll, på längre och kortare afstånd från hufvudstaden.

Det är ett rent nonsens, att man skall behöfva tala om att marken här i Stockholm och dess grannskap är dyr, då det finns så godt om mark, som icke ens är odlingsbar utan endast användbar för bostäder, och då man genom en så enkel åtgärd som att medgifva tillkomsten af lämpliga kommunikationer kan göra densamma vederbörligen tillgänglig. Under sådana förhållanden måste det väl dock vara betecknande för halten af de åtgärder, man härvidlag vill genomföra, att, samtidigt som det här i samhället dryftas planer på att nedlägga mer än ett tjugutal millioner för förbättrandet af vissa kommunikationer med omgifningarna, samtidigt resonerar man, som om det öfverhufvud taget icke vore möjligt att ernå billigare markpris.

Ville man med det ifrågasatta kommunikationssystemet afse att

ge markutbud fritt lopp, då skulle man helt enkelt icke kunna resonera, som om de dyra markprisen vore ofrånkomliga.

Naturligtvis bör man äfven göra allt för att, såsom här i afton ju kraftigt framhållits, ernå billigare materialpris för våra husbyggen, en bättre arbetsorganisation och billigare kreditförhållanden m. m., men, om markfrågan icke ordnas så, som den bör ordnas, då komma markprisen att fortfarande tjänstgöra som den stora uppsagningsapparat, hvilken i sig upptager det ekonomiska resultatet af alla ansträngningar, på sätt nyss blifvit antydt, och hvilken icke låter den hyresbetalande allmänheten komma i åtnjutande af någon som helst lindring.

Arkitekten W. Klemming: Blott en replik till herr Meurling. Då jag framhöll, att stadens åtgärder voro af ringa omfattning, var det i det sammanhang, då jag nämnde, att staden köpt mark för 11 millioner kr., medan ett enskildt villabolag köpt för bortåt 4 millioner kr.

Fil. Doktor J. Guinchard: Herr Meurling tog fasta på ett uttryck af mig, som han ansåg innebära kraf på en revolutionerad kommunalförvaltning. Så långt som till »revolution» gå icke mina sträfvanden, jag ville endast stryka under, af hvilken ingripande betydelse öfvergången från det antediluvianska systemet med nämnder till ett system med ansvariga chefer skulle vara.

Herr Meurling framhöll själf, hvilka svårigheter Stockholms kommunalförvaltning erbjöd, om man ville söka föra fram en sak med samma fart som en enskild är i tillfälle att göra. Jag har också i mitt statistiska kontor tillfälle att se, hur olikformigt systemet verkar. Så vill jag erinra om att stadens fastigheter omhänderhafvas af en mångfald myndigheter: dels af drätselnämnden, dels af landtegendomsnämnden, dels af några andra nämnder. Några goda kostnadsberäkningar kunna icke uppgöras, ty hyresvärdet beräknas icke enhetligt. Jag har utarbetat en lång afhandling om exempelvis beräkningen endast af fattigvårdskostnaderna. Jag fann därvid, att man beräknat fattigvårdsfastigheterna väl lågt — det berodde därpå, att i räkenskaperna saknades arbetsinrättningen, en fastighet på 2,2 millioner kr.! Den byggdes 1906 men kom upp i räkenskaperna först 1910. Vid en rafistulering hittade kammarkontoret i stadens räkenskaper en post på ett par millioner kr. Bara dessa förhållanden äro målande

nog och visa, att en förändring af den kommunala förvaltningen är nödvändig. Hur pass långt denna bör sträcka sig, är en fråga för sig. Jag har endast velat framhålla, att det för närvarande närmast gäller att förmedla öfvergången från det tungt verkande nämnds-systemet till ansvarig chefsledning.

Direktören **C. H. F. Meurling**: Jag vill blott framföra en replik till herr Winell angående möjligheten att nedbringa lefnadskostnaderna genom att göra mera mark disponibel. Det problemet *låter* ganska enkelt: genom att ställa oändligt stora arealer till förfogande och öka utbudet skall man kunna, tack vare konkurrensen, komma ner till högst afsevärdt lägre kostnader. Men det förhåller sig icke så i verkligheten. Enligt min erfarenhet är det synnerligen svårt att få ned kostnaderna. Sträcker man sig ut till ytterområdena, tillkomma nämligen så många kostnader, som man icke har, när man rör sig inom stadens centrala delar, ökade förbindelsearbeten, resekostnader o. s. v. Och den, som sökt exploatera mark utanför Stockholm, skall ge mig rätt i att det fordras *oerhörda* ansträngningar för att sänka kostnaderna för marken i någon motsvarande grad. Man bör betänka, att, i enlighet med hvad jag förut anfört, en sänkning af markkostnaden på exempelvis 20 procent medför för en hyra å 150 kr. en sänkning till endast 145 kr., hvilket ju är en ren obetydlighet. Och ändock motsvaras denna obetydlighet af en sänkning af mark- och anläggningskostnaderna *på icke mindre än 20 procent*, och att åstadkomma denna är *oerhördt svårt*.

Ingenjören **E. Winell**: Herr Meurling tycktes nu vilja framhålla, att det skulle vara svårt att sänka markprisen i sådan mån, att detta finge någon väsentlig betydelse. Han åberopade härvidlag erfarenheter ifråga om stadens landtegendomar.

Stadens landtegendomar ha emellertid betingat synnerligen höga inköpspris. Dessutom har landtegendomsnämnden slagit in på den prissättningspolitiken att belasta tomterna med hela kostnaden för mycket dyrbara anläggningar, såsom vägar, dränering m. m., hvilket tillvägagångssätt däremot icke till samma omfattning äger rum ifråga om de privata villaområdena, där man i stället i betydlig mån öfverlämnar dessa kostnader åt framtiden och åt vederbörande kommuner.

Det är visserligen berömvärdt, att omfattande anläggningar af nämnda slag redan från första början nedläggas, men det betänkliga ligger däri, att landtegendomsnämnden låter tomtpriset drabbas af hela kostnaden, hvarigenom tomträttsinnehafvarna på stadens mark få betala betydligt högre markpris, än hvad i de flesta fall är händelsen med dem, som köpa mark med full äganderätt inom de privata villaområdena.

Genom en sådan prissättningspolitik från landtegendomsnämndens sida gynnas i en betydlig grad möjligheten att hålla priset uppe på den i enskild ägo varande, om jag så må säga, »råa» marken, på hvilken inga anläggningar för vägar, dränering o. s. v. utförts. För att påpeka betydelsen häraf behöfver endast erinras, att man mångestades i omgifningarna, med de mest lättvindiga s. k. styckningsplaner, utan att behöfva utföra vare sig vägar eller dränering kunnat betinga sig verkliga tomtpris.

Ordnas emellertid kommunikationssystemet med omgifningarna efter sådana grunder, hvilka i mitt förra yttrande förordades, då försvinna själfva förutsättningarna för ett sådant sakernas tillstånd. Marken i och för sig, den »råa» marken, kommer då i det stora hela icke att äga mycket högre värde än ur jordbrukssynpunkt. Kommunikationerna bli icke längre blott ett bihang till markspekulationen utan få en själfständig och sund uppgift. De verkliga villastäderna komma att af sig själfva fixeras till sådana platser, hvilka genom friskt läge och öfriga naturförhållanden äro som bäst lämpade för desamma, och tomtprisens höjd inom villastäderna kommer i stället att stå i ett normalt och riktigt förhållande till de kostnader, hvilka verkligen nedläggas för att åstadkomma goda vägar och god dränering m. m. De jordområden åter, hvilka äro belägna mellan villastäderna samt mellan dessa och hufvudstaden, kunna icke såsom hittills påräkna vederbörlig åtgång genom att lättvindigt sönderstyckas i småtomter, hvilka äsättas högt pris; styckningen af dessa områden måste ske efter andra normer, baserade på verkligt låga markpris, gynnande uppkomsten af själfständiga småbruk, såsom för trädgårdsskötsel och dylikt. Den hittillsvarande fördärfbringande markspekulationen får knäcken.

Stadens stora landtegendomar äro inköpta under intryck utaf och i öfverensstämmelse med det hittills rådande osunda och oeffterättliga spekulationsystemet. Deras sammanlagda inköpspris utgöres af

de 11 millioner kr., som här i afton blifvit så berömda, men som rätteligen bort utgöra 11 hundra tusen eller — för att undvika hvarje öfverdrift — låt oss säga någonting i den vägen. Vid deras förvaltning synes man icke ha ansett sig kunna undvika att inrikta sig efter dessa oskäligt dyra inköpspris. Man har sålunda kommit att göra kommunens egna åtgöranden solidariska med de uppåtskrufvade tendenserna. Helt säkert har detta skett utan närmare reflektion, men klart är dock under sådana förhållanden, att erfarenheten ifråga om stadens egna åtgöranden icke utan vederbörlig, kritisk granskning kan läggas till grund vid bedömandet af markprisfrågan och dess betydelse.

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 23 april 1912.

Ordförande: *Direktören S. PALME.*

Det för aftonen uppställda diskussionsämnet:

Organisationen af en sedelutgifvande centralbank, särskildt med hänsyn till Sveriges riksbank

inleddes af Docenten D:r **S. Brisman**:

En sedelutgifvande centralbank intager såsom bekant en synnerligen betydelsefull och djupt ingripande ställning i ett lands kreditväsen. Den särställning, den intager, utmärkes till det yttre framför allt af två bestämda funktioner, som för densamma äro alldeles egenomliga i motsats mot andra banker, nämligen dess *sedelutgifning*, hvarigenom den, åtminstone i alla icke anglosaxiska länder, får ansvaret för hvad som utgör landets rörelsemedel, samt dess *diskontopolitik*, hvarigenom den i sista hand inverkar reglerande på kapitalmarknaden.

Emellertid kan man säga, att dessa båda funktioner icke representera centralbankens egentliga ändamål; de utgöra endast *medel* för uppnåendet af ett större mål, i det de sätta centralbanken i stånd att fylla en vida viktigare uppgift, nämligen att vara den hörnsten, på hvilken hela landets kreditväsen i sista hand hvilar. Hela vårt kreditväsen är byggdt på den förutsättningen, att hvar och en under alla omstän-

digheter skall kunna erhålla lån mot fullgod säkerhet, gärna mot hög ränta, men lån skall under alla omständigheter kunna erhållas. Skulle den förutsättningen svika, så skulle, såsom Frankrikes, Englands och äfven andra länders historia utvisar, hela kreditväsendet falla i spillror. Skulle en person eller firma trots förstklassig säkerhet icke kunna få en växel diskonterad eller få ett lån, emedan pengar icke finnes, så skulle kreditväsendet hotas af fullständig ruin. Under alla omständigheter måste det sålunda finnas garanti för att under alla förhållanden tillräckliga medel för beviljande af hvarje lånekraf äro för handen.

Någon dylik garanti kan emellertid af naturliga skäl icke lämnas af privatbankerna. Dessa äro nämligen icke själfva herrar öfver de medel, som de hafva att låna ut. Om man jämför deras ställning med en industriidkares, så är den väsentligen sämre. Skulle till en industriidkare ingå ökade beställningar, så har han ingen svårighet att hvarifrån som helst skaffa sig tillräckligt råmaterial. Skulle åter till en privatbank inkomma större lånekraf än som vanligen strömma in, så är den icke säker på att kunna skaffa sig det råmaterial, som den behöfver, nämligen tillräckliga insättningar. Privatbankerna kunna icke efter behag reglera sina insättningars storlek och kunna icke i någon mån påverka dessa. En privatbank är därför utsatt för möjligheten, att det kan inströmma lånekraf, som den icke med tillgängliga medel kan tillfredsställa, och den har icke möjlighet att öka dessa. I en sådan situation är det, som riksbanken träder in; privatbanken har då rätt att vända sig till riksbanken för att af den erhålla penningar, och det är dennas skyldighet att ständigt hafva ett outtömligt förråd af medel och att under alla omständigheter tillhandahålla dylika åt hvar och en, som presterar fullgod säkerhet.

Framför allt är detta förhållandet, då lånekrafven blifva starkare, än hvad som motsvarar insättningarna. Detta kan inträffa samtidigt för ett lands alla privatbanker, och just i en sådan situation är det dubbelt nödvändigt att i riksbanken hafva en fullkomligt outtömlig källa för beviljande af huru stora lån som helst. Det kan ju låta som en paradox, att riksbanken skulle vara en outtömlig källa för alla lånekraf. Men detta är i sista hand den viktigaste funktion, som en riksbank har, och det är för detta ändamål, som den har sedelutgifning och diskontopolitik.

En särskildt viktig roll spelar i detta afseende sedelutgifningen.

I denna har nämligen riksbanken hvad privatbankerna sakna, nämligen rörelsemedel, som efter behof kunna utvidgas och, när behof af dem icke föreligger, sammandragas. Sedelutgifningen är af *elastisk* art, hvilket icke är fallet med privatbankernas insättningar. En förutsättning för att en riksbank skall kunna fylla sin uppgift är, att den skall afpassa sin sedelutgifnings storlek allt eftersom behovet sjunker eller stiger. Vi förstå af detta, huru olämpligt det förslag är, som vid många tillfällen väckts, att riksbanken i större utsträckning skulle draga till sig insättningar genom att gifva ränta därpå. Därigenom skulle riksbanken få vidkännas intrång i sin elasticitet och komma att röra sig med medel, som sakna den egenskap, som för densamma är det väsentliga, nämligen att allt efter behof kunna minskas eller ökas.

Då riksbanken fyller sådana i hela samhällslifvet djupt ingripande funktioner, så är det tydligt, att samhället har ett mycket starkt intresse af att den verkligen kommer att skötas endast ur samhällets synpunkt. Samhället har intresse af att den privata vinstsynpunkten icke får göra sig gällande, när det är fråga om handhafvande af riksbankens affärer, och äfven af att riksbanken icke uppträder som konkurrent med privatbankerna. Hela det skildrade systemet hvilar nämligen på den förutsättningen, att ett förtroendefullt samarbete råder mellan dessa olika slag af banker, så att privatbankerna vid behof utan tvekan kunna vända sig till riksbanken och likaså mottaga direktiv därifrån.

Detta ändamål kan nås endast därigenom, att en centralbank i större eller mindre grad undandrages det privata initiativets och den privata äganderättens fulla herravälde och helt eller delvis regleras af staten. Detta kan ske på många olika sätt. Det är just det centrala problemet i fråga om en riksbanks organisation, huru förhållandet till staten skall ordnas. Detta kan, såsom vi alla veta, ske på många olika sätt. Närmast är då att märka de olika system, som valts med afseende på *äganderätten*. I några länder har man gjort processen kort och öfverfört riksbanken helt och hållet till statens egendom. I andra länder återigen är centralbanken privategendom, och i andra fall förekommer en kombination af båda systemen.

Riksbanken är statens egendom i Sverige, Finland, Ryssland, Bulgarien och Uruguay, hvarjämte den nybildade australiska riksbanken ordnats på samma grund. I andra länder åter ha vi, som nämndt,

en kompromiss mellan systemet med privatbank och statsbank, i det att staten äger en större eller mindre del af aktierna i centralbanken. Det är intressant att se, att man valt denna form för den modernaste centralbanken, nämligen Schweiz'; dessutom finnes den i Norge samt i ett par sydamerikanska stater.

Det ojämförligt vanligaste är emellertid, att riksbanken är privat egendom. Då uppkommer det problemet, huru statens ingripande i denna privata äganderätt skall kunna ske, så att centralbankens verksamhet skall kunna regleras i det helas intresse.

Undersöka vi den frågan, finna vi flera olika typer och flera olika system. Så mycket kan emellertid fastslås som ett minimum af statsingripande, att staten under alla omständigheter skall utfärda en *särskild banklag*, eventuellt i oktrojens form, där närmare bestämmelser för centralbankens verksamhet lämnas. I flertalet länder har man emellertid gått längre än till detta minimum. Det finnes i hela världen blott ett land, som stannat därvid, nämligen England. Hvad Bank of England beträffar, ha statsmakterna sålunda inskränkt sig till att utfärda en lag för dess verksamhet, och äfven denna är af minimalt innehåll. Den innefattar nämligen uteslutande bestämmelser rörande sedelutgifningen, under det att banken i öfrigt får sköta sin verksamhet som den behagar. De flesta öfriga länder hafva emellertid gått ett steg längre, i det att staten har inflytande äfven på bankens förvaltning. För att klargöra hur detta ordnats, vill jag erinra om att, hvad styrelsen för riksbanker i utlandet beträffar, så brukar man hafva tre olika inrättningar. Den första, som alldeles saknar motsvarighet i Sverige, utgör en särskild med riksbanken sammanhängande, permanent institution för sakkunnig kontroll öfver dess verksamhet och för revidering af räkenskaperna. Den andra institutionen är en särskild direktion, hvartill vi hafva ett motstycke i våra deputerade i den svenska riksbanken. Nu är det en så godt som undantagslös regel, att denna direktion utnämnes af vederbörande lands regering. Det viktigaste undantaget därifrån förekommer i vårt grannland Norge, där af tre direktörer två utnämnas af regeringen, men dessa två äro också de, som äro verkställande direktörer. I Danmark utnämnas två direktörer af fem af regeringen. Men för öfrigt är det, som sagdt, en så godt som undantagslös regel, att dessa direktörer, som skola handhafva de löpande ärendena, samtliga utnämnas af regeringen.

Den tredje institutionen, som står vid sidan af direktionen, är

styrelsen. Den skiljer sig från våra bankofullmäktige därigenom, att den i flertalet länder har ett vida större antal ledamöter. I den modernaste centralbanken, nämligen Schweiz', har man kommit upp till 40 stycken, eljest äro 15 stycken eller något dylikt det vanliga. Dessa styrelser arbeta vanligen på skilda sektioner för olika arter af centralbankens verksamhet. Hvad denna styrelse beträffar är det regel, att den får utnämnas af aktieägarna, och att den har ungefär de funktioner, som en bankstyrelse i allmänhet har.

Det viktigaste undantaget härifrån föreligger, hvad *utnämningrätten* beträffar, för Norge, där denna rätt helt och hållet är lagd direkt i stortingets hand. Sedermera förekommer det fall, där en större eller mindre *del* af bankens styrelse utnämnes af regeringen, såsom i Frankrike och Schweiz.

Det andra viktiga undantaget gäller bankstyrelsens *befogenhet*, och det land, som här främst kommer i fråga, är Tyskland. Där gäller nämligen om den institution, som närmast motsvarar en bankstyrelse, och som representerar aktieägarna, att den har så godt som uteslutande rent rådgifvande karaktär. Endast i fråga om lån till riket eller de olika staterna och i ännu ett relativt oviktigt ärende har denna styrelse vetorätt, men för öfrigt har den ingen befogenhet, utan bestämmanderätten ligger helt och hållet hos den af regeringen på förbundsradets förslag tillsatta direktionen.

På detta sätt äro i stora drag centralbankerna i utlandet organiserade. Såsom typiskt framstår sålunda, att centralbankerna äro underkastade en särskild banklag, vidare att de personer, som äro deras verkställande direktörer, utnämnas af regeringen, men att deras styrelse däremot, som i regel har en vanlig styrelsens funktioner, utnämnes af aktieägarna och representerar dem. Detta är, som sagdt, det normala. Den ena ytterligheten representeras af Bank of England, där icke något ingripande från statens sida förekommer, utom att en särskild lag stiftats för densamma. Att icke några direktörer där tillsättas af staten, torde stå i samband med att några särskilda direktörer icke finnas, utan det verkställande direktörskapet går i tur och ordning mellan styrelsens medlemmar. Ett motsatt ytterlighetsfall bildar Tyskland, där visserligen aktieägarna äro representerade genom en styrelse, men där denna icke har annat än en rådgifvande befogenhet, utom i undantagsfall. Till ännu större ytterlighet har man

gått i Norge, där riksbanken visserligen äges af privata aktieägare, men där dessa icke hafva ett spår att säga beträffande styrelsen.

Då jag nu öfvergår till ett närmare analyserande af dessa förhållanden, torde det vara lämpligt, att framställningen anknutes till den föreliggande aktuella frågan rörande den svenska riksbankens organisation. Angående denna har nämligen på sista tiden förts en liflig diskussion, som väcktes till lif genom Aftonbladets enquête, och frågan har genom herrar Wallenberg och Hedenlunds i riksdagen väckta motion fått en ökad vikt.

Det är rörande denna fråga två olika saker och två olika problem, som diskuterats, nämligen för det första, huruvida riksbanken bör vara statens egendom, eller om den helt och hållet eller delvis bör blifva privat egendom, och för det andra, om det icke i alla händelser vore lämpligt att vidtaga några förändringar i dess organisation.

Det är det första af dessa problem, som jag närmast tänker säga några ord om. Jag anser icke min uppgift här i kväll vara att direkt rekommendera något af de alternativ, som föreligga, utan endast att i största korthet klargöra de olika principer och synpunkter, som därvidlag kunna ställas mot hvarandra. Det bör kanske inledningsvis nämnas, att vid en dylik jämförelse det är naturligt, att man fordrar en synnerligen betydande öfverlägsenhet beträffande de skäl, som tala för att en riksbank skall vara privatbank, om de skola kunna motivera en förändring af en 250-årig praxis, som ända från början följts af världens äldsta centralbank.

De skäl, som anförts till förmån för den privata äganderätten, äro af två olika slag. Dels anser man nämligen, att den privata äganderätten är af stor betydelse i vissa undantagsfall, framför allt vid krig, dels ock att den har sina fördelar äfven under normala förhållanden.

Hvad det första alternativet beträffar, nämligen frågan om den privata äganderättens betydelse i händelse af krig, så är det två skäl, som därvidlag anförts till stöd för att riksbanken bör vara privat. Det första är, att, om landets centralbank är statens egendom, så löper den fara att af staten finansiellt utnyttjas i större eller mindre grad för krigskostnadernas betäckande. Framför allt är man rädd för att staten, som ofta händt, skall påverka banken att utgifva sedlar för att därigenom lösa dess finansiella svårigheter. Det senare har gan-

ska ofta inträffat, och Sverige är kanske det land, som i det afseendet har den rikaste erfarenheten i världen. Vid de allra senaste krigen ha krigskostnaderna betäckts på detta eller liknande sätt ända sedan kriget mot Ryssland 1741—43. Framför allt var detta fallet i Sveriges sista krig år 1808—1809, hvilket i sin sista period utslutande fördes genom de medel, som af riksbanken i form af sedlar öfverlämnades till staten. Ett sådant förfaringssätt har städse visat sig medföra, att sedlarna blifva oinlösliga och sjunka i värde.

Emellertid förefaller det, som om farhågan för detta i vår tid icke skulle föreligga i samma utsträckning som förr. Sverige kan för närvarande hotas af krig af två slag. Det måste först och främst tänka på krig som rent neutralitetsförsvar, och under sådana förhållanden ser det ut som om så förtviflade omständigheter icke skulle behöfva föreligga, att en sådan utväg behöfde tillgripas. För det andra kunna vi tänka oss ett krig till försvar af någon del af landets område, men därvidlag är vår ställning nu en helt annan än förr. Ty vid 1800-talets början var det så, att man med en relativt lindrig ökning af sedelstocken kunde betäcka en synnerligen stor del af krigskostnaderna. I våra dagar med de enorma finansiella kraf, som ett krig ställer på ett land, är däremot riksbankens sedelutgifning en droppe i hafvet; det är icke att tänka på att få något större resultat af en sedelutgifning på 150 å 200 millioner. Utgifvandet af en dylik summa skulle bli ödesdiger för riksbanken, men den skulle icke förslå mycket i ett modernt krig. Den skillnaden föreligger också, att förr i världen visste man icke, att man genom ett dylikt förfaringssätt skadade riksbanken. Man trodde fullt och fast, att, om man blott vidtoge vissa åtgärder, skulle någon fara för riksbanken af detta icke behöfva förekomma. Man saknade då äfven de fullständigt utbildade tillfällen till lån i utlandet, som nu föreligga. Vidare har det visat sig, att det i främmande länder gått ungefär på samma sätt, vare sig riksbanken är i privat ägo eller icke. Se vi på riksbankernas historia i utlandet, så finna vi, att de på samma sätt utnyttjats af staten, äfven om de varit i privata händer. Så har varit förhållandet med den engelska banken och de flesta andra europeiska riksbanker. Det är äfven tydligt, att skulle den eventualiteten inträffa, att en sedel-emission skulle vara det enda tänkbara medlet för landets räddning i ett förtvifadt tillstånd, så skulle icke ens en privat bank kunna undandraga sig att träda hjälpande emellan.

Det andra skälet, som anförts i fråga om krigstillfällen, är, att riksbankens guldskassa skulle vara prisgifven åt fienden. Att denna skulle respektera en privatbanks guldskassa visas af erfarenheten från det fransk-tyska kriget, då Tyskland lämnade franska riksbankens guldskassa orörd vid besättandet af Paris. Men å andra sidan förefaller det, som om här i landet riksbankens guldskassa skulle kunna utan stor svårighet räddas till ett säkert ställe, om Stockholm hotas af en fiende.

Jag lämnar nu dessa skäl och öfvergår till dem, som anförts beträffande riksbankens mera normala verksamhet. Förr i världen kom man ofta med det argumentet, att riksbanken genom att ägas af privata personer skulle tillföras de fördelar, som i allmänhet ligga i det privata intresset, såsom större lifaktighet och större initiativ i affärens drift. Dessa synpunkter torde dock numera icke kunna upprätthållas, då det visat sig, att det dagliga handhafvandet af en riksbanks affärer icke rönt något menligt inflytande af statens ingripande, oaktadt de verkställande direktörerna vanligen äro tillsatta af densamma. Man anser ju t. o. m. den tyska riksbanken, där statens inflytande är starkast, vara den modernast organiserade och skötta riksbank, som finnes.

Däremot förefaller det vara otvifvelaktigt, att ur en annan synpunkt den privata äganderätten har en viss fördel, och det är den stora samhörighet med det öfriga näringslifvet, som riksbanken däri genom erhåller. I vissa länder har man i banklagen infört garanti för att näringslifvets män skola blifva tillräckligt representerade i styrelsen. Är emellertid riksbanken privat egendom, så komma dess aktier faktiskt att dels ligga i händerna på de privata bankerna, såsom i Norge är fallet i stor utsträckning, äfvensom i Schweiz, men framför allt komma de att ägas af landets större finansmän, och resultatet blir, att många af de främsta representanterna för näringslifvet samlas i styrelsen. Att på detta sätt riksbanken får en till det yttre solidarisk ställning med det öfriga näringslifvet, är kanske den betydelsefullaste fördel, som den privata äganderätten har att bjuda.

Det andra hufvudskälet, som anföres till förmån för den privata äganderätten, är, att, då riksbanken är i statens hand, blir den i större eller mindre grad utsatt för politiska brytningar och indragen på det politiska området. Hvad man därmed närmare menar, är

naturligtvis icke lätt att säga, och i regeln finner man icke dessa farhågor närmare utförda. Riksbankschefen baron Langenskiöld skriver i sin inlaga i Aftonbladets enquête, att han särskildt tänkt på de förhållanden, som kunna inträffa vid en social eller ekonomisk kris, men han anser icke, att under normala förhållanden i detta afseende någon fara föreligger.

En annan möjlighet är emellertid, att riksbanken blir beroende af partiväsendet, så att den utnyttjas för en starkare statsdrift på kreditväsendets område och träder i konkurrens med privatbankerna. Det bemötande, som den vid årets riksdag väckta motionen om att riksbanken skulle ge ränta på insättningar rönt, tyder på att dylika farhågor för närvarande verkligen göra sig gällande. Men i allmänhet har man den uppfattningen, att det icke är riktigt, att en så viktig institution som riksbanken göres beroende af politiska institutioner, något som såväl en riksdag som en regering äro. Ur den synpunkten har man rekommenderat systemet med privata aktieägare. Tydligt är emellertid, att detta icke kan under några förhållanden blifva fullt effektivt. Den lag, som reglerar riksbankens verksamhet, bestämmes ju under alla omständigheter af statsmyndigheterna, och det föreligger för dem icke något hinder att föreskrifva, hvilken verksamhet riksbanken skall hafva. De personer, som handhafva den dagliga skötseln, utnämnas vanligen af regeringen, som ju är en politisk institution. En riksbank kan sålunda aldrig undandragas de politiska makternas inflytande, och den själfständighet, som vinnes genom att den äges af privata, blir därför i praktiken mindre betydelsefull.

Jag har nu anfört en del skäl, som kunna anses tala för privat äganderätt till riksbanken, äfven om de vid närmare betraktande icke visa sig fullt så starka, som de vid första påseendet kunna synas. Jag öfvergår därmed till att anföra en del skäl, som tala *emot* systemet med privatbank. Ett sådant skäl, dock af något underordnad art, ligger nära till hands. Den rätta tidpunkten att diskutera en centralbanks organisation är naturligtvis, då den inrättas, eller då en större tillökning af dess kapital skall ske. Men den svenska riksbankens kapital är fullt tillräckligt. Det torde vara större i förhållande till rörelsen, än hvad förhållandet är med de flesta utländska banker. Om nu riksbankens kapital till större eller mindre del skulle öfverföras i privata händer, så skulle detta endast kunna ske i den formen, att denna del af dess kapital af de privata aktieägarna

återbetalades till staten. Men dels vore detta en synnerligen egenomlig transaktion, och dels skulle det vara en nackdel, att det kapital, som då skulle tillföras riksbanken, skulle tagas hufvudsakligen från sådana personer, som eljest skulle använda kapitalet direkt till näringslivets gagn och till företagsamhetens förkofrande. Och det kapital, som vi för detta ändamål hafva, är icke större, än att det behöfves för detta kanske viktigare behof.

En annan invändning, som framförts, är, att, när privata aktieägare öfvertaga en riksbank, så sker det städse genom en för viss tid meddelad oktroj. Men därigenom uppkommer en ständig osäkerhet, framför allt vid den tid, då oktrojen skall utlöpa, då förslag vimla om hvarandra, och då man är oklar om huru det skall ställa sig. Detta skulle medföra snarare försämrade än förbättrade förhållanden.

Det sista skälet är af mera ideell art, nämligen att det näppeligen öfverensstämmer med modern rättsuppfattning att åt enskilda öfverlämna ett monopol af en så ytterligt ingripande betydelse som sedelutgifningen, ett monopol, som dessutom kommit till stånd genom statens egen lagstiftning. Till allt detta kommer, att det i Sverige knappast ifrågasatts, att *hela* aktiekapitalet skulle öfvertagas af privata. Vid de tillfällen, då frågan om riksbankens organisation varit på tal, har man städse afsett, att blott en mindre del af aktiekapitalet skulle tillhöra privata. Det är emellertid tydligt, att ett dylikt system skulle medföra ett väsentligt försvagande af de fördelar, som man vill vinna genom den privata äganderätten.

Vi lämna härmed frågan om äganderätten till riksbanken och öfvergå till att diskutera de reformer, som kunna vara önskvärda, äfven om det nuvarande äganderättssystemet bibehålles. Så vidt jag vet, bestrides det icke på något håll, att den nuvarande organisationen erbjuder olägenheter af olika art, och att i flera afseenden rättelser äro önskvärda.

Af de anmärkningar, mot det nuvarande systemet, som framförts, äro en del af rent teknisk art, såsom att revisionen blir föga planmässig, och att elektorerna och bankoutsittet, hvilkas ingripande kan behöfvas när som helst, endast äro samlade en kort tid af året.

Utom dessa tekniska skäl kan man emellertid framföra andra af djupare art, nämligen att den organisation, som riksdagen själf utgör, och de organ, hvaröfver den förfogar, näppeligen äro lämpliga

för detta ändamål. Såväl riksdagen som dess elektorerna och bankoutskottet utöfva i vissa fall en styrelses verksamhet och bilda för riksbanken öfverordnade institutioner. Riksdagen får sålunda ofta sysselsätta sig med detaljer i riksbankens verksamhet, i hvilka den icke kan anses vara kunnig, och som det ej heller vore nödvändigt, att den toge befattning med.

Hvad bankoutskottet beträffar kanske saken ställer sig svårare, och man skulle öfver hufvud kunna ifrågasätta, om en sådan institution som bankoutskottet är förenlig med den svenska riksdagens värdighet. Bankoutskottet har ju i många fall en djupt ingripande betydelse för riksbanken icke blott såsom dess rådgifvare och såsom ett slags styrelse för densamma, utan äfven då det skall afgifva utlåtanden rörande banklagstiftningen. I detta och flera andra fall måste det yttra sig öfver ganska invecklade vetenskapliga och tekniska problem, hvilkas besvarande fordrar en hög teoretisk och praktisk sakkunskap. Utan tvifvel skulle riksdagen kunna sätta ihop en samling af fullt sakkunniga personer såsom ledamöter af bankoutskottet, men eftersom en ledamot af riksdagen icke kan inväljas i mer än ett utskott och bankoutskottet anses vara det minst viktiga, så äro de flesta ledamöterna i utskottet med enstaka lysande undantag sådana, som icke hafva den teoretiska och praktiska utbildning, som fordras för afgörande af dylika frågor. Resultatet af bankoutskottets verksamhet blir ofta ett spegelfäkteri utan större betydelse, och dess utlåtanden i synnerligen väsentliga frågor rörande bankväsendet kunna icke tillmätas den auktoritet, som för riksdagens värdighet vore önskligt. Det förefaller mig, som om bankoutskottet vore en institution, som vore föråldrad, och som knappast för närvarande har något berättigande. Då det bildades, bestod det endast af tre stånd; bönderna hade nämligen undanbedt sig, emedan »de sig intet på banko begrepe». Detta är en maxim, som i stor utsträckning kan tillämpas äfven på det nuvarande bankoutskottet.

En andra institution, som riksdagen tillsätter, är elektorerna. Dessa hafva till sin hufvudsakliga uppgift att välja bankofullmäktige. Därvid komma vi in på en kanske ännu mera betydelsefull fråga, eftersom det är på denna punkt, som farhågor framkommit för att riksbanken skulle kunna utnyttjas i politiskt syfte.

Dessa elektorerna, som skola välja medlemmar i riksbankens direktion, äro själfva valda af riksdagen. Nu är det visserligen klart, att man icke

behöfver göra sig öfverdrifna farhågor i detta afseende, men utan att utsätta sig för anklagelsen att se spöken på ljusa dagen måste hvar och en medgifva, att det vore en synnerligen olämplig situation, om vid val af elektorerna man gick fram med skilda partilistor i riksdagen, och om vid val af bankofullmäktige skilda partikandidater skulle uppställas. Detta kanske icke behöfver vara af någon särdeles stor praktisk betydelse, men uppenbart är, att ett sådant förhållande skulle göra, att riksbanken fick en partipolitisk färg öfver sig, och att detta skulle kunna skada det nära samarbete med näringslivets män, som för densamma är nödvändigt. Jag tror, att detta kanske är den viktigaste synpunkten beträffande det mycket omtalade politiska inflytandet på riksbanken.

Nu är frågan, hur dessa olägenheter, som jag har belyst i stora drag, skulle kunna afhjälpas. Det enklaste sättet vore att öfverflytta i stort sedt riksdagens funktioner på regeringen, då alla dessa frågor skulle lösas af sig själfva. Man finge då ett liknande förhållande, som råder med den tyska riksbanken. Om så icke är möjligt, föreligger ett privat förslag af riksbanksfullmäktigen Langenskiöld, som synes mig erbjuda det mest tänkvärda uppslaget, nämligen att bilda ett särskildt bankråd, hvars medlemmar skulle tillsättas af såväl riksdagen som regeringen. Det förefaller mig, som om i den riktningen en ganska betydelsefull vinst skulle kunna göras. Det är enligt hans förslag meningen, att bankrådet skulle öfvertaga de hufvudsakliga funktioner af mera tekniskt ingripande och detaljerad art, som nu åligga bankoutskottet. Det förefaller mig, som om det också med stor fördel skulle kunna öfvertaga en annan funktion, som bankoutskottet för närvarande har, nämligen att afgifva utlåtande beträffande banklagen och dylika frågor och därmed göra bankoutskottet öfverflödigt. Häremot kan invändas, att riksdagen på detta sätt skulle taga råd af en formellt utomstående institution. Men det är att märka, att den själf skulle tillsätta de flesta medlemmarna, och det vore endast fråga om att skapa en institution af sakkunnige. Fördelen vore, att riksdagen skulle kunna invälja sina mest kompetenta ledamöter, oberoende af om de sutte i ett annat utskott, och öfverhufvud skulle man kunna samla de mest sakkunnige, som stode att uppleta.

Man kunde nu invända, att på detta sätt skulle den politiska färgen icke kunna undvikas, eftersom vid hvarje tillfälle val måste

ske. Men detta skulle kunna inskränkas dels därigenom att regeringen tillsatte en del medlemmar och dels därigenom att medlemmarna tillsattes för en längre tid framåt, så att endast då och då enstaka val behöfde företagas. Det går nog att med en sådan organisation hålla riksbanken fri från hvarje partipolitisk färg. Ett stöd härför är, att detta synes hafva lyckats i Norge. Norge har i detta afseende sitt särskilda intresse, därför att det är det enda land utom Sverige, där bankofullmäktige utses af riksdagen. Men enligt hvad jag inhämtat, kan man för närvarande icke säga, att denna makt utnyttjas i partipolitiskt syfte, och man har uppnått det resultatet, att vid val till bankofullmäktige i stortinget någon diskussion icke försiggått, och att omröstning icke behöft förekomma, utan att stortinget åtminstone till det yttre varit fullkomligt enhälligt. Den enda punkt i fråga om hvilken man ifrat för en förändring är, att stortinget har rätt att utse icke blott styrelse för riksbanken utan äfven för dess filialer. Det senare har missbrukats till partipolitiska lokalbelöningar. Men någon dylik misslyckad bestämmelse finnes ej i Sverige.

Med hvad jag nu har yttrat har jag icke afsett att gifva något bestämdt direktiv för en förändring af riksbankens organisation, men så mycket anser jag i alla fall hafva framgått af hvad jag sagt, att det finnes allvarliga brister i densamma, och att man kan tänka sig olika utvägar för afhjälpan af dessa brister. Det synes mig därför, att den motion, som vid årets riksdag väckts om utredning af de olika vägar, som man i detta afseende kan beträda, är synnerligen af behovet påkallad, och att det föreligger starka skäl för dess antagande.

Härefter yttrade sig:

Vice Häradshöfdingen **M. Wallenberg**: För att diskussionen skall komma i gång ber jag att få säga några ord.

Jag antar, att man i allmänhet inom det svenska affärslifvet har samma uppfattning som jag därom, att man icke kan rikta någon kritik mot det sätt, hvarpå riksbanken skötts, särskildt under senaste decennierna.

Med den utveckling, som politiken tagit i Sverige såväl som i andra länder, fruktar man emellertid, att den dag skall komma, då till följd af riksdagens makt öfver riksbanken och därmed öfver hela

Sveriges näringslif ganska betydande olyckor skola uppstå, olyckor, som helt säkert kunde undvikas, och hvilka naturligtvis komma att medföra, att då om icke förr en förändring af riksbankens organisation blir genomförd.

Inledaren har på ett uttömmande sätt framfört de olika skäl, som tala för och emot inrättandet af en centralbank med enskilda delägare. Hvad som emellertid är alldeles klart, är, såsom inledaren också påpekade, att man måste ordna det så, att riksbanken dels mera undandrages politiskt inflytande, hvilket nu gör sig starkt gällande, och dels kommer i intimare kontakt med näringslifvet, d. v. s. en kontakt, som icke uteslutande beror på bankofullmäktiges goda vilja, deras personliga tycke, utan som de äro ålagda att upprätthålla. Jag anser därför för min del i hög grad önskvärdt, att regeringen ville åvägbringa en utredning om huru en omorganisation af riksbanken i dylikt syfte måtte ske. Skulle det icke visa sig vara utförbart — och af de flesta bidragen i Aftonbladets enquête framgick, att det ansågs utförbart — att afhända riksdagen dess nuvarande inflytande öfver riksbanken, finnes det i alla fall, såvidt jag kan se, en praktisk utväg, som skulle kunna anlitas, och det är att tillsätta ett bankråd. Detta bankråd torde lämpligen bestå af ombud för de tio största bankerna i landet och sammanträda på bestämda tider, t. ex. hvar fjortonde dag. Härigenom skulle affärslifvet komma att stå i beständig kontakt med riksbankens ledning. Det blefve därefter helt säkert till nytta, om bankrådets ledamöter finge, vid inträffad ledighet inom bankofullmäktige, upprätta förslag till ersättare. Bankrådet kunde då i god tid se sig före beträffande kandidater, så att det icke såsom nu behöfde råda en permanent bankofullmäktigkris.

Bankdirektören **J. Swartling**: För min del är jag också af den uppfattningen, att det naturligtvis finns vissa bristfälligheter i riksbankens organisation, som kunna föranleda en del olägenheter, och hvilka följaktligen böra afhjälpas. Hur riksbanken skall omorganiseras är därför en fråga, som väl behöfver dryftas och undersökas. Emellertid är jag för min del af den åsikten, att man vid en omorganisation icke behöfver gå så långt, att man rubbar den grundval, på hvilken riksbanken, såsom inledaren erinrade, hvilat i ungefär 250 år, nämligen på statens ensamäanderätt till och uteslutande

ansvarighet för riksbanken, genom att taga in enskilda delägare i densamma. Jag vill ej alls ingå på skälen för och emot en dylik anordning, ty inledaren har så väl utredt den saken, att det icke är mycket att därtill lägga. Dessutom är det väl ganska säkert, att äfven de, som hysa den åsikten, att det kunde vara önskvärdt, att riksbanken blefve föremål för ett slags samäganderätt mellan enskilda och staten, torde erkänna, att utsikterna att genomföra en sådan sak äro ytterst obetydliga. Det anfördes, och det är ett faktum, att de flesta utländska centralbanker icke ägas af staten, och man borde, skulle man kunna tycka, däraf draga den slutsatsen, att det vore lyckligast, om ej heller den svenska riksbanken ägdes af staten. Det kan ju emellertid hända, att Sveriges riksbank ej blott är den äldsta centralbanken utan också den, som i fråga om äganderätten till densamma är på det riktigaste sättet organiserad. Någon förändring i den riktning, att enskilda delägare upptagas i riksbanken, tror jag hvarken kunna eller böra genomföras.

Däremot måste jag erkänna, att det vore en stor lycka för riksbanken, om till dess förfogande stode ett råd, som tillsattes oberoende af hvarje politiskt vindkast. För den skull har jag tillåtit mig att i mitt svar på Aftonbladets enquête framhålla, att det vore lyckligt, om ett bankråd i den riktning, friherre Langenskiöld föreslagit, blefve inrättadt, och om i detta bankråd lämnades plats för personer, tillsatta af några politiskt alldeles fristående men med det ekonomiska lifvet ytterst nära förbundna korporationer, exempelvis handelskamrarna.

Det är ju klart, att riksdagen härigenom får i någon, om också ytterst ringa mån gifva efter på sin förvaltningsrätt öfver banken, men å andra sidan skulle de af nyssnämnda korporationer tillsatta ledamöternas i bankrådet inflytande, i hvad det afser maktfrågan, kunna göras ytterst obetydligt: de skulle lämpligen kunna fungera såsom ett slags mycket kompetenta sakkunniga, särskildt då det gäller att förändra räntesatser eller är fråga om andra dylika viktiga åtgärder på bankpolitikens område.

Vore en reform af det slag, jag här antydt, möjlig, eller skulle ett förslag i den riktning, herr Wallenberg nyss framställde, kunna genomföras, därvid dock representanter, synes det mig, icke borde tagas utslutande från bankerna utan äfven från handelskamrarna och möjligen andra korporationer, då tror jag, att de värsta olägen-

heterna af riksbankens nuvarande organisation vore undanröjda och det utan att det borde kosta riksdagen någon särskild själföfvinnelse.

I hvarje fall torde väl den åsikten vara allmän, att någonting bör göras för att en undersökning skall komma till stånd, angående hvilka förändringar som böra vidtagas i afseende på riksbankens organisation, och därvidlag anser jag liksom föregående talare, att det vore ytterst lyckligt, om riksdagen ville genom ett bifall till de af herrar Wallenberg och Hedenlund samt af herr Rune väckta motionerna taga första steget till en sådan undersökning.

Bankdirektören **V. Moll**: Om bankoutskottet vore så inkompetent, som den ärade inledaren syntes vilja göra troligt, så skulle detta vara i högsta grad beklagligt. Men lyckligtvis skingrade herr Wallenberg farhågorna i detta afseende genom det oförbehållsamma erkännande, han gaf riksbanksledningen, för det sätt, hvarpå denna ledt bankens öden. Man kan således i någon mån känna sig lugnad i afseende på bankoutskottets kompetens, ty det är dock så, att riksbankens ledning och skötsel direkt eller indirekt varit resultatet af riksdagens och bankoutskottets verksamhet.

Jag skall icke inlåta mig på frågan om riksbanken bör vara statsbank eller privatbank. Inledaren har redogjort för de olika centralbankstyperna: från ren statsbank till ren privatbank med mellanformer af blandad stats- och privatbank. Trots de växlande organisationsformerna ha samtliga centralbanker på ett i stort sedt tillfredsställande sätt kunnat fylla sin uppgift.

Häraf skulle jag vilja draga den slutsatsen, att centralbankens organisation icke är afgörande för resultatet af bankens verksamhet. Och häraf följer själfallet den sats, som blifvit framställd af friherre Langenskiöld under diskussionen i frågan: resultatet beror hufvudsakligen på i hvilka händer bankledningen ligger.

En annan fråga blir, huruvida det är möjligt att med nuvarande ordning fortfarande åstadkomma en fullt duglig bankledning. På senaste tiden har det yppat sig vissa svårigheter att fylla uppkommande vakanser inom bankofullmäktige, men jag undrar, om icke dessa svårigheter mera berott på tillfälligheter. Huruvida det, för att bättre förhållanden i detta afseende skulle kunna åstadkommas, borde inrättas ett bankråd, såsom friherre Langenskiöld föreslagit,

torde kunna sättas i fråga, då det synes tvifvelaktigt, om några fördelar därmed skulle vinnas.

Främsta skälet för en reform i dylik riktning lärer väl vara, att man vill undvika politiska inflytelser vid val af fullmäktige i banken. Jag tror emellertid, att man är skyldig riksdagen det erkännandet, att de politiska inflytelserna på senare tider i allt mindre grad gjort sig gällande inom valnämnden. Går man längre tillbaka i tiden, skall man nog finna ett och annat val, som skett på grund af sådana inflytelser. Ett bankråd, tillsatt till viss del af kungl. maj:t och med återstoden vald af kamrarna, torde för öfrigt icke innebära någon större garanti mot att politiken sätter sin prägel på valen — inledaren påpekade ju, att äfven kungl. maj:t är en politisk institution.

Nu säger man, att bankrådet skulle utses för längre tid, sannolikt för tre år, och att därigenom bättre kontinuitet skulle vinnas. Då riksdagen plägar under treårsperioden bibehålla valnämnd och bankoutskottet med i allt väsentligt oförändrad sammansättning, förefaller det, som om ungefär samma kontinuitet skulle vinnas med nuvarande anordning som genom ett bankråd med treårigt mandat.

Vidare säger man, att genom inrättandet af ett bankråd skulle skapas en permanent institution, med hvilken fullmäktige kunde vid behof rådgöra angående viktigare angelägenheter. Fullmäktige hafva nu under fyra månader af året bankoutskottet och under två månader statsrevisorerna att rådgöra med. Att fullmäktige under återstående sex månader icke skulle kunna reda sig utan en rådgifvande myndighet, synes osannolikt, då erfarenheten lär, att de privata bankernas styrelser, som när som helst kunna inkalla extra bolagsstämma till rådplägning, icke bruka begagna denna utväg, ehuru tillfälle till rådplägning med ordinarie bolagsstämman erbjuder sig blott en gång årligen under en kort stund.

Vidare skulle genom bankrådets försorg uppkommande vakanser bland fullmäktige kunna fyllas. Det får naturligtvis icke vara så illa ställt inom riksbanken, att icke, därest vakans, tillfällig eller stadigvarande, uppkommer, kompetenta ställföreträdare finnas bland fullmäktige eller deras suppleanter. Att förhållandena i detta afseende för närvarande icke äro tillfredsställande, beror på tillfälligheter, hvilka man nog gör klokt i att icke för mycket generalisera.

Man har velat göra gällande, att bankrådet icke skulle behöfva

inkräkta på riksdagens myndighet öfver banken. Om riksbanken ställes under ett bankråd, utsedt till viss del af kungl. maj:t och till viss del af riksdagen, blir det kungl. maj:ts ombud, som få afgörandet i sin hand i de fall, då kammare står mot kammare, och kungl. maj:ts ombud kunna tillsammans med minoriteten af riksdagens ombud rösta omkull majoriteten af riksdagsombuden. Maktförskjutningen blir sålunda högst väsentlig. Vill man med utsikt till framgång föreslå, att riksdagen skall afstå en väsentlig del af sin makt öfver riksbanken, måste man kunna på ett öfvertygande sätt motivera, hvarför så bör ske.

Herr Wallenberg har framkastat den tanken, att man möjligen skulle kunna åstadkomma ett rådgifvande bankråd, utan att riksdagens nuvarande inflytande öfver riksbanken behöfde kringskäras. Det är en tanke, som är värd att beaktas.

Borgmästaren A. O. Rune: Den föregående talaren framhöll, att riksbanken varit utmärkt väl skött, och att detta borde bevisa, att bankoutskottet förstått att väl fylla sin funktion, då det gällt att utöfva riksdagens kontroll öfver riksbanken. Jag har litet reda på hur arbetet inom bankoutskottet tillgår, och jag tror icke, att riksbankens goda skötsel under de senaste decennierna i någon mån är att tillskrifva någon vägledande inverkan från bankoutskottets sida. Jag medger gärna, att bankoutskottet icke stört det goda arbete, som presterats af riksbanksledningen, men man kan ej säga, att bankoutskottet utgjort någon garanti för att icke möjligen någon skada uppstått ifråga om riksbanken. Det goda resultatet beror helt visst på att vi haft en riksbanksledning, som varit sin uppgift vuxen. Så länge man har det, kan man vara ganska lugn. Men meningen vore nu att skapa en större garanti i detta fall, och jag kan icke fördölja för mig, att, om vi finge ett bankråd, utsedt uteslutande med hänsyn till kompetensen för uppdraget, sålunda att däri sutte de yppersta finansmän, industrimän och affärsmän, landet har att uppvisa, så skulle det vara till stor fördel, då därigenom riksbanken komme i närmare kontakt med affärsvärlden och näringslivet i landet.

Den senaste ärade talaren nämnde, att riksbanksledningen under de fyra månader, riksdagen vore samlad, hade bankoutskottet att tillgå som rådgifvare. Detta utskott tillsattes emellertid icke med

särskild hänsyn till att det skall fungera som rådgifvare åt riksbanksledningen. Jag tror därför icke, att denna ens dessa fyra månader har något stöd i bankoutskottet.

Det talades vidare om att riksbanksledningen två månader af året kunde rådgöra med statsrevisorerna. En viss kontroll öfver riksbanken utöfva ju dessa, men jag tror icke, att de väljas ur synpunkten af att vara kompetenta att bedöma bankfrågor.

Det återstår i hvarje fall sex månader af året, då riksbanksledningen faktiskt ensam har skötseln af riksbanken om hand. Den föregående talaren tog exempel från de enskilda bankerna och framhöll, att de skötas hela året utan kontroll af sin principal — bolagsstämman. Man kan emellertid icke likställa bankrådet med en bolagsstämma: denna skulle närmast motsvara riksdagen, medan bankrådet skulle vara ett slags bankstyrelse. Och i det fallet vill jag påpeka, att de större bankerna ha styrelser, som räkna ett betydligt större antal ledamöter, än hvad bankofullmäktige utgöra. Sålunda, de enskilda bankföretagen, som ha mindre intressen att bevaka, äro fylligare representerade i sina styrelser, än hvad fallet är med statens bank.

Det förslag, som framkommit från friherre Langenskiöld, synes mig i hög grad beaktansvärdt: riksbanksledningen erhöle stöd i bankrådet, den komme i intimare beröring med affärlifvet, och den finge en fylligare sammansättning.

Hvad beträffar förslaget, att, om ett bankråd inrättades, kungl. maj:t skulle utse 6 ledamöter och hvardera kammaren 12, så nämnde den föregående talaren, att, om de af första kammaren valda ledamöterna stode gent emot de af andra kammaren utsedda, skulle de, som kungl. maj:t tillsatt, få utslagsrösten. Däremot vill jag säga, att det alls icke är nödvändigt, att man bestämmer sig för denna proportion och låter kungl. maj:t utse 6 af ledamöterna och därigenom kanske få mera makt öfver riksbanken, än kungl. maj:t för närvarande har. Hvad beträffar den valnämnd, som nu utser fullmäktige och består af 24 ledamöter från hvardera kammaren, har det visat sig, att där står ofta kammare mot kammare, hvarför det måste kompromissas — och om det är lyckligt, lämnar jag därhän. Jag undrar, om det blir på samma sätt, ifall det upprättas ett bankråd, såsom friherre Langenskiöld föreslagit. Om hvardera kammaren hade att utse 12 ledamöter, finge nog politiken stå i andra rummet:

det finnes ingen anledning att uteslutande välja riksdagsmän, utan för att få en fyllig representation skulle man säkerligen också taga utanför riksdagen stående industrimän, köpmän och landtbrukare från skilda delar af landet. Jag tror icke, att det i praktiken skulle ställa sig så, att de ledamöter, som utsåges af första kammaren, vore af annat skrot och korn än de, som blefve valda af andra kammaren, utan att de politiska motsättningarna i detta fall i någon mån minskades.

Det har sagts, att, när man vill, att riksdagen skall afstå något af sin makt, bör det förebringas starka skäl härför. Jag vågar påstå, att det icke blir fråga om att riksdagen skall afstå mycket af sin makt, om man ändrar förslaget så, att hvardera kammaren skall utse 12 ledamöter och kungl. maj:t 4. Då blir hela antalet 28, hvaraf kungl. maj:t utser en sjundedel — samma proportion som nu.

Jag vill icke förneka, att det ligger någonting i talet om att riksdagens makt öfver riksbanken ej bör minskas. Men åtminstone de år, jag haft anledning att i någon mån följa utvecklingen på detta område, har erfarenheten visat, att det inflytande och den kontroll, riksdagen utöfvat öfver riksbanken, ej varit af någon afgörande betydelse. Ledningen af riksbanken har legat i goda och kraftiga händer — det är därför banken fungerat tillfredsställande. Vi skola icke inbilla oss, att det beror på den kontroll, som riksdagen och bankoutskottet utöfvat.

Bankdirektören **V. Moll**: Jag ber om ursäkt, ifall jag uttryckte mig så otydligt, att af hvad jag yttrade framgick den meningen, att bankoutskottet hade äran af att riksbanken haft en så god skötsel. Min mening var att säga, att den nuvarande ordningen visat sig vara tillfredsställande i så måtto, att den skaffat riksbanken en fullt kompetent ledning.

Riksdagsmannen **Ivan Svensson**: Om det finnes, som jag anser önskvärdt, möjlighet att genomföra bankreformen i hufvudsaklig öfverensstämmelse med af friherre Langenskiöld framlagda förslaget och att vi sålunda skulle få ett bankråd, undgå vi dock icke, om detta skall väljas genom elektor, valda på samma sätt som kamrarna nu välja förtroendemän för utseende af deputerade eller genom majoritetsval, att kammare kan komma att stå emot kammare, och detta är ju ur många synpunkter olämpligt.

Något bättre blefve det väl, om valet af bankråd inom kamrarna finge ske efter proportionella grunder. Man undginge visserligen därigenom icke, att det blefve parti mot parti, men ett val på detta sätt har dock efter mitt förmenande afgjort företräde framför majoritetsval i kamrarna.

Grosshandlaren Fil. D:r **O. M. Höglund**: Jag är väsentligen förekommen i många afseenden af herr Rune, och jag delar hans uppfattning beträffande bankoutskottet och bankrådet.

Det var emellertid icke för att förklara det, som jag begärde ordet, utan det var med anledning af det näst sista anförandet.

Den ärade talaren framhöll däri, om jag icke misstar mig, för andra gången, att i hufvudsak allt är bra som det är i afseende på bankens ledning och tillsättandet af bankofullmäktige. Jag vill då blott erinra därom, att alla föreskrifter rörande riksbanken äro oförändradt desamma, som de varit i 40, ja, kanske 100 år. Allt annat har förändrats, men de där föreskrifterna ha hela denna långa tid stått kvar i det allra närmaste. Ingenting i världen är oföränderligt: riksdagen har ändrats, bankens verksamhet likaså — är det då rimligt att förutsätta, att dessa föreskrifter, som voro bra, när de tillkommo, fortfarande skola vara desamma? Då de infördes, funnos de fyra stånden. Sedermera har ju riksdagen undergått åtskilliga förändringar. Särskildt har under det senaste årtiondet partiväsendet utvecklats i hög grad. Riksbanken själf är icke densamma som för 50 år sedan. Den har vuxit, och nu ställas på den helt andra anspråk än förr. Är det rimligt, att en institution, som var lämplig i gamla tider, skall vara det fortfarande? Det vore mycket öfverraskande, om så skulle vara förhållandet. Jag hade icke hos den ärade talaren väntat så stark konservatism, som hans yttrande visade.

I afseende på det föreslagna bankrådet är det en sak, som jag ber att få påpeka. Om jag icke missminner mig, är i förslaget inrymd den bestämmelsen, att hvarje val skall gälla tre år, men att första gången en tredjedel af ledamöterna skall väljas för 1 år, en tredjedel för 2 år och återstoden för 3 år. Genom denna årliga omsättning betryggas kontinuiteten på helt annat sätt, än om alla skola samtidigt väljas och samtidigt afgå. I öfrigt vill jag beträffande denna fråga endast tillägga, att jag, såsom framgår af mitt

svar å Aftonbladets enquête, ansluter mig till friherre Langenskiölds förslag.

Som herr Rune framhöll, är det inflytande, som riksdagen genom bankoutskottet utöfvar öfver riksbanken, icke synnerligen effektivt. Jag tror emellertid, att, om kamrarna insatte ledamöter i bankrådet, som stode i närmare kontakt med riksbanken, skulle riksdagens makt på helt annat sätt göra sig gällande. Ty den kunde då utöfvas äfven mellan riksdagarna samt af personer, som en längre tid finge ägna sig åt bankens verksamhet och därför blefve mera initierade i bankens förhållanden.

Bankdirektören **L. A. Hedenlund**: Jag ber att få framföra mitt värdsamma tack till föredragshållaren icke allenast för det värderika, omfattande och synnerligen objektiva föredrag, han höll, utan äfven för det välvilliga omnämmande, han ägnade den af herr Wallenberg och mig afgifna motionen. Hans anförande ger från min sida icke anledning till några kommentarier i mera än ett par punkter.

Vid en jämförelse mellan de olika fördelarna af att en sedelutgivande centralbank vore statsbank eller privatbank framhöll den ärade föredragshållaren, att faran för partislitningar i hög grad skulle förebyggas därigenom, att, om riksdagen tillsatte ett visst antal ledamöter, regeringen skulle tillsätta återstoden. Jag vet icke, om jag delar hans mening i detta fall. Man måste betänka, att partifärgen i regeln är densamma i regeringen och riksdagsmajoriteten, och att sålunda de af kungl. maj:t tillsatta ledamöterna kunna komma att tillhöra samma parti som de af riksdagen valda. Detta är en synpunkt, som icke alldeles bör skjutas åt sidan.

Det erinrades om att tyskarna visat respekt för den franska centralbankens guldskassa, men, framhöll talaren, det finnes möjlighet att vid krigstillfälle förvara vår riksbanks guldskassa på annat ställe än det vanliga. Vi få emellertid icke bortse från faran af att denna guldskassa bortföres.

För min del har jag i nuvarande ögonblick icke någon bestämd ståndpunkt i frågan om centralbanken bör vara en statsbank eller privatbank, ehuru jag personligen hyser större sympatier för det senare alternativet. Men jag vill emellertid göra det uttalandet, att jag skulle beklaga, om den utredning, som kunde komma till stånd på grund af föreliggande motioner i ämnet eller andra omständig-

heter, redan från början finge en ensidig prägel genom direktiv från bankoutskottet eller riksdagen eller från något annat håll, ty, om en utredning skall ske, bör den bli så allsidig som möjligt.

Med anledning af hvad som sagts om bankoutskottet och dess verksamhet, ber jag att som min uppfattning få framhålla, att det finnes synnerligen dugande krafter inom bankoutskottet. Äfvenså vill jag instämma i de loford, som kommit den nuvarande riksbanksledningen till del. Men det sätt, hvarpå den skött banken, innebär naturligtvis icke någon garanti för att riksbankens organisation äfven för framtiden skall visa sig tillfredsställande. Det är emellertid en sådan garanti, man genom de framkomna utredningsförslagen vill vinna. Som föregående talare erinrade, har allt annat förändrats, affärlifvet pulserar ojämförligt mycket starkare nu än förr, det är därför af nöden, att man undersöker, om icke riksbankens organisation bör anpassas efter de nya förhållandena.

Bankofullmäktigen Friherre **K. Langenskiöld**: Det har gjorts en del anmärkningar mot det af mig framställda förslaget, hvarvid bland annat framhållits det olämpliga däri, att kungl. maj:t skulle utse en del af bankrådets medlemmar, emedan detta i viss mån skulle innebära en inskränkning af riksdagens makt. Denna synpunkt har dock icke varit för mig den bestämmande utan endast den, hvarigenom riksbankens intressen skulle blifva mest tillgodosedda. Nu är det möjligt och kanske till och med antagligt, att riksdagens kamrar i främsta rummet skulle ihågkomma sina egna medlemmar med platser i bankrådet. Jag har då tänkt mig, att kungl. maj:t sannolikt skulle ha en mera opersonlig blick på rådets uppgift och i främsta rummet endast söka framstående män inom bank-, handels- och industrivärlden. Ur denna synpunkt håller jag därför före, att det vore önskvärdt, om regeringen finge tillsätta en del af bankrådet. Jag kan, såsom sagdt, icke se saken så, att det viktigaste vore att bibehålla den nuvarande maktfördelningen mellan regering och riksdag oförändrad, utan att hufvudsaken är att lösa frågan på det för banken fördelaktigaste sättet.

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 16 oktober 1912.

Ordförande: *Direktören S. PALME.*

Till ledamöter af föreningen invaldes:

Direktören *O. Rooth*,
E. o. Hofrättsnotarien *I. Rooth*,
Bankofullmäktigen *R. E. Norberg* och
Bankdirektören *K. Torén*.

Professor **G. Cassel** höll härefter ett föredrag om:

Finansiell krigsberedskap.

Mina herrar! Det problem, som är uppställt för aftonens diskussion, är ett problem af ganska invecklad beskaffenhet. Det är också ett problem, som jämförelsevis litet varit föremål för offentlig diskussion här i landet. Jag tror mig därför bäst fylla min uppgift, om jag söker gifva en bild af problemets natur genom att framhålla dess väsentliga sidor, möjligen gifva också en och annan vink, om hvilken lösning af en eller annan svårighet man skulle kunna närmast taga i öfvervägande. Däremot är det icke min afsikt att draga upp ett program för en lösning. Jag tror, att det är för tidigt att nu söka åstadkomma något sådant. Det enda positiva yrkande, jag vill komma till, är en utredning om denna saks tillstånd.

När vi tala om finansiell krigsberedskap, så är det i själfva verket tre olika synpunkter, som äro att taga i betraktande. Vi kunna

se saken från nationalekonomisk synpunkt, från statsfinansiell synpunkt och slutligen också från en monetär synpunkt. Låt oss taga frågorna i denna ordning och alltså börja med den rent nationalekonomiska synpunkten. Låt oss något öfvertänka, hvad ett krig betyder för nationalekonomien, speciellt sedd från synpunkten af vårt lands ställning till andra nationer, alltså i sammanhang med frågan om vår betalningsbalans till utlandet. Det är nödvändigt att först klargöra denna fråga.

Krig betyder naturligtvis en ökning af konsumtionen. Visserligen medför ju krigstillståndet också en inskränkning af konsumtionen på många områden. En hel del lyxutgifter måste undvikas. En hel del andra utgifter, som icke precis kunna hänföras till lyxutgifter, kunna icke längre göras, därför att folk icke har råd. Således, en inskränkning af utgifterna kommer otvifvelaktigt till stånd. Men å andra sidan betyder kriget själf, de militära utgifterna, en så kolossal ökning af konsumtionen, att slutresultatet blir, att nationens konsumtion i sin helhet kommer att ökas. Soldaten i fält äter naturligtvis mera, sliter mera kläder och öfverhufvud taget konsumerar betydligt mycket mera, än han gör hemma i sitt dagliga arbete. Trots att denna ökning af konsumtionen är alldeles otvifvelaktig, skall jag ändå icke lägga någon tonvikt på den saken. Jag kan föra hela argumentationen utan att behöfva stödja mig på den förutsättningen, att verkligen konsumtionen ökas. Ty hvad som här synes mig vara det väsentliga, det är den andra sidan af saken, nämligen den, att produktionen minskas och minskas så högst betydligt. Arbetskraft drages naturligtvis från de vanliga produktiva sysselsättningarna till de militära uppgifterna. Man kan ju säga, att större delen af landets manliga arbetare i de bästa arbetsåren dragas bort från industri, jordbruk och andra produktiva sysselsättningar. Därpå måste ju följden bli, att jämvikten mellan produktion och konsumtion blir störd. Den jämvikten måste emellertid på något sätt upprätthållas.

Man kan då närmast tänka sig, att den minskning, som äger rum i produktionen, går ut öfver produktionen af fast kapital, hvarmed då förstås alla byggnader, äfven järnvägs- och fartygsbyggnader etc. etc., maskiner och allt, som man vanligen brukar hänföra till fast kapital. Denna produktion blir i högst väsentlig grad inskränkt, om den icke helt och hållet afstannar. Om då minskningen i landets produktiva arbetskraft i främsta rummet går ut öfver produktionen af fast kapital,

så kan man tänka sig, att den minskning, som äger rum i den direkta produktionen för det dagliga behovet, icke skulle behöfva bli så stor. Emellertid är det ganska säkert, att minskningen i produktionen till följd af ett krigiskt företag är ändå mycket större än så. Om vi söka uppskatta hur stor del af hela produktionen, som utgöres af produktion af fast kapital, så kan man säga, att den kan uppgå till någonting sådant som 15 å 20 procent. Men det är alldeles uppenbart, att den minskning i nationens produktiva kraft, som ett krig medför, är långt större än så. Därför går ovillkorligen denna produktionsminskning äfven ut öfver produktionen af nyttigheter för den löpande konsumtionen. Således är det nödvändigt att här finna något särskildt medel för att åstadkomma en jämvikt mellan produktion och konsumtion.

För den vanliga populära uppfattningen ställer sig nog saken så, att man då helt enkelt konsumerar en del kapital. Det är emellertid en sak, som icke är så alldeles själfklar, och som ju närmare behöfver utredas. En konsumtion af kapital kan verkligen försiggå och torde nödvändigtvis komma att äga rum under ett krig. Men hvori består den? Jo, i hvarje företag förekommer ju en viss nötning af maskiner, byggnader etc., som normalt skall ersättas genom reparationer. I form af afskrifningar afsättas vissa medel för nyanskaffning, reparationer etc., allt för att hålla det realkapital, som finnes användt i produktionen, uppe i sin normala standard. I krig är det icke blott tänkbart utan t. o. m. nödvändigt att inskränka en del af dessa nyanskaffningar och reparationer för att i stället offra motsvarande medel för krigiska ändamål. Detta är innebörden i att man under krig kan konsumera en del af nationens kapital. En annan form för kapitalförbrukning är konsumtionen af lager, som kunna ha samlats, innan kriget började. Framför allt är härvid att tänka på lager af spannmål, som ur rent militär synpunkt är den viktigaste saken. Nu beror naturligtvis dessa lagars storlek i hög grad på hvilken årstid kriget utbryter. Sedt från denna synpunkt är — man skulle kunna säga — den lämpligaste tiden för ett krigsutbrott naturligtvis på hösten, sedan man fått in årets skörd, därför att man då har stora lager af spannmål, särskildt hafre, som då kan användas till förbrukning under kriget. Och om det vore så lyckligt, att kriget endast varade några månader, så gällde det sedan blott att anskaffa nya förråd. Det finnes alltså en viss möjlighet att äfven här konsumera

kapital. Och detsamma är naturligtvis förhållandet med kreatur och hästar, som, om de finnas i stort lager, kunna i någon mån förbrukas. På samma sätt är det med arméns utrustning. Allt, som hör dit, finnes till stor del på lager och underlättar möjligheten af krigsföring. Jag tror det är nödvändigt att klargöra denna reala innebörd af den vanliga termen, att man »förbrukar en del kapital». Då förstår man bättre, hvarom det verkligen rör sig.

Det är emellertid tydligt, att, äfven om jag tager alla dessa omständigheter i betraktande, så bli vi ändå, om vi icke alltför illa skola gå åt våra kapitaltillgångar, tvungna att försöka återställa jämvikten mellan konsumtion och produktion genom import från utlandet. Det är då visserligen tänkbart, att vi kunna komma i sådant krigspolitiskt läge, att vi icke kunna åstadkomma någon import. Då är situationen så svår den kan bli. Men jag vill emellertid tänka mig, att det skall finnas möjlighet att få import till stånd, hvilket torde vara det vanligaste. Då inträder naturligtvis en försämring af vår betalningsbalans till utlandet. En sådan försämring inträder i alla fall, därför att vi ju ständigt och jämt ha att verkställa betalningar till utlandet i form af räntor å vår skuld, statens, kommunernas och enskildes, och äfven i form af afbetalningar, och, om vi icke ha någonting att skicka som betalning till utlandet, så kommer ju en försämring af betalningsbalansen af sig själf att inträda. Men den nödvändiga importen, som skall utjämna den rubbade jämvikten mellan produktion och konsumtion, kommer ovillkorligen att ytterligare försämrå vår betalningsbalans, och det är den synpunkten, vi här närmast skola sysselsätta oss med.

Detta sker naturligtvis i regel för hvarje land, som för krig, men olika länder ha mycket olika lätt eller svårt att uthärda en sådan situation. För ett land, som normalt har betydande inkomster från utlandet, hvilka under vanliga förhållanden bruka placeras i utlandet i nya kapitalplaceringar, för ett sådant land ställer sig saken jämförelsevis mycket enkel. Om t. ex. England eller Frankrike skulle befinna sig i krig, så ha dessa länder endast att stoppa sin reguljära kapitalplacering i utlandet. I samma mån som de göra det, kommer en ström af valutor att stå till deras förfogande, och denna ström af valutor är, som vi veta, ganska betydande. Dessa valutor kunna då användas till betalning i utlandet. För oss ställer sig saken alldeles tvärtom. Vi ha icke sådana inkomster, af hvilka vi normalt kunna

göra kapitalplaceringar i utlandet; normalt ha vi skulder tvärtom och att betala räntor på dessa skulder. Således, i samma ögonblick som lånevägen skulle stängas för oss, skulle vi förutom de räntor, som upplöpa i utlandet, ha att sörja för den försämrade handelsbalansen. Det måste således uppstå en brist i vår betalningsbalans, en brist, som för oss förvärras — jag vill ytterligare betona det —, därigenom att vi under tiden äfven ha dessa skuldräntor att betala. Göres ingenting åt en sådan sak, så blir den omedelbara följderna gullexport med åtföljande farliga situation för riksbanken och hela landets valuta, allmänt misstroende och ett försvårande eller omöjliggörande af upptagande af lån både i utlandet och inom landet. Alla författare, som sysselsatt sig med denna fråga, äro ense därom, att den allra viktigaste saken att taga ögonmärke på är att upprätthålla förtroendet till vår valuta. Och för att göra det måste vi naturligtvis se till, att vi kunna hindra en gullexport. Riksbankens guldförråd är nödvändigt såsom stöd för vår valuta, och bristen i vår betalningsbalans måste alltså utjämnas på annat sätt.

Det visar sig efter det resonemang, som här förts, att en användning af medel från utlandet är nödvändig ur rent nationalekonomisk synpunkt, äfven om den icke är nödvändig ur statsfinansiell synpunkt. Äfven om man kan tänka sig, att staten kan anskaffa tillräckliga medel ändå, så är det nödvändigt med hänsyn till nationens ekonomiska ställning vis å vis utlandet att med tanke på denna brist i betalningsbalansen söka skaffa någon ekonomisk hjälp från utlandet.

Hvad jag då tänker på, är naturligtvis dels utländska tillgodohafvanden och dels utländska lån. Det är naturligtvis omöjligt att lita på att man i första ögonblicket kan erhålla ett utländskt lån. Äfven ett inländskt lån skall man icke heller tänka på att kunna erhålla i första ögonblicket. Man måste således ordna sig så, att man vid krigsutbrottet har ett tillgodohafvande, som man kan disponera öfver för den första tiden, t. ex. tre månader, så att man har den tiden att draga på, föra underhandlingar med respektive långifvare och visa, att man icke precis sitter i den värsta nöd. Jag måste erinra om att ett krigsutbrott i regel är liktydigt med en ekonomisk kris, och erfarenheten har visat, att en stat, som genast efter krigsutbrottet försöker få ett lån, därvid möter stora svårigheter. Så var fallet med tyska riket vid utbrottet af dess senaste krig. Tyskland hade det då ganska dåligt ställt med sin finansiella krigsberedskap och

måste genast appellera till lån, hvilken vädjan emellertid utföll ganska illa.

Jag tror, att alla militärer äro ense om att det är af utomordentlig betydelse att redan från första början föra kriget med den största tänkbara energi och eftertryck, som man kan åstadkomma. Det gäller så mycket för oss under de första månaderna, därför att vi redan efter omkring tre månader kunna vänta, att det blir ett omslag i årstiden, som naturligtvis i hög grad försvårar krigföringen för våra eventuella fiender. Därför är det af vikt att kunna föra kriget med full effekt under den första tiden. Detta är omöjligt, om vi icke ha ett tillräckligt tillgodohafvande, som vi ögonblickligen kunna använda. Det är således särskildt för vår utländska betalningsbalans af betydelse att vid denna tidpunkt ha utländska reserver. I främsta rummet måste dessa utländska reserver finnas, för att vi skola ha något att betala räntor och stadgade amorteringar på statsskulden med. Det få vi ju icke annat än i yttersta nödfall försumma efter krigsutbrottet, om vi öfverhufvud taget vilja ha någon möjlighet att kunna låna af utlandet. Men därtill kommer att kommuner, banker och andra enskilda ha stora räntor och amorteringar att verkställa på utlandet, och det går icke an att låta dessa skulder bli obetalda. Alla dessa gäldenärer komma naturligtvis att vända sig till riksbanken för att erhålla utländska valutor, och det blir nödvändigt att så långt som möjligt tillgodose dessa kraf. Då därtill kommer den brist i handelsbalansen, som krigföringen nödvändigt måste medföra, så finna vi, att de resurser, vi ha till godo i utlandet, icke få vara alltför små. De resurser, som vi för närvarande för det ändamålet besitta, äro dels riksgäldskontorets och dels riksbankens.

Hvad beträffar riksgäldskontoret, så finnes där nu tillgodohafvanden i utlandet af två väsentligen olika karaktärer. Det första tillgodohafvandet är det, som svarar mot de s. k. kreditiv, som grundlagen föreskrifver, att riksdagen skall ställa till kungl. maj:ts förfogande. Förr var förhållandet det, att dessa kreditiv endast existerade på papperet. Förtjänsten af att de nu verkligen förefinnas i någon valuta, tillkommer den nuvarande riksbankschefen. Riksgäldskontoret håller numera regelbundet ett utländskt tillgodohafvande, motsvarande det belopp af 15 millioner kr., hvartill kreditiven för närvarande uppgå. Men dessutom har riksgäldskontoret tillfälligtvis betydande tillgodohafvanden, som naturligtvis äro störst, sedan riksgäldskontoret

upptagit något större utländskt lån. Den 1 januari 1911 uppgingo tillgodohafvandena hos utländska bankhus till 7,2 millioner, men den 31 december samma år hade de stigit till 63,2 millioner. Läger man samman dessa reserver med de obligationer och skattkammarväxlar, som riksgäldskontoret har stående i utlandet, eller 17,2 millioner både vid början och slutet af år 1911, så blir totalbehållningen af riksgäldskontorets tillgodohafvande i utlandet den 1 januari 1911 24,4 millioner och den 31 december samma år 80,4 millioner kr. Det är alltså mycket växlande belopp det här är fråga om. Hvad man med säkerhet kan räkna på att riksgäldskontoret skall hålla, är icke mer än de nämnda 15 millioner kronorna. Därigenom att de s. k. kreditiven numera finnas att tillgå i verklig valuta i utlandet, ha de i hög grad ändrat sin karaktär. Den ursprungliga uppgiften med dessa kreditiv synes hafva varit, att kungl. maj:t skulle vara berättigad att göra vissa utgifter, som voro oförutsedda. Nu gör ju kungl. maj:t en mängd sådana utgifter, och från den synpunkten torde icke längre kreditiven spela så stor roll. Men däremot ha de nu fått karaktären af en utländsk krigsreserv, och det enda man kan säga om den är, att den uppenbart är för liten. Jag skall emellertid senare återkomma till den frågan.

Se vi på hvad riksbanken har i utländska tillgångar, så finna vi, att äfven den siffran är ganska växlande. Vid slutet af 1910 uppgingo riksbankens utländska tillgångar — alltså saldo hos utländska banker, både a vista och i fast räkning, utländska statspapper och växlar — till 73,8 millioner, och i slutet af 1911 var motsvarande siffra 106,3 millioner. Det var här således en betydande ökning. Att det är stora variationer i dessa belopp, kunna vi se af maximi- och minimisiffrorna, som voro 1910 73,8 resp. 40,0 millioner och under 1911 121,6 resp. 68,4 millioner.

När man hör dessa siffror, kan man säga, att i slutet af 1911 var ställningen mycket god, ty de samlade reserverna för riksbanken och riksgäldskontoret uppgingo då till det betydande beloppet af 187 millioner kr. Därtill är endast att svara, att detta var en exceptionellt god ställning, som visserligen delvis berodde på den fördelaktiga exporten under året men äfven var en följd af den starka upplåningen under år 1911. Såväl staten som stadshypotekskassan hade då upptagit lån till mycket stora belopp. Vi kunna således ingalunda räkna på att vi jämt ha sådana reser-

ver gent emot utlandet. Hade vi det, då vore ställningen i detta afseende särdeles betryggande.

Vidare måste vi taga i betraktande, att mot riksbankens positiva saldo och fordringar på utlandet, jag kan säga hos utländska banker och i utländska växlar, står privatbankernas motsvarande skuld-saldo. Privatbankernas ställning i denna punkt är alltid negativ, och således måste privatbankernas löpande skuld till utlandet dragas af från riksbankens tillgångar. Och då finna vi, att slutresultatet i regeln är negativt. År 1906—1910 var detta banksaldo oafbrutet negativt. Under 1911 har emellertid ett omslag ägt rum, och detta banksaldo har blifvit positivt. Vi kunna se på medeltalen för de senaste åren. Under 1909 var medeltalet negativt 52,5 millioner, under 1910 negativt 21,3 millioner och under 1911 positivt 43,1 millioner. Där ha vi omslaget, som uppenbarligen också det hänför sig i väsentlig grad till den starka upplåningen under 1911. Men äfven under 1911 voro variationerna synnerligen stora. Maximum var i oktober, nämligen positivt 85,4 millioner, minimum i februari, negativt 12,6 millioner. Således kunna vi ingalunda räkna med att vårt utländska banksaldo vid utbrottet af ett krig är positivt. Det kan vara det i mycket extraordinära fall såsom nu, men i de flesta fall skall det visa sig, att det gestaltar sig negativt. Den 30 september i år var det positivt öfver 106 millioner kr., men detta kunde vi icke räkna med. Och det kan vara ganska betydligt negativt. Det skulle kunna vara så stort, att det mer än uppväger de tillgångar, som man med säkerhet kan räkna på, nämligen det riksgäldskontoret har motsvarande kreditiven och riksbanken har fast stående i statspapper, närmast motsvarande sin reservfond. Det finnes alltså i nuvarande stund ingen garanti för att landet vid ett krigsutbrott förfogar öfver ett positivt saldo mot utlandet.

Det synes uppenbart, att på denna punkt måste vi tänka på ganska genomgående förändringar. Och då ha vi att taga hänsyn till tre olika saker. För det första att privatbankerna skola stärka sin ställning mot utlandet. Privatbankernas sväfvande skuld till utlandet är uppenbarligen en stor svaghet, som alltid tynger på oss, och som i kristider och i synnerhet i krigstid kan bli en verklig fara. Den andra synpunkten, som här bör tagas i öfvervägande, är frågan om riksbankens stärkande. Nu är det ju otvifvelaktigt, att riksbanken under de senare åren genomgått en utomordentligt kraf-

tig utveckling. Riksbankens ställning gentemot utlandet är nu en helt annan än vid den senaste krisen år 1907. Jämför man riksbankens veckorapport den 6 juli 1907 med den af samma dag 1912, så finner man, att guldförrådet ökats från 74 till 95 millioner, och att saldot hos utländska banker ökats från 17 till 28 millioner kr. Därigenom har sedelutgifningsrätten höjts med icke mindre än 52 millioner. Och ännu större är kanske förändringen i karaktären hos de tillgångar, hvarpå den obetäckta sedelutgifningsrätten grundar sig. 1907 var förrådet af utländska statspapper 9 millioner kr. och utländska växlar ej fullt 8 millioner. Jämför man det med den nuvarande situationen, så finner man, att de utländska statspapperen nu uppgå till 24 millioner kr. och utländska växlar till 84 millioner. Att ställningen, sådan den nu är, är ojämförligt mycket starkare, är uppenbart. Och detta är naturligtvis ur den synpunkt, från hvilken problemet nu behandlas, af alldeles särskild betydelse. Men det bör naturligtvis tagas i öfvervägande, huruvida det icke är nödvändigt att fortskrida på denna väg och ytterligare söka stärka riksbankens ställning. Det bör därvid särskildt undersökas i hvilken mån det är fördelaktigt, att riksbanken håller sig med utländska tillgångar i stället för att draga in guld. Under normala förhållanden är det otvifvelaktigt nödvändigt, att riksbanken håller sig med utländska tillgångar. Hela vår betalning till utlandet är så organiserad, att det faller på riksbanken att anskaffa nödiga valutor, och att riksbanken därför är tvungen att hålla betydande utländska tillgångar. Men äfven under ett krig, då vi ha stora betalningar att verkställa till utlandet, synes det mig, som om i flera fall det vore en fördel att ha tillgångar i utlandet att draga på, då det kan möta svårigheter att exportera guld till följd af hinder i transporthänseende. Att sålunda riksbanken behöfver stora utländska reserver, är uppenbart. Äfven riksgäldskontoret behöfver sådana, åtminstone motsvarande de krigskreditiv, som riksdagen ställt till kungl. maj:ts förfogande.

Men här kommer jag in på en fråga, som är särdeles ömtålig. Huru skola dessa utländska tillgodohafvanden placeras? Förr i världen synes man haft den uppfattningen, att det är säkrast och solidast att placera det utländska tillgodohafvandet i utländska statsobligationer. Det är nog otvifvelaktigt, att de senaste årtiondenas erfarenhet något rubbat den åsikten, ty dessa statspapper, äfven de

mest förstklassiga, ha sjunkit oerhördt i värde. Och naturligt är då, att de, som placerat sina tillgångar i dessa statspapper, gjort stora förluster. Om vi besinna, att engelska consols noteras i denna stund till något öfver 73 procent, så behöfva vi icke tänka oss så långt tillbaka i tiden för att förstå, hvilka förluster, som drabbat innehafvare af sådana papper. Detta är naturligtvis i och för sig rätt bedröfligt, men, om vi dessutom tänka på att under krigstid den förlusten måste bli än mera öfverväldigande, så blir det ännu tydligare, att denna placering icke är fullt lämplig. Ja, det kan ifrågasättas, om det ens är praktiskt möjligt att sälja dessa papper under ett europeiskt krig, och man har då icke någon nytta af att man så många år belastat sig med dem. Här är ett problem, som bör allvarligt undersökas.

Naturligtvis ställer det sig vida bättre, om man placerar sina tillgångar i utländska staters skattkammарväxlar eller skattkammарanvisningar, som löpa på kort tid och i allmänhet icke kunna förlora något väsentligt i kurs. Men detta kan naturligtvis också ske, om vederbörande stat råkar i krig. En slutsats, som man bör draga häraf, är, att man i hvarje fall bör taga under öfvervägande, om det icke nu vore tid att upphäfva den bestämmelse i gällande riksbankslag, som helt enkelt fordrar, att riksbanken skall placera hela sin reservfond i utländska statspapper. Det är uppenbart ur rent bankmässig synpunkt fördelaktigt, om alla tillgångar äro placerade så sedelbankmässigt, att de äro i högsta möjliga grad likvida, och således synes placeringen i utländska första klass växlar vara att föredraga framför placering i statspapper. Detsamma gäller naturligtvis angående riksgäldskontorets placering af krigsreserven.

Sedan kommer en annan fråga, som jag verkligen är mycket litet säker på hur den skall bedömas, en fråga, som näppeligen varit diskuterad, åtminstone icke offentligt här i landet. Det är den frågan, i hvilken mån dessa utländska tillgodohafvanden äro säkerställda i händelse af ett krig. Är det någon af herrarna, som kan garantera, att vi få ut dessa pengar i händelse af ett krig? Uppenbart är, att, om vi råka i krig med den stat, hos hvilken vi ha dessa tillgodohafvanden, så är faran stor. Man måste här göra vissa distinktioner. Det beror i någon mån på hvilken form dessa tillgodohafvanden ha. De kunna ha formen af obligationer eller värdepapper, som ligga i vår ägo men befinna sig i utlandet. I sådant fall är det stor fara för att den ut-

ländska staten lägger beslag på dem. Något fördelaktigare ställer det sig, om vi ha fordran på utländska bankhus. Då går det icke att lägga beslag på vår fordran, utan då behöfs det åtminstone en annan form, nämligen att den utländska staten förklarar, att denna fordran upphört att gälla. Det är nu till följd af bestående Haagkonvention förbjudet för en krigförande makt att göra detta gentemot motståndarens undersåtar, men en annan sak är, huru det ställer sig mot staten själf. Det synes snarare vara själfklart, att så kommer att ske.

Huru skola vi då tänka oss kunna möta dessa svårigheter? Det ligger närmast till hands att svara, att man drar in tillgångarna omedelbart, innan kriget börjar. Detta är dock lättare sagdt än gjordt. Vi torde nog vara lagda så, att vi i det längsta se saken optimistiskt och icke tro, att vi skola bli indragna i en europeisk konflikt. När det sedan sker, så sker det med stor hast. Det fordras ju också en viss hänsynslöshet att draga in ett tillgodohafvande på 50 eller 100 millioner från en stat, som råkat i krig. Om man har en gammal korrespondent, så gör man icke gärna det, om man icke är tvungen. Vi kunna icke vara säkra på att de, som ha att besluta om sådan åtgärd, komma att visa sig ha i det rätta ögonblicket den rätta uppfattningen och den rätta handlingskraften. Det synes därför vara riskabelt att lita på den utvägen. Hvad man kunde taga under öfvervägande, ehuru svårigheter därmed äro förbundna, är att söka placera dessa papper på neutrala platser, t. ex. Amsterdam eller Brüssel, som man rimligtvis icke kan komma i krig med. En annan utväg vore att placera tillgångarna i New York. De vore då säkerställda. Den tanken kan förefalla absurd, men, om det endast gäller en krigsreserv, så är nog det tillvägagångssättet tänkbart. Man behöfver ju icke draga in ett sådant tillgodohafvande, utan blott man kan draga växlar på denna plats, så är det tillräckligt. En sådan placering har emellertid sina olägenheter på grund af det amerikanska bankväsendets besynnerligheter och den amerikanska valutans olägenheter. Man kunde också taga i öfvervägande, huruvida det icke finnes möjlighet att ha dessa tillgodohafvanden, som äro svenska statens, till formen privata. Hela saken försvåras emellertid af att riksbanken är statsbank. För alla, som hålla på att den bör vara det, borde det vara tydligt, att man icke kan visa ifrån sig frågan, hur man skall kunna garantera riksbankens fordringar i utlandet i händelse af krig. Man kunde ju slutligen tänka på en annan utväg, nämligen att man icke hade några

tillgångar i utlandet utan i stället nöjde sig med kreditiv i utlandet och träffade öfverenskommelse om att dessa efter viss tids uppsägning stode till förfogande. Hade man en sådan öfverenskommelse med flera bankplatser, så kan man visserligen tänka sig, att, om vi komme i krig med ett af dessa länder, vi ingenting finge från det landet, men då kunde vi dock få från de andra länderna, där vi hade kreditiv.

Jag nämnde förut, att detta är ett svårt problem, där jag icke tror mig kunna gifva något som helst afgörande svar. Jag har endast framhållit de möjligheter, jag kan föreställa mig vi ha att möta de svårigheter, som utan tvifvel finnas. Att helt enkelt förbise dessa svårigheter förefaller mig skäligen lättsinnigt.

Under krigets fortgång måste vi naturligtvis söka upptaga utländska lån. Man kan ju visserligen, såsom en här närvarande ärad författare sagt, tänka sig sådana förhållanden, att vi icke kunna få något lån, t. ex. i händelse af ett allmänt europeiskt krig. Ja, då måste vi reda oss själfva, men hur det skall gå till, har jag svårt att förstå. Men den motsatta möjligheten kan ju tänkas, och för detta fall måste vi göra allt hvad vi kunna för att i tid försäkra oss om ett utländskt lån. Och därvid kommer ju att behöfva tagas i öfvervägande, hurvida vi icke skulle kunna göra någonting för att träda i förbindelse med Förenta staterna. Så snart det blir ett europeiskt krig, komma naturligtvis Europas makter i allmänhet att söka lån i Amerika, hvilket ju försvårar saken för oss men dock icke alldeles behöfver utesluta oss från den amerikanska marknaden. Amerika har ju redan uppträdt som långifvare särskildt under boerkriget, då England lånade från Amerika. England sålde då en del consols och skattkamarväxlar i Amerika för att skydda sin guld-kassa och förbättra sin utländska betalningsbalans för tillfället.

För den händelse Sverige invecklas i ett europeiskt krig, blir det utan tvifvel utomordentligt svårt att finna medel till att utjämna vår betalningsbalans. Jag har visserligen sökt antyda några utvägar, men det är dock uppenbart, att det kan bli mycket svårt. Detta borde, synes mig, vara en maning till att i fred ställa vår betalningsbalans till utlandet fördelaktigare, än den nu är. Den starka skuldsättningen till utlandet med åtföljande tunga betalningsförpliktelse är särdeles tryckande vid hvarje ekonomisk krisperiod men naturligtvis i synnerhet vid krig. Speciellt är naturligtvis den sväfvande skulden

farlig, men själfva tillvaron af en stor skuld, som måste förräntas, måste naturligtvis försvåra upptagandet af lån under ett krig.

Det har under de senare åren talats så mycket om faran af utländsk skuldsättning, att det synes mig, att den frågan är tillräckligt *omtalad*. Hvad som nu kräfvcs är, att vi skrida till handling. Vi måste komma till något bestämdt beslut att sluta med vår utländska upplåning. För att detta skall kunna ske fordras för det första större sparsamhet. På kommunallyxan t. ex. skulle utan tvifvel inskränkningar kunna göras till minskning af den utländska upplåningen. Kommunernas lånerätt är ju här i Sverige vida mindre kontrollerad än i andra länder. Sådana finansiella förhållanden som i våra kommuner skulle icke tillåtas vare sig i Preussen, Frankrike eller England. En andra utväg är att öka exporten. Båda vägarna äro utan tvifvel nödvändiga. Man kan icke säga, att vi icke behöfva en ökad export, eller att staten icke skulle behöfva en ökning i exporten, därför att staten har medel ändå. Statsfinanserna äro visserligen i ett mycket godt läge, med det hindrar icke, att landets läge i förhållande till utlandet är bekymmersamt, och detta läge försvåras af staten, då den upplånar pengar i utlandet. Så länge staten behöfver låna 45 millioner kr. om året i utlandet, så är det ett tecken på att vår export är för liten. Den summan borde utjämnas genom ökning i exporten. Vi behöfde då icke låna den från utlandet.

Medan jag nu sysselsätter mig med frågan om ordnandet af vår ekonomiska ställning till utlandet i händelse af krig, så vill jag peka på en del mindre åtgärder af stor betydelse, särskildt ur militär synpunkt. Vi måste tänka på vissa handelspolitiska åtgärder. För det första torde utförsel förbud för spannmål, kreatur och hästar vara en åtgärd, som omedelbart bör tillgripas. Detta till skydd för våra inhemska tillgångar. Våra inhemska spannmålsförråd bli i alla fall knappa och så äfven förråden af kött och hästar. Dylika åtgärder tillgrepos af Tyskland under det fransk-tyska kriget. Vidare kunna vi tänka på utförseltullar. Så t. ex. införde England under boerkriget en utförseltull af en shilling per ton stenkol. För oss borde det motsvarande bli en utförseltull på järnmalm. Huruvida detta skulle vara en fördel eller ej, beror helt och hållet på det krigspolitiska läget och kan icke sägas på förhand. Men vi måste dock tänka på den saken. Vidare måste vi tänka på en höjning af vissa införseltullar. Där kunna vi åstadkomma ganska mycket, om vi förfara med tillräcklig

kraft och skyndsamhet, för att förbättra betalningsbalansen till utlandet, som ju försämras betydligt genom import af varor, som icke äro nödvändiga, såsom kaffe, tobak och sprit etc. Om vi vid krigsfall införde en väsentlig höjning af tullen på dessa varor, så skulle importen minskas, och följden blefve en högst förbättrad betalningsbalans. Naturligtvis kunna vi därvidlag äfven tänka på ökade inkomster för staten, men, om tullen verkligen blir tillräckligt hög, så blir ju ökningen i statens inkomster icke så stor. Däremot böra vi tänka på en sänkning af tullen på vissa varor, särskildt spannmål, som i krigstid bör tillföras landet så mycket som möjligt. Det synes uppenbart, att dylika åtgärder måste tillgripas genast och med största kraft och hänsynslöshet af regeringen. Därför bör regeringen på förhand få bemyndigande att vidtaga sådana åtgärder. Den har det ju delvis redan på grund af grundlagen men kunde säkerligen behöfva en vidgad fullmakt på detta område. Men det är dock icke tillräckligt, att regeringen är bemyndigad att göra det, utan regeringen bör äfven på förhand ha en plan färdig, på samma sätt som generalstaben har sina planer färdiga.

Jag har nu sysslat med de nationalekonomiska synpunkterna, och jag skall fatta mig något kortare rörande de statsfinansiella och monetära synpunkterna. Hvad beträffar de statsfinansiella synpunkterna, så gäller ju helt enkelt frågan: hvar skall staten taga pengar ifrån i händelse af ett krig? Låt oss säga, att staten vid krigsutbrottet ögonblickligen behöfver disponera en summa af t. ex. 50 å 60 millioner kr. Den summan bör stå till förfogande omedelbart. Det är en synnerligen stor fördel, om staten vid mobilisering kan betala allting kontant. Det är en psykologisk fördel, därför att det visar, att statens ställning är stark, om leverantörerna få kontant betaldt. Om sedan fram under kriget det skulle klicka med betalningarna, så är det lättare att finna sig i, om man fått förtroende för statens ekonomiska styrka. Men här är äfven en annan synpunkt af betydelse. Om staten genast betalar ut kontant 50 millioner kr., så kommer en massa pengar i rörelse öfver hela landet, och detta är en fördel ur rent monetär synpunkt. Till den kommer jag emellertid tillbaka.

Hvarifrån skall nu staten i ett ögonblick skaffa dessa 50 eller 60 millioner kr.? Svenska staten har ju hittills icke egentligen haft någon större driftsfond af varaktig karaktär. Det kommer den som bekant att få efter riksstatsreformens genomförande. Statsverkets kassafond

kommer att bli den fond, där öfverskottet ligger, och den skall tjäna till att täcka brister i kommande statsregleringar. Tanken är — och jag tror, att den kommer att realiserast —, att denna fond skall bringas upp till någonting sådant som 50 eller 60 millioner kr. Om det skall lyckas, beror naturligtvis på huru tiderna gestalta sig. Om vi få en följd af goda år, inträder detta resultat af sig själf, men, om vi få en följd af dåliga år, kommer helt naturligt fonden att sjunka. Vi kunna således icke lita på att det vid krigstillfället finnes så mycket som 60 millioner kr., men vi kunna rimligtvis räkna med att det finnes åtminstone hälften. Vi kunna vidare tänka på reservationerna på statsregleringsfonden. Där finnas ju reservationer, som vid slutet af 1910 uppgingo till 50 millioner kr., och dessutom funnos 6 millioner kr. utanför riksstaten. Men mot dessa reservationer stå alltid en massa förskott, hvarför det är tvifvelaktigt, i hvilken mån dessa reservationer kunna disponeras.

Om vi nu kunna räkna med att staten kan inom landet disponera 30 millioner kr., så behöfs det, att vi utom landet disponera ett motsvarande penningbelopp. Jag tror, att det vore sundt att tänka sig, att staten hade lika mycket penningar disponibla inom som utom landet. Däraf följer, att våra krigskreditiv borde uppgå till sammanlagt 30 millioner kr. Det bör således tagas under öfvervägande, huruvida det icke nu kunde vara tid att skrida till en höjning af de båda kreditiven till minst det dubbla af deras nuvarande belopp.

Sedermera kommer jag till den frågan, i hvad mån vi kunna få in medel genom ökade skatter. Jag tror, att vi därvidlag måste ställa oss tämligen skeptiska. Vi kunna visserligen höja skatterna, men vi kunna dock icke vara säkra på att de komma att inbringa mera under ett krig. En del skattetitlar komma säkerligen att gifva mindre. Denna brist kommer möjligen att utjämnas därigenom, att vi få in något mer på några andra skattetitlar.

Det går ej heller an att midt under ett krig genomföra någon större ökning af inkomstskatten, då inkomst, som skall beskattas, till största delen är en arbetsinkomst, som kommer att förminska eller helt och hållet upphöra under ett krig, och detta så mycket mera, som skatten beräknas efter inkomsten för ett föregående år.

Jag räknar således icke med något bidrag genom höjda skatter. Däremot tror jag, att vi kunna räkna på åtskilliga bidrag genom inskränkningar i budgeten. Hvarje stat vidtager ju sådana i händelse

af krig, och vi kunna göra detta i relativt större skala än andra stater. Detta beror därpå, att svenska staten hvarje år placerar betydande belopp i de affärsdrifvande verken. Men det är uppenbart, att i händelse af krigsutbrott behövas icke dessa belopp. Det kan icke falla oss in att under krig fortsätta med utbyggandet af Porjus eller Älfkarleby, utan arbetet med sådana anläggningar måste afstanna. Vi hafva här ganska betydande belopp till vår disposition. Detsamma gäller om våra utlåningsfonder. Det belopp, som för dem finnes anslaget, kan man utan vidare använda för krigsändamål. Enär de till kapitalökning anslagna beloppen pläga uppgå till omkring 40 å 50 millioner kr., finna vi, att det är en betydande reserv, som vi här hafva.

Vi kunna emellertid äfven gå in på de egentliga statsutgifterna enligt budgeten. Det måste där blifva betydande afknappningar. I första hand stoppas utförandet af byggnader för ämbetsverk, hospital och andra statsändamål redan af det skäl, att sådant arbete helt enkelt icke kan fortsättas under kriget. Där få vi således ganska mycket medel disponibla. En hel del andra statsutgifter äro visserligen i sig själfva mycket nyttiga och nödvändiga, men däraf följer icke, att de i krig äro nödvändiga eller ens kunna företagas. Äfven där kan man således invinna mycket stora belopp.

Jag räknar med att kriget kommer att kosta en million kronor om dagen, hvilket är något mera, än hvad jag beräknade i min artikelserie i Svenska dagbladet. Denna summa afser kostnaderna utöfver de belopp, som redan finnas upptagna i fredstid, och som alltid böra finnas till hands i enlighet med budgeten. Enligt denna beräkningsgrund komma vi att behöfva under första kvartalet utöfver de förutnämnda medlen ett belopp af 60 millioner kr. Dessa kunna möjligen fås genom inskränkningar på budgeten. Vi finna således, att Sverige något så när kan vara rustadt för krig det första kvartalet utan att behöfva upptaga något lån. Först en närmare utredning kan fullt klargöra, hvilka summor som för detta ändamål måste stå till förfogande. Men det är dit vi måste sträfva. Kunna vi komma därhän, torde det icke vara omöjligt för oss i händelse af krig att efter tre månader åstadkomma ett utländskt lån; därom har jag dock förut talat.

Nu vill jag nämna något om utsikterna för ett inländskt lån. Staten brukar icke för närvarande upptaga lån inom landet, och det

synes kanske för de flesta vara en djärf tanke, att staten skulle under brinnande krig upptaga ett lån inom landet. Jag tror dock, att vi måste se den saken något annorlunda. Jag har redan förut antydt, att krigets verkan är, att produktionen af fast kapital inskränkes. Det viktigaste fältet för kapitalplacering är då stängdt. Följaktligen måste de besparingar, som äfven under krigstid uppstå, placeras på något annat sätt, och, om staten upptager ett lån, erbjudes en möjlighet till placering af dessa besparingar.

Nu är det ju gifvet, att besparingarna bli mindre under krigstid än under normala förhållanden, men att allmänheten fortsätter med att göra besparingar, torde vara otvifvelaktigt. Jag har redan förut nämnt, att under krig lefver nationen delvis på sitt kapital i den mening, som jag förut utförligt utvecklat. Det kommer att yttra sig på det sättet, att de medel, som blifvit afsatta för reparationer, för nyanskaffning och underhåll, blifva disponibla, enär dessa nyanskaffningar och underhållsarbeten icke kunna utföras. Dessa medel blifva också disponibla för statens behof.

Detsamma är förhållandet inom jordbruket. Om jordbrukarna sälja bort sina kor och hästar, så sälja de bort en del af sitt konkreta kapital. De pengar, som härför inflyta, representera visserligen icke någon inkomst, men kunna lika fullt användas till täckandet af ett statslån. Till stor del kan således ett statslån upptagas af landets kapital, af medel, som i själfva verket icke utgöra en inkomst. Man förstår ju, att det därför måste vara lättare att skaffa medel genom att upptaga ett lån än genom att höja skatterna.

Däraf följer också den slutsatsen angående formen för ett statslån, att det är särdeles lämpligt, om detta statslån upptages på kort tid. Just därför att lånet alltid till någon del tages af nationens kapital, är det lämpligt, att lånet ersättes strax efter krigets slut, så att den producerande allmänheten får igen sitt kapital. Om en jordbrukare säljer sina hästar och kor och nedlägger sina därför erhållna penningar i ett statslån, så bör han få tillbaka dem så snart som möjligt efter krigets slut för att sätta sin gård i full drift. Därför böra inländska statslån under kriget upptagas i form af skattkammarväxlar.

Utvecklingen har också gått i den riktningen, att utgifterna för kriget delvis täckas af sådana lån. Så var förhållandet under rysk-japanska kriget och äfven under boerkriget från Englands sida.

Vi kunna skatta kapitalbildningen i Sverige under normala för-

hållanden till omkring 400 millioner kr. om året. Det är dock svårt att lämna någon exakt uppgift i detta afseende, och det är endast för att gifva en anhaltspunkt, som jag nämner detta belopp. Tänka vi oss, att denna kapitalbildning minskas, bör det i alla fall, särskildt om man tager i betraktande möjligheten att använda redan befintligt kapital för täckande af statsbehofven, icke blifva svårt att placera ett inhemskt lån på 100 millioner kr.

Kunna vi dessutom åstadkomma ett utländskt lån på samma belopp, så hafva vi medel att reda oss något så när under det första året. Det synes mig sålunda, som om utsikterna för att vi skulle kunna finansiera ett krig ingalunda äro dåliga. Det gäller endast, att vi ordna oss på ett förståndigt sätt och noggrant tänka igenom problemet på förhand.

Naturligtvis kunna svårigheterna blifva större, än jag här förutsatt; det är en sak, som vi icke få glömma.

Nu några ord med afseende på den tredje synpunkten, nämligen den om finansiell krigsberedskap från monetär synpunkt!

Mobilisering eller krigsutbrott betyder en ekonomisk kris, och en ekonomisk kris verkar på det sättet, att penningar dragas ut ur rörelsen. En mängd enskilda försäkra sig om större kassor än vanligt; detta sker i högre grad under krig. Soldaterna, som skola gå ut i krig, uttaga naturligtvis så mycket penningar de kunna, framför allt till underhåll åt sina familjer, medan de själfva äro borta. Men de taga möjligen också med sig penningar ut i kriget för att använda dem för egen räkning. Åtgången af sedlar, som äro vårt förnämsta betalningsmedel, blir således under ett krig ofantligt mycket större än eljest. Detta extraordinarie behof af sedlar måste tillgodoses, och det kan icke vara någon betänklighet emot att riksbanken för nämnda ändamål utgifver ett motsvarande extra belopp af sedlar. Det skulle ur den synpunkten vara fördelaktigt, om staten kunde betala mobiliseringskostnaderna, låt oss säga 50 millioner kr., kontant. Då komma dessa penningar ut i rörelse. Och ser man från första ögonblicket, att det finnes godt om pengar, är folk i allmänhet icke så angeläget om att lägga upp pengar i sina kassaskåp.

För att emellertid riksbanken skall kunna möta ett sådant extraordinärt behof af sedlar, synes det vara högst nödvändigt, att riksbankens sedelutgifningsrätt göres betydligt mera elastisk, än hvad den för närvarande är. Jag har vid flera föregående tillfällen yttrat mig

om den frågan och redan i afton sagt, att riksbankens materiella ställning är ofantligt mycket förbättrad och därigenom också en ökad sedelutgifning underlättad. Men jag påstår också, att i närvarande stund står den sedelutgifning, hvaraf riksbanken är mäktig, icke i rätt proportion till den stora styrka, som riksbanken under senare år förvärfvat sig. Jag menar, att riksbanken icke har tillräcklig nytta af sin starka reserv, i händelse ett extra behof af sedelutgifning påkommer. Detta är ett förhållande, som åtminstone förtjänar att noga undersökas, och man bör i tid öfverväga, hvilka åtgärder därvidlag skola vidtagas.

Ser man på den obegagnade sedelutgifningsrätten, den s. k. sedelreserven, så finner man, att den är ganska växlande, men att den i regel är mycket låg. Om man öfverblickar de senare årens utveckling, finner man, att medelreserven var störst år 1909, då den uppgick till 64,4 millioner kr. Vidare finner man, att medelreserven år 1911 utgjorde 29,5 procent af den faktiska cirkulationen. År 1909, då denna siffra var som störst, var den 35,9 procent, och år 1907, då den var minst, var den 24,7 procent. Vi se sålunda, att i medeltal har banken en jämförelsevis mycket liten marginal att röra sig med. En fjärdedel är för litet för riksbanken att öka sin sedelutgifning med vid krigsutbrott. Vi borde eftersträfvat en marginal motsvarande hälften af den faktiska sedelutgifningen eller kanske ännu mera. Man bör utgå från att riksbanken skall kunna vid utomordentliga tillfällen öka sin sedelreserv med åtminstone 100 millioner kr. Bestämmelser, som skulle möjliggöra en sådan elasticitet, måste dock naturligtvis träffas i fredstid. Detta är ett problem, som redan nu måste tagas upp till behandling, och det är icke anledning att dröja med det längre. Vi veta icke, när det ögonblick kommer, då en sådan vidgad elasticitet behöfves. Den kommer säkerligen att behöfvas redan vid nästa ekonomiska kris, som icke kan låta vänta på sig alltför länge.

Jag kommer nu till en annan punkt, som ur den monetära synpunkten är af stor betydelse. Det är den frågan, huruvida man icke bör taga under öfvervägande att inställa riksbankens skyldighet att inlösa sina sedlar, i händelse ett krig utbryter. Jag tror, att de flesta författare, som sysselsatt sig med den frågan, börjat luta åt den åsikten, att detta är nödvändigt. Det är säkert, att det under krigets lopp blir nödvändigt att göra det, men då blir det fördelaktigare att kunna göra det genast vid krigets utbrott. Frankrike gjorde så genast

vid fransk-tyska krigets utbrott. Franska banken hade visserligen då en metallisk kassa på en milliard francs, men man resonerade som så: här hafva vi en reserv; det är en utomordentlig tillgång, och den skola vi behålla. Om man dröjer något med inställandet af sedlarnas inlösbarhet, så har man kanske hunnit blifva af med en hel del guld, när man äntligen är färdig att fatta beslut. Det är icke något fantasifoster, att utländska makter vid krigsfall kunna vidtaga åtgärder för att försvaga vår kredit. Vid en krigsföring får man vara beredd på detta. Ett säkert medel att skydda sig är emellertid att inställa inlösningen af sedlarna, blott man inställer den i tid. Naturligtvis kommer då att utbilda sig ett guldagio, men med en god finanspolitik bör detta kunna begränsas till ett relativt oskadligt belopp.

Om vi hafva en god reserv, om riksbankens ställning är stark, och om vi följa en sund politik med afseende på vår riksbanks sedelutgifning, så kommer allmänheten att bibringas den öfvertygelsen, att man vid krigets slut kommer att återupptaga inlösningen af sedlar. Vi kunna hoppas, att våra sedlar då icke komma att förlora alltför mycket i värde. Det guldagio, som under det fransk-tyska kriget betalades i Frankrike, uppgick till några få procent. Hufvudsaken är, att man lyckas uppehålla förtroendet för att vid krigets slut banken inlöser sina sedlar, så att vår valuta kommer att upprätthållas.

Mina herrar, jag har nu framhållit de synpunkter, jag tror i främsta rummet böra komma i betraktande vid det här föreliggande problemet. Jag vill till sist endast understryka nödvändigheten att omedelbart uppta problemet till verklig behandling. Därvid torde vi icke böra lämna ur sikte den princip, som för den nuvarande regeringen varit bestämmande vid hela försvarsfrågans behandling, nämligen att för en viss kostnad åstadkomma det bästa möjliga resultat. Vi få icke offra hur mycket som helst på vår finansiella krigsberedskap. Om vi icke toge hänsyn till kostnaderna, skulle vi drivas att lägga upp mycket stora fonder. Men vi måste inskränka oss att söka för visst belopp åstadkomma det mest effektiva.

Det synes mig, att detta problem så nära sammanhänger med hela vår försvarsfråga, att den utredning af försvarsfrågan, som regeringen igångsatt, och som den lofvat skall blifva så allsidig och fullständig som möjligt, icke kan fylla sitt ändamål, om hela pro-

blemet om den finansiella krigsberedskapen lämnas åsido. Jag har tagit upp detta problem för att det skulle vinna beaktande vid den pågående undersökningen af vår försvarsfrågas läge.

I anledning af föredraget yttrade sig:

Professor **P. Fahlbeck**: Jag har tagit mig friheten att genast begära ordet, då jag alldeles nyss behandlat detta ämne i Statsvetenskaplig tidskrift. Och jag kan i det stora hela endast instämma i den uppfattning af saken, som föredragshållaren, professor Cassel, har framlagt här liksom tidigare i sina artiklar i Svenska dagbladet.

Den enda punkt, ifråga om hvilken olikhet mellan oss råder, är den synvinkel, under hvilken vi se den krigspolitiska situationen. Jag har sett den öfvervägande så, att, om och när vi råka i krig, hela Europa är i krig. Då är utsikten att få hjälp utifrån ingen eller minimal. Vi äro reducerade till våra egna resurser. Och huru de då skola förslå, är den stora frågan; en fråga, som man icke får låta komma öfver sig som en tjuf om natten, utan som man bör, såsom föredragshållaren nyss sade, i förväg nogsamtt tänka sig in uti.

På grund af min uppfattning rörande den allmänna krigspolitiska situation, under hvilken Sverige kan få krig, tror jag sålunda icke mycket eller så godt som icke alls på möjligheten af att erhålla ett utländskt lån eller på nyttan af någon utländsk krigsreserv, hvarken för statens del eller för landets ekonomi i det hela. Vi måste tänka oss, att ett krig i nutiden icke kan räcka så länge som förr. Det kommer som en stormvind och går hastigt öfver. Under ett sådant kortare tillstånd kunna naturligtvis på alla håll inskränkningar ske och utomordentliga åtgärder utan fara vidtagas, då hvarje människa vet, att det endast gäller några månader eller ett halft år eller så omkring. En sådan åtgärd är ett moratorium. Jag tror icke att ett moratorium är nödvändigt för statens del, ty de räntor, som staten har att betala till utlandet, äro icke så stora, att icke riksbanken och riksgäldskontoret skola finna medel att täcka dem. Men hvad beträffar enskildes skulder till utlandet, förnämligast bankernas skuld, så få de göras upp så godt man kan utan att besvära riksbanken därmed och i nödfall med ett moratorium. Jag är öfvertygad om att detta är en sak, som hela världen kommer att mer eller mindre praktisera. Handelsförbindelserna afklippas för ögonblicket, men hvar

och en vet, att vid krigets slut tagas de upp igen på den punkt, hvarpå de voro före kriget. Därför är det icke så farligt att tillgripa en sådan åtgärd. Vi kunna ganska lugnt taga den saken.

Hvad som emellertid är utomordentligt viktigt, är att hafva förråd af allt sådant, som behöfves för uppehållet och den vanliga rörelsen. Jag tänker särskildt på stenkol och olja för att drifva våra järnvägar, icke blott statens utan äfven de enskilda järnvägarna. Vi måste hålla oss med ett års förråd häraf. Beträffande andra förnödenheter, särskildt spannmål, så tror jag nog, att vi skulle kunna reda oss med hvad vi vanligen hafva i lager, om vi också måste draga åt svältremmen något. Att ha tillgångar af detta slag hör emellertid äfven till den ekonomiska krigsberedskapen och är nästan nödvändigare än allting annat. Det är det reala kapitalet, såsom föredragshållaren anförde, hvilket är det viktigaste af allt. Med tillräckligt sådant kapital och med de betalningsmedel, som riksbanken ställer till förfogande, och som förslå, då kriget föres inom egna gränser, såsom naturligtvis kommer att bli fallet, så äro vi i stånd att hålla ut så länge kriget rimligtvis kan vara. Däremot att lita på utländsk ekonomisk hjälp eller blott på i utlandet placerade medel är vanskligt ur alla synpunkter. Man vet icke, i hvilken form man skall hålla dessa medel eller hvar man skall ha dem, för att de skola vara lätt tillgängliga. Icke heller är det lätt att draga in dem eller, om de användas för att köpa krigsförnödenheter, huru vi skola få in dessa, om våra kuster blockeras. Vi måste hålla oss till oss själfva. Det är slutsumman af betraktelsen.

Jag upprepar emellertid till sist, hvad föredragshållaren yttrade, att en såvidt möjligt allsidig utredning af detta problem bör göras, och därvid vill jag särskildt erinra om hvad jag yttrat i min uppsats i ämnet i Statsvetenskaplig tidskrift rörande krigskreditiven. De måste placeras i annat än utländska statspapper, ty annars kunna de blifva bra litet värda. Enligt min åsikt borde de finnas i guld inom landet. Då vet man åtminstone, att man har dem, och att de äro disponibla. Man är icke säker därom, om de finnas på utländsk ort eller i andra valutor.

Bankofullmäktigen Friherre **K. Langenskiöld**: Den fråga, som här i dag är föremål för diskussion, har under de senaste decennierna behandlats ganska mycket i den utländska fackpressen, men frågan

har tyvärr ännu icke varit föremål för något större meningsutbyte eller någon större utredning i vårt land, och vi hafva därför all anledning att vara de två föregående ärade talarna tacksamma för att de tagit upp frågan till behandling uti pressen.

Hvad nu den finansiella krigsberedskapen och dess omfattning beträffar, så har redan af den ärade inledarens föredrag framgått, att frågan har ett högst betydande område. Och jag tror, att man skulle kunna säga, att dess omfattning egentligen är obegränsad, ty allt, som inverkar stärkande på landets ekonomi, innebär i själfva verket en förstärkning af krigsberedskapen, och allt, som inverkar försvagande på ekonomien, inverkar försvagande på den finansiella krigsberedskapen. Ser man sålunda frågan ur denna allmänna synpunkt, så torde en utredning vara nästan hopplös. Jag tror, att man blir tvungen att koncentrera sig på vissa bestämda frågor rörande krigsberedskapen, de mera framträdande frågor, som kunna beröras af en sådan kris, som ett krig innebär; och delvis har den ärade inledaren också förfarit på det sättet i sitt föredrag.

För min enskilda del vill jag nämna några ord om en af dessa detaljfrågor, nämligen den, som rör riksbanken och dess ställning i händelse af krig, särskildt vid krigets början.

Det har allmänt antagits, och det torde väl också vara fullkomligt riktigt, att den centrala banken i landet får en högst betydande påkänning, särskildt vid krigets början och kanske också redan föredetsamma. Dels blir allmänheten orolig och vill säkerställa sig en så stor kassa som möjligt för att tillgodose sina egna behof, och dels behöfver staten mycket stora belopp för att bestrida sina utgifter.

Det är ju då helt naturligt, att riksbankens sedelutgifning kommer att tagas högst betydligt i anspråk. Beträffande statens behof kan en utredning ju äga rum, kanske den också redan är gjord. Svårare blir det däremot att beräkna, i hvilken mån allmänheten kommer att vända sig till riksbanken. Denna fråga är så mycket svårare att bedöma, som här inverka många omständigheter, såsom uppfattningen om det politiska läget i allmänhet och krigets omfattning.

Då oron i anledning af det marockanska spörsmålet något lagt sig, togs den rent monetära sidan upp till diskussion i en del af den engelska pressen, och jag kan icke neka mig nöjet att något redogöra för den uppfattning, som då gjorde sig gällande, för att visa, huru förfärligt vanskligt det är att bedöma, hvad man går tillmötes

i ekonomiska ting, när en dylik kris stundar. Man framhöll sålunda i den engelska pressen den utveckling, som affärlifvet nu tagit, och huru världshandeln binder ihop alla länder, så att, om det blir ett stort krig, och särskildt om England och Tyskland komma att stå i motsatta läger, den invecklade finansiella mekanismen kommer att sättas på ett ytterst svårt prof. Till följd af denna världshandels utveckling har man varit tvungen att för likviderna mellan olika länder inrätta ett slags clearing i London. I följd af denna anordning kan t. ex. en exportör af kaffe från Brasilien såsom likvid för sitt kaffe draga en växel på London, hvilken växel accepteras af någon af de stora bankerna eller bankirerna i London på uppdrag af importören, som kan vara t. ex. en svensk eller tysk firma. Exportören använder denna sin tratta på London för att i någon brasiliansk bank skaffa sig penningar. Växeln går sedan från Brasilien till England, där den diskonteras i någon af de stora bankerna. När sedan växeln skall betalas, äger den, som köpt kaffet, remittera valutan till London för inlösen af växeln, och för detta ändamål använder han åter i sin tur en växel på London.

Man beräknar, att år 1910 växlar, på detta sätt betalbara i London, uppgingo till ett sammanlagdt belopp af 1,200 millioner pund sterling. Man kan således tänka sig, hvilka stora belopp det här rör sig om. Nu antager man, att af tyska trattor, dragna på London och betalbara därstädes, finnes det ständigt på en gång utelöpande för sammanlagdt omkring 70 millioner pund sterling. Om, säger den engelska pressen, det blir krig mellan England och Tyskland, så att tyskarna af en eller annan orsak icke kunna remittera täckning för dessa växlar, accepterade af engelska handelshus, hvilka växlar blifvit diskonterade af andra banker i London, så blir det, om dessa icke fått remissor från Tyskland för växlarnas inlösen, en så allvarlig situation, att man icke kan tänka sig annat än ett moratorium i London.

London har valts till plats för denna clearing olika länder emellan, emedan London är den enda fria marknad för guld, som finnes, och tillika världens största diskontomarknad. En rubbning af penningmarknaden i London därhän, att ett moratorium påbjudes, anses sannolikt äfven komma att medföra, att inlösen af Englands banksedlar för en tid inställes.

Jag har tillåtit mig återropa denna diskussion i den engelska pressen för att visa de följder, man anser sig kunna befara af ett större

europiskt krig. Och i allmänhet torde man kunna säga, att i finansiellt afseende ett krigsutbrott innebär och kan likställas med en allvarlig ekonomisk kris. På samma sätt som riksbanken får vara beredd på andra ekonomiska kriser, får den sålunda bereda sig äfven på denna. Men lika litet som man kan beräkna alla det ekonomiska lifvets växlingar, lika litet torde riksbanken kunna säkerställa sig mot *alla* eventualiteter, som kunna inträffa under ett krig, ifall nämligen riksbanken önskar kunna göra någon nytta under fredstid.

Om man nu emellertid söker göra klart för sig, huruvida de lagbestämmelser, som gälla för riksbanken, äro lämpliga äfven i krigstid, så uppstår först den frågan, om riksbankens sedelutgifningsrätt, såsom den nu är stadgad i banklagen, är i detta afseende tillfredsställande. Vi veta, att åtskilliga författare anse — och det har äfven den ärade inledaren antydtt —, att bestämmelserna angående riksbankens sedelutgifning öfverhufvud icke äro tillfredsställande, ej ens under fred. För min del tror jag dock, att, om man kunde räkna på att det alltid vore fred och att kriser sålunda inträffade endast under fredstid, de nuvarande bestämmelserna vore tillfyllestgörande. Och jag stöder mig därpå, att riksbanken gick igenom 1907—1908 års kris, utan att desamma visade sig vara olämpliga eller otillräckliga. Däremot medgifver jag gärna, att i händelse af krig bestämmelserna icke äro tillfredsställande; dock icke i det afseende att det vore nödvändigt att öka riksbankens sedelutgifningsrätt, utan på sådant sätt att det vore önskvärdt att i viss annan mån förändra grunderna för densamma.

Såsom herrarna erinra sig, är riksbankens sedelutgifning baserad dels på guld och dels på riksbankens avista-tillgodohafvanden i utlandet. Riksbanken har rätt att utgifva 140 millioner kr. sedlar mot de första 40 millioner kr. i guld och sedermera sedlar till det dubbla beloppet mot den guldkassa, som öfverstiger 40 millioner. Vid en guldkassa af 100 millioner kr. har riksbanken förty rätt att utgifva först 140 millioner kr. och för den guldkassa, som öfverstiger 40 millioner kr., eller 60 millioner, 120 millioner kr. i sedlar; sålunda sammanlagdt 260 millioner kr.

Vidare har riksbanken, såsom jag nämnde, rätt att utgifva sedlar för sina avista-tillgodohafvanden i utlandet. Nu är det, såsom antyddes af föregående talare, möjligt, att dessa utländska tillgodohafvanden komma att utaf riksbanken vid krigstillfällen förvandlas på ett eller annat

sätt. Riksbanken kan blifva tvungen att köpa utländska växlar eller att sälja dem mot inländska växlar, med ett ord riksbanken kan blifva tvungen att förvandla dessa avista utländska tillgodohafvanden mot andra tillgångar än dem, som nu medgifva sedelutgifningsrätt. Och då skulle det kanske inträffa, att under en tid, då riksbankens sedelutgifningsrätt särskildt anlätades, denna rätt skulle komma att högst betydligt inskränkas. Det skulle därför i ett sådant fall vara önskligt, att riksbankens sedelutgifningsrätt vore baserad ensamt på guld.

Jag har tänkt mig, att man skulle kunna enklast lösa denna fråga på det sättet, att, medan riksbanken nu äger rätt att för de första 40 millionerna i guld utgifva 40 millioner kr. och därutöfver 100 millioner kr. i sedlar, riksbanken bemyndigades att jämväl mot dessa första 40 millioner i guld utgifva sedlar till det dubbla beloppet och därutöfver 100 millioner kr. i sedlar. Detta skulle då innebära, att riksbanken med en guldkassa af 100 millioner kr. skulle kunna utgifva först det dubbla beloppet i sedlar, eller 200 millioner kr., och därtill 100 millioner kr., således sammanlagdt 300 millioner kr. Riksbankens tillgodohafvanden i utlandet, under hvilken form de funnes, såsom avista-tillgodohafvanden eller såsom växlar, skulle däremot räknas såsom supplementär sedeltäckning.

Enligt den tyska riksbankslagen får sedelstocken uppgå till tre gånger den metalliska kassan. Jag tror likväl det vore lyckligt att bibehålla den bestämmelse, som stått så länge i vår riksbanks reglemente, eller att ett visst i lagen bestämdt belopp sedlar finge utgivas oberoende af guldkassan, och att själfva guldkassan berättigade till endast det dubbla beloppet i sedlar därutöfver, ty då skulle, när guldkassan ginge ned, sedelutgifningsrätten för Sveriges riksbank minskas med endast det dubbla beloppet, under det att enligt den tyska lagen denna rätt nedgår med tredubbla beloppet.

Vill man icke blott i antydt afseende ändra grunderna för sedelutgifningen utan särskildt öka densamma, synes lämpligen det i lagen bestämda, af guldkassan oberoende sedelbeloppet kunna höjas till t. ex. 120 millioner ifrån nuvarande 100 millioner kr. Och detta skulle icke kunna anses strida mot de principer, som förut tillämpats för riksbanken. Då denna kontingent af 100 millioner kr. bestämdes, beräknades den utelöpande sedelstocken komma att under de närmaste åren uppgå till i medeltal omkring 145 millioner kr. År 1911

var emellertid den utelöpande sedelstocken 192 millioner och i år kommer den säkerligen att i medeltal öfverstiga 200 millioner kr. Redan denna ökning af sedelstocken skulle således kunna motivera en ökning af sedelutgifningsrätten.

För min del anser jag dock det icke vara för riksbanken nödvändigt att genom den fasta kontingentens höjning ytterligare öka sedelutgifningsrätten. Ty redan genom den föreslagna förändringen af grunderna för sedelutgifningsrätten skulle en viss ökning i denna rätt inträda, oberoende af den fasta kontingentens höjning. Så var t. ex. den sista september detta år, då riksbanken hade 97,400,000 kr. i guld, dess sedelutgifningsrätt 282,700,000 kr., men skulle enligt nu framlagda förslag hafva utgjort 294,800,000 kr. Och den kritiska dag, som åberopats så mycket i pressen, då riksbankens sedelutgifningsrätt skulle varit ytterligt angripen, nämligen den 21 december 1907, uppgick enligt nu gällande regler den obegagnade sedelutgifningsrätten till 13,700,000 kr., medan enligt förslaget denna sedelreserv skulle utgjort omkring 41 millioner kr., således ett betydligt högre belopp, hvilket åter beror därpå, att just vid denna tid riksbankens utländska tillgodohafvanden angripits så starkt och sedelutgifningsrätten därigenom i samma mån enligt nu gällande regler reducerats till ett minimum.

Emellertid är det, såsom professor Cassel redan framhållit, nödvändigt, att man såvidt möjligt söker ordna detta före krigets utbrott. Om en dylik ändring göres under pågående krig, kan det lätt få sken af att det är en svaghet hos riksbanken, som framkallar förändringen. Göres det åter före kriget, förfaller denna synpunkt helt och hållet. Denna fråga bör därför i tid upptagas i och för undersökning.

I den tyska facklitteraturen har man särskildt framhållit, huru önskvärdt det är att under ett krig så litet som möjligt rubba bestående reglementen och lagar beträffande centralbanken och dess sedelutgifning. Man påyrkar därför, att centralbankens rapporter skola publiceras på vanligt sätt, så att allmänheten må kunna öfvertyga sig om att banken icke öfverskridit den lagliga sedelutgifningsrättens gräns. Man anser också, att lagens föreskrifter om sedlarnas inlösningsbarhet icke böra under krig ändras. Men man har samtidigt ganska allmänt gått öfver till den uppfattningen, att regeringen eller någon annan myndighet må i lagen gifvas rätt att vid krigstillfälle,

i händelse af behof, kunna provisoriskt inhibera sedlarnas inlösning. Och man anser, att, om den centrala banken städse vid sin sedel-emission följer de föreskrifter och regler, som äro upptagna i lagen och sålunda dess sedelutgifning äfven under krig håller sig inom de i lag föreskrifna gränserna, skall ett i lagen förutsedt upphäfvande af skyldigheten att inlösa sedlarna icke i nämnvärd mån inverka på det allmänna förtroendet. Skulle man däremot tillåta guldkassan att i så hög grad nedgå, att den icke mer stode i proportion till de utelöpande sedlarna, är det sannolikt, att detta skulle inverka ytterst demoraliserande på landets hela ekonomiska lif. Har man åter visshet om att, så snart de krigiska förhållandena upphört, guldkassan på nytt kan upptaga sina regelbundna funktioner, d. v. s. stå till tjänst för inlösen af sedlarna, då torde allmänheten icke komma att känna sig orolig och landets inre kreditförhållanden och dess kredit i utlandet icke utsättas för de rubbningar, som skulle inträffa, i händelse guldbehållningen obehindradt finge rinna ut.

Redaktören Fil. Doktor **K. Hildebrand**: Efter det senaste intressanta anförandet kommer naturligtvis hvad jag här vill påpeka att te sig vida mindre centralt. Men det gäller dock ett problem, som står i nära samband med ämnet för inledarens föredrag, och som därför icke torde böra här alldeles förbigås.

Inledaren tog naturligtvis såsom utgångspunkt för statens finansiella krigsberedskap de kraf, som i händelse af krigsfara och krigsutbrott antagligen komma att ställas på staten, och han beräknade dessa statens extra utgifter till ett belopp af cirka 1 million kr. om dagen. Inledaren tänkte då uteslutande på själfva krigsförberedelserna, på mobiliseringskostnaden och de närmaste krigföringskostnaderna. Men jag undrar, om icke under en sådan situation kommer att på andra håll ställas oerhörda kraf på staten.

Då Sverige senast hade krig, var Sverige ett jordbrukande land. När soldaterna då utkallades, var det möjligt för de hemmavarande att ändock syssla med jordbrukets skötsel och lifnära sig därpå. Se vi på något af de folk, som senast fört krig, så har problemet för dem icke varit så inveckladt, som det skulle blifva för oss i vår nya situation. När Japan skulle föra krig, så kunde man där räkna med ett folk, som kunde lifnära sig med det minsta möjliga. Då Ryssland utkallade sina soldater, så gjordes nog icke så mycket för

soldaternas familjer, därför att man där i landet var tämligen van vid hungersnödsförhållanden. Då England förde krig i Syd-Afrika, fördes kriget med värfvade trupper.

Om våra vänpliktiga däremot skulle inkallas till krigstjänstgöring, så måste man tänka på huru det ställer sig med deras familjer. Två omständigheter samverka till att det industriella arbetet i sådant fall antagligen komme att snart afstanna eller åtminstone i mycket stor utsträckning minskas.

Den ena är att stenkolsimporten, om det blir oro och svårigheter med afseende på tillförseln, ju kommer att hindras. Den andra är, att de unga männen utkallas på grund af mobiliseringsorder. Om det blir en fullständig mobilisering, så är det kanske — det är dock mycket svårt att angifva några exakta siffror — hundratusental arbetarfamiljer, hvilkas försörjare äro tagna i anspråk af staten.

Är det arbetsgifvaren, som skall försörja familjen? Det är ingen möjlighet att tänka sig detta. Är det då kommunerna, som skola göra det? Hvarifrån skola kommunerna få medel därtill? Det finnes ingen möjlighet för kommunerna att anordna någon extra uttaxering, och om försörjningen skulle ske i form af fattigunderstöd, så skulle de män, som utkallas af staten, förlora sin politiska rösträtt. Den möjligheten måste vara utesluten, och då undrar jag, om icke till sist man måste tänka sig, att försörjningsplikten kommer att falla på staten.

Här tror jag, att man har ett af de mest bekymmersamma spörsmålen i fråga om förhållandena under ett krig eller endast under en fredlig mobilisering för uppehållande af vår neutralitet och ett spörsmål, som man gifvetvis bör noga öfvertänka.

Om man anser, att en siffra af 100,000 familjer är den riktiga, så skulle det väl ställa sig så, att hvar tredje eller hvar fjärde dag behöfde utbetalas en million kr. Detta är icke småsmulor, och med oupphörligen minskad produktion komma prisen att stiga. Skulle sedan riksbankens inlösningsplikt bortfalla, så är det klart, att pappersmynten i någon mån förlorade sitt köpvärde. Det finnes således olika anledningar till att det snarare kommer att ställas mycket större anspråk på staten än en million hvar tredje eller fjärde dag.

Detta problem är det, som jag här velat påvisa.

Förteckning

öfver

Nationalekonomiska Föreningens Ledamöter

år 1912.

Beskyddare:

Hans Maj:t Konungen.

Förste hedersledamöter:

Hans Kungl. Höghet Kronprinsen.

Hans Kungl. Höghet Hertigen af Västergötland.

Prins Oscar Carl August Bernadotte.

Ständiga ledamöter:

JANSSON, C., bankdirektör.	PALME, J. H., bankdirektör.
KJELLBERG, C. O., grosshandlare.	ROSEN, E. VON, grefve, godsägare.
LANGENSKIÖLD, K., friherre, bankofullmäktig, <i>ledamot af redaktionskommittén.</i>	SMITH, L. O., grosshandlare.
LILLJEQVIST, R., civilingenjör.	SWARTZ, C. J. G., fabriksidkare.
LJUNGLÖF, K., grosshandlare.	TAMM, G., hofstallmästare.
	YNGSTRÖM, L., direktör.

Öfriga ledamöter:

ABRAMSON, A., grosshandlare.	AMELN, C., bankdirektör.
ADELSWÄRD, A. T., friherre, statsråd.	ANDERSSON, E., jägmästare.
AGRELIUS, O. M., direktör.	ANDERSSON, K., direktör.
AHLBERG, N. J., fil. licentiat.	ARFVEDSON, A. G., bruksägare.
AJGELDINGER, E., kamrer.	AROSNIUS, E., fil. doktor, förste aktuarie.
ALEXANDERSON, A., hofintendent.	ARSELL, O., expeditionschef.
ALEXANDERSON, G., domänfiskal.	ASKER, A., landshöfding.
ALMQUIST, J. A., fil. doktor, förste arkivarie.	ASKERGREN, T. A., sekreterare.
ALRUTZ, O. R., advokat.	AURELL, L., bankdirektör.
ALSTRÖMER, J., friherre, förste sekreterare i k. utrikesdepartementet.	AXELSON, H., direktör.

- BAGGE, G., fil. licentiat.
 BALLÉ, O. S. S., grosshandlare.
 BECKMAN, E., direktör.
 BENCKERT, H. T., f. d. rådman.
 BENCKERT, K., juris kandidat.
 BENCKERT, R., bankspektör.
 BENDIXSON, I. O., professor.
 BENNICH, G., v. häradshöfding.
 BERG, A., bankir.
 BERG, C., f. d. revisionssekreterare.
 BERG, J., kamrer.
 BERG, T., prokurist.
 BERGENDAL, S., fil. licentiat, juris kandidat.
 BERGENSTRÄHLE, W. G. E., adjungerad ledamot i k. patent- och registreringsverket.
 BERGER, S., f. d. kanslissekreterare.
 BERGLÖF, E., e. o. hofrättsnotarie.
 BERGMAN, B. O., justitieråd.
 BERGMAN, I., grosshandlare.
 BERGSTEN, N., byråchef.
 BERGSTRÖM, D., statsråd.
 BESKOW, G., direktör.
 BESKOW, J., kontorschef.
 BIESÈRT, E., ingenjör.
 BILLING, M., stadsmäklare.
 BJÖRKLUND, G., f. d. expeditionsssekreterare.
 BJÖRNSTRÖM, J., kansliråd.
 BOHMAN, H., justitieråd.
 BOHMAN, K., konsul.
 BONDE, C. C:SON, friherre, f. d. öfverstekammarjunkare.
 BOSTRÖM, W., förste sekreterare i k. utrikesdepartementet.
 BOTHÉN, R., kamrer.
 BOVIN, K., bankdirektör.
 BRANDELIUS, T., stadsmäklare.
 BRISMAN, S., docent.
 BROMAN, J. W., direktör.
 BURSTRÖM, H., byråchef.
 BÄCKSTRÖM, H., professor.
 BÖÖS, E. J. NATHORST-, auditör.
 CARLBERG, C., kansliråd.
 CARLSON, C., f. d. kammarrättsråd, *förenings vice ordförande*.
 CARLSON, E., bankdirektör.
 CARLSON, G., kansliråd.
 CARLSON, O., direktör.
 CARLSSON, W., bankdirektör.
 CASPAR, J., grosshandlare.
 CASPARSSON, E., korrespondent.
 CASPARSSON, E. F., civilingenjör.
 CASSEL, E., f. d. justitieråd.
 CELSING, F. VON, banktjänsteman.
 CERVIN, C., bankir.
 CHAMPS, CH. DE, f. d. kommandörkapten.
 CRAMÉR, C., bankdirektör.
 CRONEBERG, O., kanslerssekreterare.
 CYGNÆUS, A. W., kammarrättsråd.
 DAHL, S., grosshandlare.
 DAHLBERG, J. P., bruksägare.
 DAHLERUS, E. G., f. d. stadskassör.
 DAHLIN, J. E., marinöfverkommissarie.
 DAVIDSON, D., professor, *ledamot af redaktionskommittén*.
 DE GEER, L., friherre, landshöfding.
 DE LA GARDIE, R., grefve, f. d. landshöfding.
 DICKMAN, K., byrådirektör.
 DICKSON, C. R., sekreterare och ombudsman.
 DIDRING, W., grosshandlare.
 DIEDEN, J. H. E., grosshandlare.
 DONDORFF, J., advokat.
 DRAKE, F., hofrättsnotarie.
 DRAKENBERG, G., uppborðskommissarie.
 DRYSEN, G., bankdirektör.
 DUFVA, A. W., kammarråd.
 EDELSTAM, A., konstit. revisionssekreterare.
 EGERSTRÖM, F. R., byråchef.
 EHRENSVÄRD, A., grefve, minister för utrikes ärendena.
 EKLUND, A., f. d. byråchef.
 EKMAN, J., fil. licentiat.
 ELLIOT, J. E., f. d. president.
 ELLIOT, N., v. auditör.
 ELMQUIST, H., chef för k. socialstyrelsen.
 ENELL, O., bankir.
 ENGELLAU, J. P., f. d. grosshandlare.
 ENGELLAU, L., grosshandlare.
 ENGESTRÖM, J. VON, v. häradshöfding.
 ENGLUND, K., förste aktuarie.
 ENHÖRNING, C. F., bankdirektör.
 ERICSON, E. C., ingenjör.
 ERNBERG, J., regeringsråd.
 ESSEN, F. VON, friherre, förutv. riksmarskalk.
 EWERLÖF, J., byråchef.
 EWERLÖF, O., kansliråd.
 FAGERLUND, A., grosshandlare.
 FAHLBECK, P., professor.
 FAHLCRANTZ, G. E., v. häradshöfding.
 FALK, H. O., revisionssekreterare.
 FAXE, C., grosshandlare.
 FELLENIUS, K. G., notarie.
 FLODIN, J. H., byrådirektör.

- FLODSTRÖM, I., aktuarie.
 FOLIN, V., disponent.
 FORSGREN, B., amanuens.
 FORSELL, O., v. auditör.
 FOUGSTEDT, L., kamrer.
 FRANCKE, O., grosshandlare.
 FRANCKE R., grosshandlare.
 FRIEDLÄNDER, H., grosshandlare.
 FRIES, C., fil. kandidat.
 FRISSELL, E., direktör.
 FRISK, C., v. häradshöfding.
 FRYXELL, K. A., expeditionschef.
 FRÄNCKEL, C., direktör.
 FÖRSELIUS, G., direktör.
- GAGGE, A., bankdirektör.
 GEBER, H., bankkamrer.
 GEBER, M., godsägare.
 GEBER, N. J., fil. licentiat, bokförläggare.
 GEBER, P. A., bankir.
 GEIJER, S. G. A., generalmajor.
 GEIJERSTAM, O. AF, hofrättsråd.
 GELLERSTEDT, N., civilingenjör.
 GIHL, C. H., bankdirektör.
 GILJAM, A., uppborðskommissarie.
 GLIMSTEDT, C., jur. kandidat, ombudsman.
 GLOSEMEYER, A., grosshandlare.
 GRANBERG, K., konsul.
 GRANHOLM, H., direktör.
 GRILL, B., direktör.
 GRIPENSTEDT, C., v. häradshöfding.
 GRÖNWALL, F., fil. doktor, bankdirektör.
 GUINCHARD, J., fil. doktor.
 GUMPERT, M., direktör.
 GUSTAFSSON, Cl., fil. doktor, kanslisekreterare.
 GÜNTHER, E., envoyé.
- HEGGSTRÖM, A., f. d. kapten.
 HAGBERG, H., bankir.
 HALLBERG, F., bankdirektör.
 HALLBERG, I., fil. doktor.
 HALLENDORFF, C., professor.
 HALLIN, A. J., bankdirektör.
 HAMILTON, A., grefve, byråchef.
 HAMILTON, H., grefve, landshöfding.
 HAMILTON, M., grefve, sekreterare i handelskammaren i Gäfle.
 HAMMAR, J., direktör.
 HAMMARSKIÖLD, L., major.
 HAMMARSTRÖM, A., landshöfding.
 HANSEN, H., grosshandlare.
 HANSSON, J., redaktör.
 HECKSCHER, E. F., professor.
- HECKSCHER, I., generalkonsul.
 HEDERSTIERNA, C., regeringsråd.
 HEDLUND, H., redaktör.
 HELLNER, J., f. d. justitieråd.
 HERLITZ, K., v. häradshöfding.
 HERNMARCK, A., disponent.
 HERNMARCK, C. G., kammarrättsråd.
 HERSLOW, C., fil. doktor.
 HERZOG, P., generalkonsul.
 HEYMAN, B., e. o. hofrättsnotarie.
 HILDEBRAND, K., fil. doktor, redaktör.
 HIRSCH, A., fil. kandidat, redaktör.
 HIRSCH, I., grosshandlare.
 HIRSCH, O., ingenjör.
 HIRSCH, O., musikförläggare.
 HOLTERMANN, O., kabinettskammarherre.
 HORN, R. P. VON, e. o. hofrättsnotarie.
 HORNGREN, L. H., grosshandlare.
 HULTGREN, C., kansliråd.
 HULTMAN, I., statistiker i riksbanken.
 HUSS, G., byråchef.
 HÜBNER, E. L. F., kommerseråd.
 HÅKANSSON, J., bankir.
 HÄGGLOF, R., v. häradshöfding.
 HÖGLUND, O. M., fil. doktor, grosshandlare.
- ISAKSON, A., skeppsmätare.
- JEANSSON, J., vicekonsul.
 JEANSSON, Th., disponent.
 JOHANSSON, B. B., direktör.
 JOHNSON, A. A:son, generalkonsul.
 JOHNSON, H., konsul.
 JONSSON, O., bankofullmäktig.
 JOSEPHSON, J., grosshandlare.
 JUHLIN, J. M., godsägare.
- KASTENGREN, C. O. F., kamrer.
 KEMPE, F., fil. doktor, *ledamot af redaktionskommittén*.
 KEMPE, S., grosshandlare.
 KEY, H., fil. doktor, redaktör.
 KEYSER, S., konsul.
 KEY-ÅBERG, K., byråchef.
 KINANDER, E., v. häradshöfding.
 KINBERG, L. O., grosshandlare.
 KINNANDER, O., v. häradshöfding.
 KJELLANDER, A., byråchef.
 KJELLBERG, J., bankdirektör.
 KLEMMING, W., arkitekt.
 KLERCKER, C. F. AF, envoyé.
 KÖERSNER, A., professor.
 KOLMODIN, A., bankdirektör.

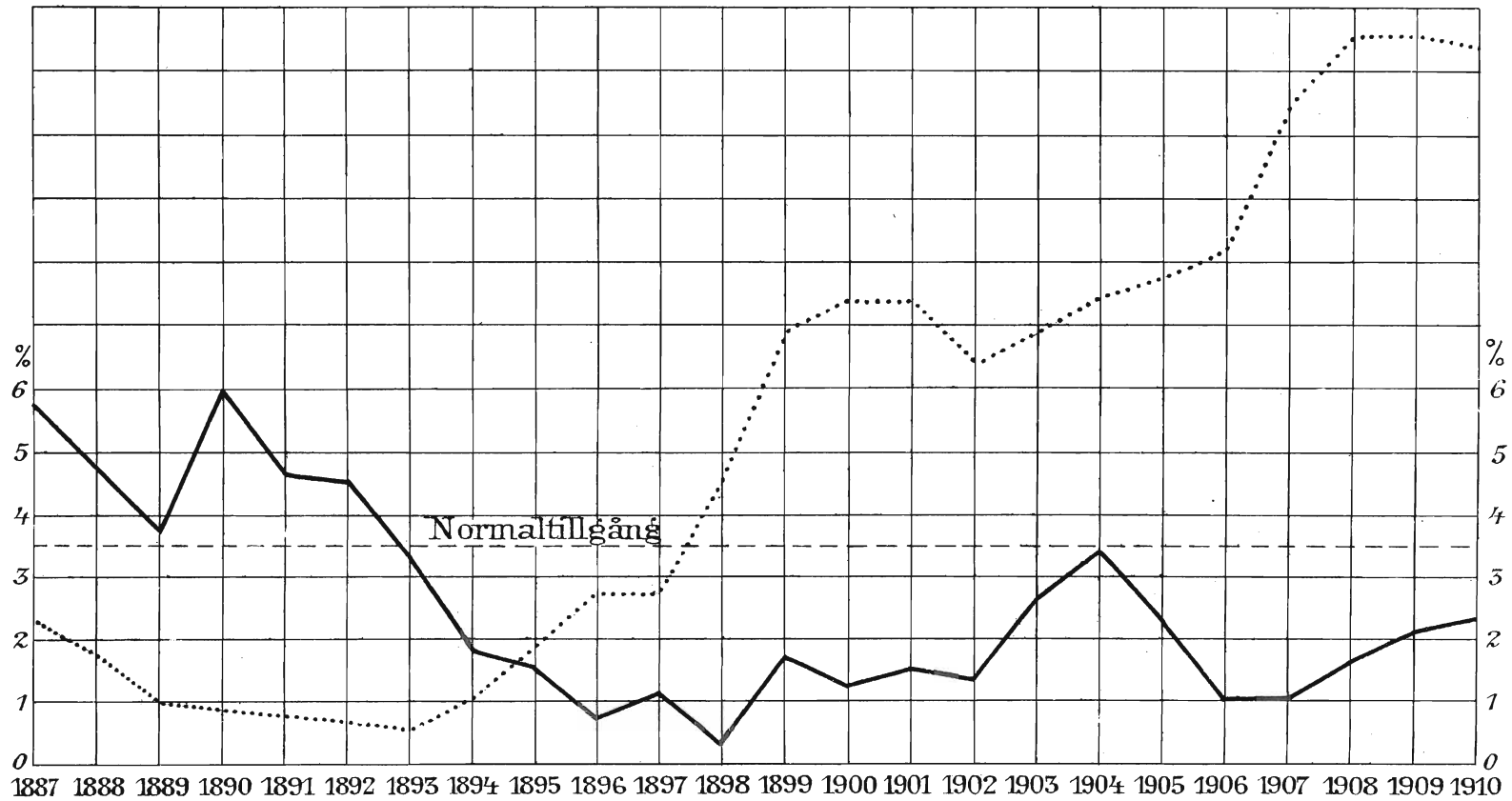
- KORAEN, A., juris kandidat, amanuens.
 KRÆPELIEN, E., v. auditör.
 KRUEHS, K. F., bokförläggare.
 KRUSENSTIERNA, F. VON, bankdirektör.
 KUYLENSTIERNA, O., kapten.
 KÖHLER, S., kansliråd.
- LAGERBRING, E., kammarrättsråd.
 LAGERCRANTZ, G., sekreterare.
 LAGERHEIM, A., generaldirektör.
 LAGERWALL, B., v. häradshöfding.
 LAMM, H., grosshandlare.
 LANDÉN, O. W., landskamrer.
 LANDIN, J., handelskemist.
 LANGBERG, E., protokollsnotarie.
 LARSON, A., grosshandlare.
 LARSSON, E. F., grosshandlare.
 LAURELL, E., banktjänsteman.
 LAURIN, P. J. G., öfverdirektör.
 LEHMAN, M., revisor.
 LEWENHAUPT, G. E., grefve, godsägare.
 LILLENBERG, N., t. f. revisionssekreterare.
 LILLJEKVIST, F., slottsarkitekt.
 LINDBERG, S., konsul.
 LINDBERG, K. M., öfverdirektör.
 LINDER, C. G., v. häradshöfding.
 LINDHAGEN, A. I., kansliråd.
 LINDMAN, A., konteramiral.
 LINDSTEDT, A., regeringsråd.
 LINDSTEDT, A. W., kamrer.
 LINDSTRÖM, A., bankir.
 LJUNGBERG, E. J., disponent.
 LJUNGBERG, O., amanuens.
 LJUNGGREN, C. J., hofauditör.
 LJUNGGREN, C. J. F., vicekonsul.
 LJUNGGREN, J., intendent.
 LJUNGLUND, L., redaktör.
 LOVÉN, E., grosshandlare.
 LOVÉN, J., grosshandlare.
 LOVÉN, S. A., direktör.
 LUNDBERG, F., fil. doktor, direktör.
 LUNDBERG, K., direktör.
 LUNDBOHRM, H., fil. doktor, disponent.
 LUNDSTRÖM, C. F., godsägare.
 LÜBECK, S., civilingenjör.
 LÖF, N. W., kassör.
 LÖFGREN, B., kamrer.
 LÖFGREN, E., advokat.
- MANNERHEIM, C., grefve.
 MARCUS, M., förste aktuarie
 MARTIN, B., bruksägare.
 MARTIN, E., auditör.
- MATHIASSEN, N. P., direktör.
 MATTON-SJÖBERG, N., bankdirektör.
 MAY, J., öfverdirektör.
 MELANDER, A. T., direktör.
 MEULLER, F. LAMBERT-, direktör, *föreningens sekreterare*.
 MEURLING, C. H. F., löjtnant.
 MITTAG-LEFFLER, G., professor.
 MOLANDER, A., direktör.
 MOLANDER, C. A., grosshandlare.
 MOLL, F., varumäklare.
 MOLL, J., bankdirektör.
 MOLL, V., bankofullmäktig.
 MONTAN, C. O., f. d. assessor.
 MONTELIUS, C., byråingenjör.
 MONTELIUS, W., bankosekreterare.
 MORSSING, I., advokat.
 MUNTHE, G., president.
 MÖRK, A., f. d. bankkassör.
 MÖRNER, K. A. G., grefve, kansliråd.
- NACHMANSON, J., grosshandlare.
 NEHRMAN, A. W., bankdirektör.
 NILSSON, R., grosshandlare.
 NORBERG, R. E., bankofullmäktig.
 NORDENFELT, P., ingenjör.
 NORDENSON, E., med. doktor.
 NORDLINDH, A., fil. doktor.
 NORDLUND, E., kapten.
 NORDSTRÖM, C. F. T., f. d. landshöfding.
 NORÉN, H. L., disponent.
 NORÉN, W., e. o. assessor.
 NORIN, C. A., v. häradshöfding.
 NORMAN, K. E., aktuarie.
 NORSTEDT, E., bruksägare.
 NYSTRÖM, B. A., t. f. stadsnotarie.
 NYSTRÖM, M., bankdirektör.
- ODENCRANTS, L. A., bankdirektör.
 ODENRICK, J. F., grosshandlare.
 OLIVECRONA, A., häradshöfding.
 OLROG, T., grosshandlare.
 OLSSON, A. F. N., advokat.
 OLSSON, E. A. F., direktör.
 OXENSTIERNA, B. G., grefve, advokat.
 OXENSTIERNA, E., grefve, öfverste.
- PALM, I., bankdirektör.
 PALME, G., e. o. hofrättsnotarie.
 PALME, INGEGERD, magister artium.
 PALME, S. T., direktör, *föreningens ordförande*.
 PALMGREN, H., regeringsråd.
 PALMQVIST, G., direktör.

- PALMSTIERNA, E. K., friherre, kapten.
 PAUES, F. W., fil. och jur. kandidat, e. o. hof-
 rättsnotarie.
 PETERSSON, A., fil. doktor.
 PEYRON, L., grosshandlare.
 PHILIPSON, M., bankdirektör.
 PHILIPSON, W., v. häradshöfding.
 PHRAGMÉN, E., f. d. professor, direktör.
 PRINTZSKÖLD, O., förste hofmarskalk.
 PRIPP, L., v. häradshöfding.

 RABE, P. R., v. häradshöfding.
 RAMEL, F., friherre, kabinetssekreterare.
 RAMSTEDT, V., grosshandlare.
 RAPHAEL, A., fil. doktor.
 RAPPE, O. L., friherre, bankdirektör.
 REHBINDER, H., friherre, f. d. kommerseråd.
 RETTIG, H., kansliråd.
 REUTERSWÄRD, G., löjtnant.
 REUTERSWÄRD, W., t. f. kanslisekreterare.
 RIBBING, G., häradshöfding.
 RIBEN, K. A., v. häradshöfding.
 RICHERT, J. G., f. d. professor.
 RISING, H., kontorschef.
 ROMAN, A. J., ingenjör.
 ROOS, A., häradshöfding.
 ROOS, O. W., byråchef.
 ROOTH, I., e. o. hofrättsnotarie.
 ROOTH, O., direktör.
 ROSEN, G. VON, grefve, hofrättsråd.
 ROSMAN, H., fil. doktor.
 ROSSANDER, C. A., ingenjör.
 RUBEN, G., bankdirektör.
 RUBEN, L. M., bankdirektör.
 RUBENSON, L., f. d. disponent.
 RYDBECK, O., bankdirektör.
 RYSTEDT, C. G., civilingenjör.

 SACHS, J., direktör.
 SAHLIN, M., landshöfding.
 SALANDER, N., banktjänsteman.
 SAMSON, E., direktör.
 SAMZELIUS, W., juris kandidat.
 SANDEBERG, F. AF, kontorschef.
 SANDSTRÖM, C., disponent.
 SANTESSON, H., v. häradshöfding.
 SCHEDIN, E., bankdirektör.
 SCHNELL, C., grosshandlare.
 SCHOTTE, P. A. V., statsråd.
 SCHULTZ, H., stadsmäklare.
 SCHUMACHER, C. W., fabrikör.
 SCHUMACHER, G. W., amanuens.
 SCHUMACHER, G. W., direktör.

 SCHUMACHER, J. W., ingenjör.
 SCHUMBURG, R., f. d. konsul.
 SCHWERIN, W. G. VON, friherre, godsägare.
 SCHÖNMEYR, G., bankdirektör.
 SEGERSTRÖM, HJ., fondmäklare.
 SETH, P. VON, justitieråd.
 SETTERWALL, A., kapten.
 SIDENBLADH, E., f. d. öfverdirektör.
 SILFVERSHIÖLD, O., friherre, godsägare.
 SILFVERSWÄRD, E., revisor.
 SJÖDAHL, J., grosshandlare.
 SJÖSTEDT, C. H., ledamot i k. bankinspek-
 tionen.
 SJÖSTRAND, E., förste aktuarie.
 SKARSTEDT, S. A., justitieråd.
 SKOGMAN, K., friherre, kanslisekreterare.
 SMERLING, G. W., v. häradshöfding.
 SMITH, O., fil. doktor.
 SOHLMAN, H., redaktör.
 SOMMELIUS, M., direktör.
 SPARRE, N. G. A., grefve, godsägare.
 STAËL VON HOLSTEIN, A., friherre, adjungerad
 ledamot i k. Svea hofrätt.
 STEDT, N., afdelningschef.
 STERKY, C. E., krigsråd.
 STIEBEL, B., kamrer.
 STJERNBERG, N. F., professor.
 STOCKENBERG, J., v. häradshöfding.
 STOCKMAN, G., grosshandlare.
 STOLPE, C. M. G., direktör.
 STRANDBERG, G., fondmäklare.
 STRIDSBERG, E., fil. doktor.
 STÅLFORS, H., lektor.
 SUNDBERG, E., amanuens.
 SWARTLING, A., disponent.
 SWARTLING, J., bankdirektör.
 SVEDBERG, C., grosshandlare.
 SVEDBERG, O. J., grosshandlare.
 SVEDELIUS, A. G., f. d. landshöfding.
 SVENSÉN, E., skriftställare.
 SYBERG, F., vicekonsul.
 SYDOW, E. G. VON, bankdirektör.
 SYDOW, HJ. VON, v. häradshöfding.
 SYDOW, O. VON, landshöfding.
 SÖDERBAUM, B., direktör.
 SÖDERBERG, B., bokhandlare.
 SÖDERBERG, J. E., förste aktuarie.
 SÖDERBERG, K. G., fil. doktor.
 SÖDERBERG, O. A., generalkonsul.
 SÖDERLIND, G., byråchef.
 SÖRENSEN, N. G., grosshandlare.

 TAMM, A., f. d. kontroldirektör.

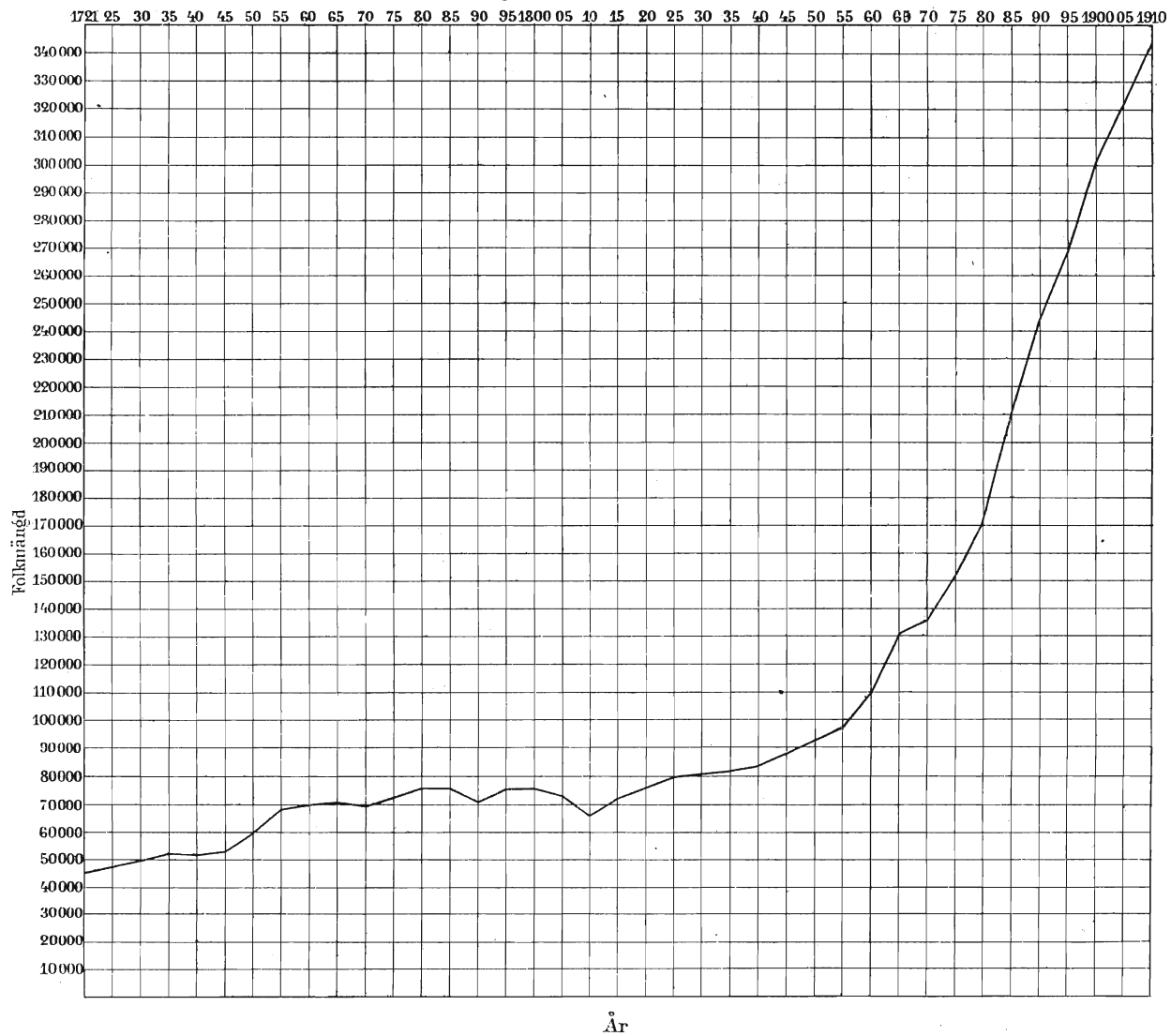
- TAMM, C., hofintendent.
TAMM, C. G. A., friherre, f. d. öfverståthållare.
TAMM, H. S., bankdirektör.
TERSERUS, E., bankdirektör.
THEMPTANDER, H., kanslisekreterare.
THIEL, A., direktör.
THULIN, C. G., generalkonsul.
THURESSON, E., ingenjör.
TIGERSCHIÖLD, H., kansliråd.
TILLBERG, K., v. häradshöfding.
TJERNBERG, B. A., bankdirektör.
TONDÉN, A., amanuens.
TORÉN, K., bankdirektör.
TRANCHELL, C., direktör.
TRANCHELL, C. F., ingenjör.
TREFFENBERG, E., e. o. hofrättsnotarie.
TÖRNEBLADH, C., juris kandidat, kanslist.
TÖRNEBLADH, R., f. d. lektor.
- ULMGREN, C. A., ledamot i k. bankinspektionen.
ULRICH, C. J., auditör.
- VERSTEEGH, A. N., bruksägare.
- WACHTMEISTER, H. H:SON, grefve, generaldirektör.
WADSTEIN, T., bankokommissarie.
WAHLIN, C. A., grosshandlare.
WAHLIN, C. A., kanslisekreterare.
WALDENSTRÖM, J., advokat.
WALENTIN, I., direktör.
WALLENBERG, A., ryttmästare.
- WALLENBERG, G. O., envoyé.
WALLENBERG, K., bankdirektör.
WALLENBERG, M., v. häradshöfding, *ledamot af redaktionskommittén.*
WALLENBERG, O., kapten.
WALLENBERG, V., ingenjör.
WALLNER, J., aktuarie.
WALLROTH, K. A., myntdirektör.
WEINBERG, E., godsägare.
WESTRING, H. G., f. d. justitieråd.
WICKSELL, K., professor.
WIDEN, A. R., kassör.
WIKSTRÖM, C., grosshandlare.
WILLBERG, W. R., kapten.
WINBERG, T., fabriksidkare.
WÄHLIN, S., kammarrättsråd.
- ZETHELIUS, E. G., f. d. kanslisekreterare.
ZETHELIUS, F., kansliråd.
ZETHRÆUS, A. H., fondmäklare.
ZETTERLUND, C. R., kontorschef.
- ÅKERHJELM, L., friherre, f. d. president.
ÅKERLUND, E., godsägare.
ÅKERMAN, R., f. d. generaldirektör.
ÅSTRÖM, A., disponent.
ÅSTRÖM, A., docent.
- ÖHMAN, E., grosshandlare.
ÖHMAN J:OR, E., bankir.
ÖRTENBLAD, T., direktör.
ÖSTBERG, G. F., riksgäldsfullmäktig.
ÖSTBERG, J., f. d. kammarrättsråd.

Bostadstillgång (och medelhyra).

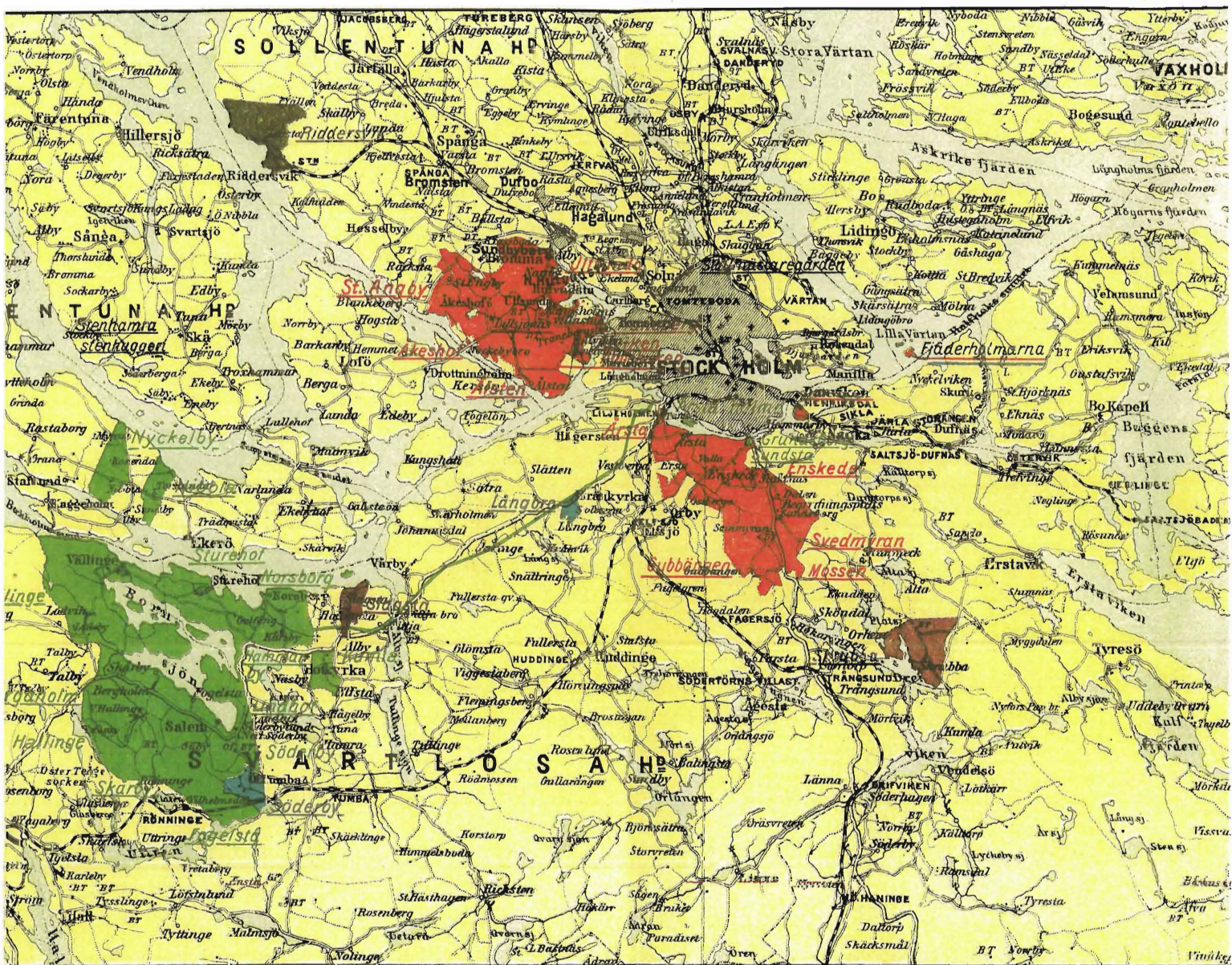
—— Bostadstillgång = lediga bostadseldstäder (bostadsöfverskottet) i procent af totaltillgången.
 ..... Hyrestandard = approximativ kurva för medelhyra (i godtyckligt mått).

Folkökningen i Stockholm åren 1721-1910.

Stockholms stads landegendomar vid början af år 1912.

(Se vidstående tabell.)

Gen. Stab. Lit Anst. Stock.

	För stadsområdets utvidgande.		För Stadens vattenledning.		För fattigvårdsändamål.
	För Stadens renhållning.		För hälsovårdsändamål.		

Skala 1:200000
 1 2 4 6 8 10 Kilometer